

VLADIMIR LEVSTIK
GADJE GNEZDO

VLADIMIR LEVSTIK

GADJE GNEZDO

2. IZDANJE

*Ja veliki uzroki moje misli, ene
vode in enega imena —*

*faktot, danes, zmesaj
voj*

Vladimir Levstik

V Celju, 17. III. 1951.

V Ljubljani 1923

Založila Ig. pl. Kleinmayr & Fed. Bamberg

Vse pravice pridržane.

2007/11562

ZAPUŠČINA
VLADIMIRA LEVSTIKA

Svoji materi
v češčenju in zvestobi.

Predgovor.

Srdita zima 1916—17 je ponehavalala. Jedva otajano cesto iz našega internacijskega ostroga v avstrijsko mestece Oberhollabrunn je teptala klavrna človeška čreda: sključene postave, upala lica, temno obrobljene oči, iz katerih je žarela razjedajoča jetniška bol. Pol tucata črnovojnikov nas je gnalo na naš poslednji jetniški nabor. Brezpravne robove, cinično ponižane v kandidate za klavnico; dvanajsti in zadnji poziv habsburškega sultanizma . . .

Položaj ni bil ne vesel ne časten. Škripanje z zobmi se je zdelo ceremonija dostojnosti. A v baračnih stajah je človek otopel. Izgubil je spoštovanje do patetskih gest in tragičnega razmaha. Podla današnjost in strahovi jutrišnjega dne — vse je enako daleč, kadar stopiš iz ostroga na široko cesto. V mesto drži pot. Videl boš domove, v kakršnih prebivajo siti, lepo oblečeni ljudje. Srečaval boš ženske, ki se umivajo z dobrim milom. Ako te sreča ljubi, se kradoma napiješ. Zvodenela kri nam je plala hitreje. In prvo solnce je igralo po mastnih razgonih nemških polj . . .

* *

In solnce je igralo na njivah!

Pogled na rjave brazde, ki so včeraj pregrizle mrtvaški prtlj in se danes mežikaje zverajo v marčevi

toploti — ta pogled je morda zelo navaden. Zame je opojnejši od starega vina. Rjava zemlja pod sinjim nebom; oblački čudno sveži, kakor bi v nedrih odnašali nepotrošeni sneg. Zrak diši po prsti. Sokovi v tvojih žilah odgovarjajo prebujenju zemeljskih sokov. Pesem vesoljstva se oglašča v živem atomu. Karkoli vidiš, je s tvojo bedno dušo vred prepolno koprnjenja; krasno je kakor obet, ki mu izkušnja in razočaranje še nista začrtali mej.

Ta slika me je vedno navdajala z mističnim čuvstvom sorodnosti zemlje in človeka. S slutnjo pradavnih, svetotajstvenih zvez. Z jarostnim hotenjem, ki ga rodi spoznanje, da je naša majcena bol in strast le drhtljaj v orkanu nečesa brezbrežno širjega in neizmerno starejšega od nas. Sleherni utrip naše duše je v tej vesoljni orgiji že bil in še bo. Neštetokrat bil, neštetokrat bo. Vsaka velika ljubezen v človeškem srcu se postoteri sredi tega občutja. Zgrabi te kakor burja in te odnese tja onkraj resničnosti, k resničnejšim bregovom, na katerih caruje Privid . . .

* * *

In tako se je zgodilo, da nemške njive zdajci niso bile več tuja zemlja. Slovenska polja so se razgrinjala pred menoj. Tam za griči je valila Sava svoje zeleno hrepenenje proti belemu Zagrebu . . . in dalje, vse dalje, do Bosne sirote . . . in mimo, venomer dalje, da bi poljubila naša draga, izranjena in pogažena, toda neukročena srbska tla . . . Pred mojim duhom — ne! pred očmi — so temneli naši lesovi, vrhovi naših gora so štrleli v svoj lepši sinj. Gruda Mati je soplja od skrbi ter mrmrala o mukah in upanju svoje dece. In mahoma je dobila obraz. „Žena prsti“ je stala pred menoj, v sleherni žilici svojega bitja podobna zemlji, katero so jezera

naše krvi in reke našega znoja prepojile z našo dušo. Eva iz naših Ev: večno v borbi z drugimi in s seboj, polna gneva in prekipevajoča ljubezni; vsak večer izmučena, vsako jutro mlada; lice raskavo, srce pokajoče od nežnega preobilja ...

Tako sem uzrl Kastelko.

Stopila je ob mojo stran in je šla z menoj. Ko so čez malo tednov razpustili ostrog in smo zlezli na svobodo, me je spremljala njena mogočna senca in njen glas mi je govoril noč in dan. Pripovedovala mi je skrivnost svoje zveste duše, svojo utajeno ljubezen, svojo žalost za mrtvimi in svoj strah za žive; svoj ponos na gadje gnezdo in svoje zaupanje v veliki, v še večji „grunt“ ... Ves zmisel svojega srca mi je razložila; nato je zapovedala, naj napišem njeno povest. — „Ne boj se,“ mi je dejala, „in ne poslušaj jih, ko bodo govorili, da ni resnična. Zakaj Kastelka je več od resničnosti. Ona, človek, je tvoj sen o domači zemlji; je morda zemlja tvojih sanj ...“

* * *

Vse do nove zime sem zbiral moči, da bi verno izpolnil voljo matere Kastelke. Hotel sem ustvariti velik roman, ki naj bi prekosil vse povesti tega sveta. Kdo se je kdaj pripravljaj k pisanju in ne pozna tega zaupanja vase? Kopičil sem snov. Marsičesa, kar stoji v „Gadjem gnezdu“, ni bilo vmes; in marsikaj je bilo, česar v knjigi ni.

Zakaj človek obrača, usoda obrne. Po duševnih in telesnih mukah jetništva sem pristal v mirnem kotičku Savinjske doline ves bolan. Mudilo se je živeti. Razvoj dogodkov na bojiščih me je presenečal in tlačil s svojo počasnostjo. Z druge strani pa sem videl, kako prešinja

vse naše množice slutnja možnega odrešenja. Šlo je za stvar in vsak najmanjši trud je bil dragocen. Brez ničemurne misli nase in brez trohice umetniških ambicij, sem začutil v sebi dolžnost, naliti komurkoli vsaj kapljico bodrila za veliko odločitev: za tisto, ki v „Majski deklaraciji“ ni bila imenovana. In tedaj sem začul glas stare Kastelke, ki je ponujala svoj obljubljene epos v dar. V dar: povest je imela iziti pred koncem vojne. Avstrijski cenzor je bil še na delu, ječe so zijale še vedno na stežaj. Nezmiselno je bilo pripovedovati stvari, ki niso mogle zagledati belega dne. V zgodbi Kastelke in njenega najmlajšega gada, „tistega, ki je najbolj strupen“, sem moral izpustiti svoja najljubša poglavja, ostalo pa prikrojiti ad usum delphini... Tužno klenkanje „Ljubljanskega Zvona“, ki je zagnal sredi zime svoj običajni vsakoletni „plat“ za daljšo povest, me je odločilo: ne meneč se za prejšnje zasnutke, sem napisal „Gadje gnezdo“ v štirinajstih dneh.

Iz „široko razpletenega romana“ je nastala filmsko preprosta povest. Kot literatu se mi zdi naivna v svojem pogledu na ljudi in v čustveni vsebini dejanja. Pripomniti morem, da je bil tak moj namen. Čas, kateremu sem dal. „Gadje gnezdo“, je zahteval preprostih simbolov in vsakomur umevnih besed. Moja povest je tendenčna vse od naslova do najzadnje pike; kar je odetega v senčico umetniške cene, je uspelo le mimogrede. Mikalo me je zadoščenje, ki ga cenim više od sleherne kritiške hvale: izliti del svoje majhne sile v veliki tok celote in upati, da bo, tisočkrat preobličen, pozabljen in nepoznan, živel tem delj v razmahu njenih energij. Laskam si, da je to časih bolje, nego če poedinčič ali narodič nezmerno koprneš po tem, da bi naprtil bodočim

vekom tovor svoje nepopolnosti in svoj naveličani lastni obraz.

* * *

Nekaterikrat me je obšla izkušnja, da bi v novi izdaji napravil iz „Gadjega gnezda“ tisto, kar je prvotno imelo biti. Zakaj ljudje naše povesti se izražajo v oprezni in popustljivi slovenščini vojnih let; čitatelju ni dovoljen vstop v Kastelkino izbo, kadar govori stara o politiki; najmlajši gad, predstavitelj plemenitega in vznešenega pokolenja Jenkov in Endlicherjev, ki so dali svojo drzno mlado moč in kri za spas in poveličanje *trinajstih milijonov* duš, za veliki narod ene misli, ene volje in enega imena — Kastelčev Janez sanjari o zakonito dovoljenem *poldrugem* milijonu!

A mi ga razumemo vzlic temu. Zato so izpremembe v novem izdanju le neznatne; le tolikšne, da ga nihče ne more *nápak* razumeti.

Napisana knjiga je kakor rojen otrok: ne moreš je predelati, ne da bi ji vzel življenje . . .

Pravo, široko in neokrnjeno zgodbo našega trpljenja in odrešenja napišem morda kedaj na drugi koncept. „Gadje gnezdo“ naj ostane tudi v novi izdaji zgolj to, kar more danes še biti: odmev in dokument tiste mrke dobe, ko smo že nosili v srcih *Besedo*, pa smo še iskali *besed*; ko smo v duhu živeli *Snov*, pa smo v sponah in oklevanju čakali dne, da bi jo smeli *oblikovati*!

Vladimir LEVSTIK.

I.

V obraz se klanjajo gospe, za hrbtom hvalijo vražjo babnico, in Kastelka odzdravlja košato na desno in na levo. Marsikdo gre vdovi rajši s poti nego naproti; nihče ne zine o nji zlega brez dobrega. To je dovolj pri naših kmetih, ali premalo za Kastelkin nadčloveški trud.

Premalo? Ona ima druge stvari, ki jo vesele na svetu.

Recimo poletno jutro. Gospodinja vstane prva v hiši: ali že leze solnce izza Sevškega hriba? In solnce, ki dremavo kuka preko borovcev, ujame njen trdi pogled in se prilizne:

„Dobro jutro, gospa, dobro jutro! podvizam se, nič ne kolnite, mati! Ves dan bom sijalo brez preneha, le zanesite se name.“

Toda Kastelka renči:

„Da te satan! Ako danes ne bo dežja, naj kar vse skupaj hudič odnese!“

In že je zrasla na rumenem nebu siva pika ter leze bliže in bliže.

Stara jo ureže z moškim korakom v dekelsko kamro:

„Kvišku, pokore, zberite grešne kosti! Za hrčanje vas nimam, če se ponoči z dedci pečate, meni nič mar; alo, Katra, Jera, Micon! Da ne vidim sledov na vrtu, kamor so postavljali prešuštniki lestve in kopita; marš! .. In ti, Polona, ki si v drugem, da se mi spraviš o Šmarnu: tvojo zalego bo vrag poslušal, ne jaz!“

Brez usmiljenja grabi za gola bedresa in meče zaspanke z ležišč; dekle ne godejo, zakaj vdovini žganci plavajo v masti, plače so dobre in novoletni darovi obilni.

Kastelka se umiva, prha ko delaven konj in natiče grobo obleko, bevska je zdaj na sakramensko sušo, zdaj na prekletu kravo, kateri je že pred tednom potekel čas, zdaj na ljudi, ki jih je malo prida; kadar odmoli vse blagoslove, je čisto sveža in polna korajže. Prezirno kaže pest nadlogam:

„Ampak, pri moji duši!“

Ampak pri njeni duši je hujši od nebes in pekla.

Kave in belega kruha ne zajtrka, nego kozarec brinjevca s česnjem in ječmenjakom; to daje zdravje in moč.

„Ozrla bi se okrog hiše . . .“

Ko stopi na prag, razoglava, z moško palico v roki, samolastno iskro v sivih očeh, glavo pokonci, levo pestjo uprto v bok, se ji njenih pet križev prav nič ne pozna.

Še vrabci na žlebu, senice na tepki vrešče glasneje, ko se pokaže. „Svetleje se moramo bleščati!“ mislijo rosne kaplje v travi ter sipljejo pisane žarke, da si ljubosumne marjetice kar vratove izvijajo. Življenje kipi s podvojeno silo, delo gre po nitki, prav kakor bi se nevidno upiral sam bognasvaruj.

Črni petelin pri hlevih komandira že zdaleč: „Pozor, putače! Mati gredo, nihče naj ne dela škandala!“ Modro stoji živina pri jaslih, trzaje s svetlo kožo: naj vidi gospa, živ krst se ne zmeni za nas! In jeznih oči leze vdova po prstih k Šimnovi postelji; tiho vzdigne palico in jo spusti, ne za šalo, na hlapčevo zadnjo plat.

„Nažrt, mrcina žganjarska? Da bi se živ pogreznil in bi ti s frakljem zobe izbijali do sodnjega dne!“

Pijani Šimen, ki ga ne smeš krivo pogledati, skoči na noge in švigne pokorno po delu: s Kastelko ni dobro norcev briti, Bog ve, da ne.

Kose bliskajo, hlapci pokajo z biči, voz za vozom drdra po cesti, deklet hite s penečimi golidami, gnoj leti na kopico, kakor bi držalo po sedem rok za sleherne vile. Kdaj je zajtrkal, ne ve nihče iz služinčadi, saj jedva utegne prijeti za žlico in jo položiti iz rok. Dobro je biti pri vdovi, toda pot lije v curkih in red se ne omaje leto in dan.

Na razpotju pred domom se gospa ne pozabi ustaviti, da izmeri bogastvo z očmi. Dolga bela hiša s prizidanim nadstropjem in podstrešnimi kamrami gleda prijazno izmed hrušk in orehov, rožni grmi z zlatozrcalnimi krogli se sladko smejo čez vrtni plot; kozelci, hlev, skedenj, svinjaki in kašče objemajo dvorišče v podkvi, in zdi se, da vsako posebe škriplje od izobilja.

„Spodnja okna so stara,“ pomišlja Kastelka, „zgornja so moja, veliki kozelc je moj, kašče, svinjaki so moje delo; vse drugo sem prenovila. Glejte kose v vrsti, motike in lopate in stroje na skednju; v hlevu dva para težkih konj in par lahkih, vmes dve breji kobili, žrebe, sedem krav, par volov, in prešičev — koliko jih je pravzaprav? Shrambe so polne, grunt brez dolga, v hranilnici leži tisočak pri tisočaku, trije sinovi študirajo ... Kaj bi bilo, da nisem garala?“

Da, gospodarila je bolje ko kdaj kak Kastelec; zgrabila je vraga za rep, ko je zasadil kremplje v grunt in ga hotel odnesti. Kastelčevina raste iz njenih trdih dlani in neugasnega onja v njeni glavi, noge ji segajo

sedem sežnjev globoko v rodovitno zemljo; po njenem je šlo, vsemu na kljub! Trda volja v njenih opaljenih črtah se riše globlje in tli v zagrizeni strasti; ako bi ji napotoval Sevški hrib, gotovo bi ukazala: Premekni se! in znorela od presenečenja, če bi ostal.

„Kako se človek prelevi!“ mrmra stopaje med travniki ter misleč na leta, ko je prelivala solze ob Prešernovih pesmih.

Na polju postane vdovin obraz mehkejši; oko ji plava božaje po gosto zaraščenih njivah, in časih se skloni v razgonu, vzame grudo, jo tehta na dlani kakor ljubo in drago stvar ter jo zamišljeno zmane v pšenico.

Težko in trdo stopa domov. Za hrastjem na kraju neba se kade fabrike v trgu; porogljivo uhaja Kastelki oko v to stran, kjer žive premogovi Judje, potujčeni trgovci, pijavke in oderuhi, jara drhal, ki se šemi po nemško. Vdova jih besno sovraži; od njih je prišla vsa njena nesreča, ves boj, ki je mladi dušo izpil. In kadar jo motijo ničemurne misli, je prva med njimi ponos, da je zabila v svojem bogastvu jez pred njihove nakane.

V takih trenutkih lista rada po knjigi svojega življenja.

Roditelji, petični Kranjci, so jo pred petindvajsetimi leti nagloma primožili na Kastelčevo. Bila je lepa rjavolas-ka s sanjavimi očmi; študentje domačega kraja so ji nosili štivo, kar ga je raslo tiste dni po naših logih. Med kuhalnico in srpom si je polnila srce s poetičnimi ideali „Krsta pri Savici“, Jurčičevih romanov in Tavčarjevih novel ter z besedljivim rodoljubjem onega časa. Vzgojena v pokorščini in strahu božjem, se ni ustavljala volji roditeljev; nehala je čakati sreče po

svojih mislih in je spoznala ljubezen v postelji tujega moža.

Toda Kastelec je ukanil tasta, ki je menil, da mož Manico s korenino, pa je dal hčer pijancu in razuzdancu; neizkušena je postala čez noč mučenica, ki je vsako jutro strahoma vstajala v novi dan. Potrpljenje in upor sta bila enako bob v steno; ob večnih psovkah in tepežu je dojokala za deklškimi sni tem hitreje, ker je spoznala z bistrim očesom že prve mesece, kam plove dom pod takim gospodarjem.

Častihlepni mož je rad popival s tržani ter spravljaj njih besede ko suho zlato. Nekaj pred poroko so zgradili usnjarsko tovarno in zaduhali kmalu, da ne bo imela sape; najprej so le šušljali med seboj, nato so jeli čisto drugi ljudje nabirati bogate okoličane v družbo, ki naj bi jo kupila. Nemškutar Petschnig je bil venomer na Kastelčevem, kakor da se je nehal meniti za kotenino in bičnike v svoji štacuni. Vse pomenke je obdajala skrivnost; ali ko je Mana ležala za prvim sinkom, je Kastelec vinjen prilomastil v zimski noči ter povedal, da je podpisal delnic za desettisoč goldinarjev. To je bilo več od dote, s katero je nevesta podprla grunt; in Kastelka je klela prvič v svojem življenju.

Komaj je vstala, je vzela breme gospodarstva nase, da ne bi videla, kako raste otroku beraška palica. Mož se je klatil in popival, vozil se s kolesljem „inšpicirat“ ter se vračal pijan in obigran. Urezal se je tu in tam, zakaj Petschnig ga je spremljal kakor senca; brez njega bi bil zdavnaj v neprilikah. Imetje se je krhalo in lezlo narazen; ko je povila Mana za Joškom Tončka in Janka, je usnjarna zagrmela, Petschnig pa je prišel z menicami naravnost povedat, da je glavni upnik in misli kupiti

grunt z vsem, kar je. Da bi bila mera polna, je ležal gospodar za plučnico in bledel.

„Kdaj?“ je vprašala Kastelka bleda kakor prt.

„Kako kdaj? Ena poteče v nedeljo, druga čez mesec dni . . . Podaljšanje? Škoda besede! Kjer ni prave roke, tudi zaupanja ni.“

„Satan bo kupil, ne ti!“ je zaklela Mana drugič v svojem življenju, popadla stol in spodila volka iz hiše. Nato je stopila k moževi postelji:

„Dobro za nas, če umre,“ je dejala. „Drugače bo pozno; sam Bog ne daj, da bi se izlizal.“

In prvikrat se je oglasil skrivnostni pomočnik: štiri dni potem so nesli Kastelca k pogrebu. Vse je zabavljalo vdovi, ki ni potočila solze. Toda njeno srce je bilo okremenelo; če ni poznalo hinavščine, tudi ni poznalo strahu. Vrnila se je v veliko izbo, ki je dišala po voščeničenem dimu in mrtvaških vencih, spletenih iz zadnjih jesenskih cvetic; tam je ždela do večera, z Jankom na prsih, Jožkom in Tončkom ob nogah, očmi uprtimi v odvetnikovo pismo, ki je ležalo neprečitano na mizi. Burja za vogali, mraz izpod vrat; lačna dečka sta jokala, Kastelka je grizla svojo stvar.

Premoženje roditeljev je bilo razbito med troje bratov in dvoje sestra; oni je niso mogli rešiti. Mislila bi na drugo možnost; ali kje najde petičnika, vdova na zavoženi kmetiji? Tudi otrok ni hotela roditi, ki bi izpodrivali prvorojene. Kos kruha je čakal vseh pod očetovo streho, toda vdova ni marala stran odtod, hotela je ohraniti dom, zdaj nalašč! Dolbla je v svoji glavi; sosede so čenčale vanjo, toda Kastelka je molčala in za njenimi priprtimi vejicami je ugašal pogled.

Pozno zvečer je zavihal vdovina usta prezirni smehljaj, ki jih obkroža še danes. Položila je črva v zibelko, skuhala bratcema mleka in se oblekla na pot; dolgo je šarila po skrinjah in omarah. V trdi jutranji temi je dala napreči, prijela sama za vajeti in pognala. Dvakrat se je znočilo brez nje; vsi so mislili, da se ne vrne. Ali tretje dopoldne je zaropotal pred vrati koleselj. Kastelka je imela čisto nov obraz; planila je k dojenčku. In razleteli so se posli po bližnjih vaseh:

„Hoj, ljudje božji, kdo kupi? Konje, krave, prešiče, koleslje in drugo, vse za gotov denar! Le vkup, ljudje božji, Kastelka prodaja...“

In je pridrlo ljudi na Kastelčevo, da je bilo jedva prostora: ta iz radovednosti, onega je prignal pohlep, drugega škodoželjnost, marsikoga sočutje. Sredi med njimi je stala vdova, trda ko led, kričala, klela, pulila se za vinar in prodajala. Ob solnčnem zahodu sta mukali v hlevu dve buši zraven para volov in dva prešička sta tarnala v praznem svinjaku. Opustošene kašče, poluprazna vozarna, skrinje po hiši kakor oropane, prodano vse, kar je maral kdo vzeti, še rajnkega obleka, še babičina avba, materin zlati križec, ki ga je dala na smrtni postelji hčeri v spomin, židane rute, kožušna kočemajka in poročna obleka: Mana si je pustila trde cunje, vsaka dekla bi se jih sramovala.

Ko so kupci odšli, je sedla v kamro ter seštelala izkupiček in bankovce, kar jih je prinesla s seboj; živa duša ni zvedela, kje jih je vzela. Manjkalo je še vedno pet tisočakov. Na vrata je potrkal sosed, bogati Galjot.

„Saj ne zmoreš, Mana!“

„Zmorem, če me na mestu zlodej vzame.“

„Odprodala bi svetá.“

„Niti toliko, da stopiš nanj!“

„Ne boš ga mogla obdelati . . .“

„Naj leži tako!“

„Dobro sem mislil . . . Bog ti daj zdravje in moč, soseda; vražja ženska si.“

Podal je kljuko hlapcem in deklam.

„Gremo,“ so povedali. „Nimate nas s čim rediti, s čim plačevati.“

„Vi boste imeli, jaz bom grizla kamenje, ki ga zmečete ž njiv! Kdor noče delati, naj se pobere.“

Urša in Tinač sta šla, vsi drugi so ostali.

V temi je priburjal Petschnig, ki so mu nesli na uho:

„Moj denar! Das ist Betrug! Kje je denar? Prodajati ne dam, dokler so cesarske postave na svetu.“

„Zapri čeljusti. Kje imaš prvo menico?“

Raztrgala je papir in mu ga vrgla v obraz, hkrati z odštetim denarjem.

„Z drugo se prikažeš, kadar bo čas. Marš.“

Toda pet tisočakov . . . Drugi dan je prišla k sosеду.

„Zmorem, Galjot; eno je plačano, za drugo mi daj pet tisoč.“

Galjot se je počehljal za ušesom in skremžil obraz.

„Ne izgubiš jih, s tem bo plačano vse; zapišeš se na prvo mesto. Jaz ne pijem, Galjot, in ne kvartam kakor moj rajni.“

„Vem, teta. Samo presodi: težak križ si naložila. Ako te zlomi, ne morem prizanesti, ker imam sam svoj grunt in svoje ljudi. Denar je denar, pomisli.“

„Vse je premišljeno, Galjot. Pet tisoč dobim na Kastelčevo, kjerkoli potrkam. In zlomi me ne, dokler imam otroke, bodi brez skrbi. Ali če bi me zdrobilo, da veš: ti in jaz sva tiste reje, ki zemlje ne da iz rok.

Kadar bom tako daleč, vzemi in drži. Ti veš, kako so hoteli in kdo je bil... Rajša vidim, da vzame naš hudič, ko njihov Bog.“

Galjot je osuplo pogledal, kakor da sliši novo besedo. Oko se mu je skalilo, mežiknil je, posmrkal, zakašljaj in zdajci iztegnil desnico:

„Udari, Kastelka! Vidim, pekel te ne spravi na tla, sama si vrag nad vragovi. Da sem te prej poznal, prose-nega zrna ne bi prodala; dokler je Galjot na svetu, ne boš več trkala drugod.“

Tako je vdova rešila grunt.

Doma je vzela vse tri na krilo:

„Ne boste se klatili brez doma, sirote moje male! Mati vam vrne, kar je oče vzel.“

Dečki je *niso razumeli; toda vriskali so, videč sijanje na njenem obrazu.*

Grunt pravi: lokaj mojo kri, da jaz tvoje ne izpijem! Kastelka je legla na zemljo svojih otrok in sesala, kakor bi ji hotela vzeti zadnjo kapljo. Tekla so trda leta: delo od zore do temne noči, prebrisano izrabljanje vsake slamice, skoparjenje s slednjim beličem. Prišel je dan, ko je bil dolg poplačan in vse nadomeščeno, kar je šlo tedaj od hiše. Takrat je dala za deset maš pri fari, ali sama ni šla blagodarit Boga, zakaj dobro je vedela, da gre hvala le dvema: njej in njeni zemlji. In poslom je rekla počivati od jutra do mraka, toda sama ni prekrižala rok.

Ni se mogla več umiriti, peklenski ogenj v njeni glavi je úlil noč in dan; letos je zidala, k letu popravljala, vmes dokupila tu njivo, tam travnik, drugje kos gozdne rebri. Zdelo se je, da nekdo blagoslavlja vse, kar prične

Kastelkina roka; toda Bog ni mogel biti, saj se ni menila zanj.

„Vrag jo goni!“ so ugibali nevoščljivci. „Saj ga ima venomer na jeziku.“

V resnici pa je vrela v njenem nemirnem srcu mladost, ki so jo tako nagloma zadušili, sanjava ljubezen, katere mož ni umel privabiti na dan; so nature, ki se jim tak nerojen plod do smrti ne izgnoji. Ali zdaj so bile roke zarite v zemljo, srce, prisesano h grudi, ni moglo stran od nje; vso dušo je dala gruntu, ljudem ni ostalo nič, še lastne otroke se je odvadila božati in stiskati k sebi. Malo sreče je imela z ljubeznijo do živih ljudi: pol ure potem, ko je objela Jožka, je padel s skednja, Tonček je obolel za vročico, ko ga je vzela k sebi spat, in Janko je skoraj utonil tisti dan, ko mu je rekla „moj zlati“. Zato je sklenila:

„Rajša jih imam krepke in drzne, kakor da bi se njuzala ž njimi.“

Zemlja edina je cvela v njeni ljubezni, rodila čedalje več in rasla na vse štiri strani; vdova je razumela, da jo hoče imeti vso, in je pustila otroke poganjati kakor troje mladih hrastov v gozdu:

„Dobro pleme se samo ravna!“

Postala je kos oživiljene grude, kakor bi čutila z njenimi tajnimi silami in mislila njene tihe misli; obraz ji je otrpnil, usta so se navadila kleti, srce se je nabralo v grče in vozle kakor gabri v bregu. Toda izpolnila je obljubo.

Širok pas od spreminjaste svile, sega Kastelčevo čez vso dolino, spremlja potok daleč po obeh straneh in se vzpenja tu na vrh Sevškega hriba, tam na sleme Konjske rebri. Vdova gleda svoje roke in misli, kako

bele so bile, preden so jo začele raztezati; nekaj kraljevskega in svečeniškega je v njenih očeh, ko se toplo smehlja svoji zemlji. Solnce, dež in vetrovi so ji pokorni, dasi jih nihče ne kolne srditeje od nje; glej, pika na nebu se je razlezla v oblak s črnkastim robom — dež bo rosil, še preden se vzdigne solnce na višek neba.

In ko se vrača po brvi, udari gospa s svojo palico ob hlod in strese pest proti dimu za hrastjem:

„Tod čez ne pridete, kanalje! Satan vas vzame prej ko mene — in prej ko nas, ki smo tu doma...“

Potem se zgane mehkoba v njenem srcu.

„Sirota Polona bi vendar ostala; kam se obrne s polnim trebuhom? A če ji rečem, naj čaka tu, ji lahko umre, in nemara še ona povrhu. Rajša naj se pobere... Sam zlodej je dal to mojo prekleto smolo z ljudmi!“

Molče koraka po lepih, gospodsko opravljenih sobah. In da bi vendar storila dobro, vzame iz miznice nov petdesetak, položi ga v ovoj ter zapiše trdo in široko:

„Družbi svetega Cirila in Metoda v Ljubljani.“

Zraven papir z besedami:

„Da se nam zalega ne izpridi, pošilja to betvece vaša stara Kastelka.“

Ljubljanski gospodje jo dobro poznajo. Smehlja, jedva viden, ozarja vdovi obraz.

II.

In potem ima Kastelka svoje tri gade, ki jih ljubi, čeprav še sebi ne prizna.

Kadar so gadje na počitnicah, se vede, kakor da jih jedva opazi; dokler pa se hiša lišpa za njih sprejem, ji roje po glavi od zore do mraka.

Od nekdanj je določen sinovom isti dan prihoda: ako se Joža in Tone prezgodaj vrneta iz Prage, čakata v mestu na Janeza, in narobe.

„Da ne bo komedij za vsakega posebe,“ se izgovarja gospa. V resnici pa hoče užiti trojno svidenje v dušku; zanj mora biti vse močno, od jutranjega brinjevca do materinskega zadovoljstva, ki ga taje vse gubice v njenem obrazu.

Še majhnim je namenila učenja, kolikor ga zdrže dohodki; deloma želi sinovom vstopa v duševni svet, ki ga je dekle od daleč gledala izza „Ljubljanskega Zvona“, deloma upa, da bodo učenejši bolj cenili zemljo, katero jim ostavi nekoč, in spretnjeje množili domače blagostanje. Zgodaj je vcepila Joži, da pojde študirat kmetijstvo; on pokaže dolini, kako delajo zlato iz rjave prsti in srečo iz znoja na grudi. V svojo radost je mogla privoščiti še Tonetu filozofijo in poslati Janeza v latinske šole, dasi je Benjamin že na prvih počitnicah moledoval, naj sme ostati doma:

„Hudo je v mestu, máma; rajši bom hlapec pri Joži.“

„Ali se nočeš učiti?“ je vpraševala Kastelka.

„O pač! Le toži se mi po našem domu, po gozdu in njivah, po vsem . . . Zjutraj bi kar umrl, ko pogledam skozi okno in ne vidim Sevškega hriba.“

„Študiraj; hrib in hiša ne uideta. Ko zdeláš gimnazijo, se pomenimo, ako boš priden tačas.“

Pri sebi je dodala:

„Dveh gadov ne spraviš pod eno streho; razen če mi ostane moči, da postavim še Janezu dom . . .“

Svetlo se je ozrla po dolini, kakor bi izbirala pripraven kraj.

Zdaj je dovolj zemlje za dva gospodarja; Kastelčevo je najlepše veleposestvo daleč na okrog. Joža je letos gotov, Tone piše doktorsko nalogo, Janez maturira; z njim se dolgo nista menila o bodočnosti. Vdova čaka počitnic radovedneje ko prejšnje čase.

„Kaj poreče gadje seme?“ se vprašuje.

Zadnje dni imajo deklet križev pot s pripravljanjem fantovske izbe.

„Pomivaš, Jera? Si zofo obrisal, Micon? Polona, kje so zastori, da te tristo kosmatih!“

Polona je še pri hiši. Gospa ji takrat ni rekla ostati, ali grešnica se je potulila in sama ni šla; ob nedeljah se igrajo deklet z njenim črvičkom in Šimen ga ujčka — saj ve zakaj.

Nazadnje pridejo mati pogledat, ali je vse na mestu: knjižna polica, usnjata zofa, s katero je iznenadila Jožo po maturi, tri postelje, slovenska zastava nad Janezovim zgglavjem in zemljevid slovenskih dežel, ki ga je sam narisal. Nekaj let že rije gad po zgodovini; kadar govori o Gubcu in Gospisveti, mu tli oko.

„Ali se je premislil? Bo rajši kmetoval zato?“
ugiblje stara.

Nemir jo drži te zadnje dni: tolikanj čenčajo vsi o vojni, zdi se, kakor bi nekdo brusil nož v daljavi. Toda Kastelka stresa rame: ne bo je vojne, da bi jih vrag vse skupaj! Prvič, ker menda niso pali na glavo; in zlasti, ker bi Tonč in Joža morala iti . . . Ne boste!

Koleselj stoji zaprežen, mladim gospodom naproti; vdova komandira po dvorišču, v desni palico, levo uprto v močni bok; Jernejec se preklada na kozlu. Takrat — kolesa za ovinkom; vrisk razpara julijsko soparico, jasen in prešeren, da Kastelka zdajci nastavi uho: tako vriska le Joža, še on ne vsak dan.

In že so tu: Galjotov brék s klopicami, na njih študentje z Galjotovo Jelo in Zino; sosed je dal hčeri v Ljubljano, da ne bi zaostal za vdovo. Sam gospodar je kočijaž; lisec in prama stojita kakor vkopana, fant za fantom skače na tla, dekleti skrivata rdečico pod svetlima klobukoma.

„Pripeljal sem gade z belouškama vred; kakor najdeno, tako naloženo!“ se muza Galjot in prebira vajeti. „Nu, zbogom vsi skupaj, saj vem, da se vidimo drevi.“

Pa goni dalje.

Kastelka podaja sinovom roko; lizanje tu ni v navadi. Postrani meri Jožo in Janeza: prvi rad hodi z Jelo, tega je Zinka sladko pogledala; modri Tone ženskih ne mara. Najmlajši, rdeč do ušes, ji umakne oko; rad bi se ozrl za vozom, če bi se smelo.

„To diši po zaroti,“ misli Kastelka, in glasno ponavlja vsem trem: „Pozdravljeni, gadje, pozdravljeni! Vsako

leto večji, vsako pot močnejši, kakor trije hrastje, kakor tri gore . . .“

Naj šume hrastje po svoje, ne bo jim klestila veja; sok grude je v njih kakor v pšenici na polju. Mati jih je okopala in zalivala, zdaj vedo sami, kaj obrode; ona hoče le gledati, kakor strmi zemlja v klas nad seboj. In gorko se ji dela od čuvstva, kako se pne most iz minulosti v bodočnost: eden konec je zasidran v njenem životu, drugi v mladem krilu sosedovih deklet.

Popoldansko solnce sije skozi bele zavese v veliki izbi; miza je belo pogrnjena, posoda odnešena, staro vino diši iz brušenih kelihov, ki jih naliva gospa le najbolj častitim ljudem. Gadje gledajo resno, zakaj trenutja, kadar mati ž njimi vino pije in beseduje, so svečana. In razgovor se vrti o načrtih.

„Zdaj boš gospodaril, Joža,“ pravi Kastelka prvo-rojencu. „Toda za peč ne sedem, dokler ne pokažeš, kaj umeš. Videti hočem, ali si moje krvi.“

„Kakor veste, mati. Vaše je vse, napravili ste grunt in mene. Ako Bog da, se izkažem pred vami, samo —“

„Ženitev, kaj?“ mu vdova prestriže besedo. „Z Jelo se meniš, mari ne?“

„Končala je gospodinjsko šolo,“ se ogne sin. „Če vam je prav, bi letos . . .“

„K letu osorej je zadosti; videti moram, komu dam ključe iz rok.“

Joža bi šel najrajši jutri k poroki, toda materi je prezgodaj; gad pobesi glavo in molči.

„Ne boj se, branila ne bom,“ povzame vdova mehkeje. „Le časa je treba in premiselka: zakon ni vodnjak, da bi skočil vanj na vrat na nos. In Tone?“

Ta se nasmehne. On ima svoje knjige, ima kateder, ki čaka nanj; njegova njiva je širja od materinih, pšenica, ki jo hoče sejati, žlahtnejša. Če mu ostane doma le postelja v fantovski sobi pa prostor za bratovo mizo, kadar pride počivat, ostalega mu je malo mar. Kastelčevina mu je dala dovolj, ko ga je izšolala; zdaj pojde vračat vsemu narodu z obrestmi, reševat slovensko zemljo in nje živi plod, kakor je mati rešila grudo svojih sinov.

Zadovoljno posluša gospa in v njenem trdem pogledu se krešejo luči dekliske sanjarije. Čudno ji prihaja; zaklela bi radi lepšega, pa ji ne gre z jezika. In gadje gledajo mokroto v materinih očeh.

Toda že se je utrnil mehki hip za staro granitno krinko; zdaj se obrača k Janezu, s trdo roko ga trese za rame:

„Pa Benjamin? Časih si hotel kmetovati; kam se obrneš zdaj? Nu, zini besedo!“

Janez molči v zadregi; ustnice se premikajo, govoriti ne more.

„V lemenat? Zina bo jokala! Pravijo, da se kaniš ti tudi ženiti?“ ga draži vdova in vrta vanj z očmi. „Tedaj grunt?“

Janez odkima; in zdajci ji pogleda naravnost v obraz. Čemu ga draži z Zino, ko sam nič ne ve? Prijatelja sta in enih misli; časih si pišeta kaj, ali ne o ljubezni. Rdeč je do ušes, zakaj srce poje drugo pesem. Nato preskoči: grunt? Jezik se mu razveže, pogled zaiskri.

Premislil se je; ne kmet, učitelj hoče postati. Ali ga pošlje mati dve leti na univerzo, dve leti na potovanje, da vidi narode, kako orjejo njivo duha? Kadar se vrne, bo učitelj kje v pozabljeni vasi; mesiti hoče bodočnost od mladih nog ter vzgajati novo, neznano pokolenje.

Velika vojna se bliža, ki stehta sodbo naše peščice: ali nam bo vsem dobro potem, ali huje ko kdaj. Pa tudi če ne zagrmí, je vseeno. Mi nočemo poginiti, živeti hočemo, nalašč! In kazalec življenja kaže kvišku, k luči; le tam je bodočnost, le tam svoboda. Na dan z zapanimi talenti: naš človek mora stopiti enakovreden v kolo razsvetljenih; in ker nas je malo, naj bo vsak najponižnejši deležen prenovljenja, da postavimo svojo vojsko v uma svetli boj. Proč z gospodo, ki se zabava s potvorjeno kulturo vrhu nevednih, zaničevanih stotisočev; pravi Slovenec je s ponosom kmet in kmet ostane, dokler hoče živeti. Čas kliče pionirjev, ki poneso prosveto v zadnjo siromašno kočo, zakaj nihče ne iztrebi naroda, ki bo segal, trdo zaraščen v svoji zemlji, z duhom do najvišjih zvezd!

To je oporoka vseh naših vodnikov in mučenikov: česar ni zmožel puntarski meč, naj vzame bodočnost z orožjem luči, ki reže spono kakor vosek in melje ječe v solnčni prah. To nalogo si voli Kastelčev Janez.

Vdova posluša in strmi: teman oreh tare najmlajši gad in lušči jedro, ki ga je ona vedno zraven mislila, odkar gara in kolne po svojem gruntu. Le povedati si ga ni utegnila; eh, njena sakramenska, s prstjo zalepljena babja glava! Nosnice ji drgečejo, solza, ena sama, polzi po rjavem licu; neviden blisk gre od matere do sina. Janez je pravkar utihnil; v sivem očesu mu vihra kakor trobojnica v pomladnji burji. Iztegnila bi mu roko, stisnila ga na prsi; ali Kastelka se ne dotakne tistih, ki jih ljubi.

Joža in Tone molčita. Oba vesta, da je zavzel mlajši prvo mesto v materinem srcu, toda ne zavidata

mu, gorko se jima streže pogled z njegovim; zakaj gad ostane gad.

„In Zina?“ podreza gospa, da bi razbila mehko trenutje.

„Zina?“ Janez ni več zardel; trdo in resno reče svetopisemske besede: „Le eno je potrebno, mati; vse drugo pride samo.“

„To je moj gadji strup!“ Kako mladosten je namah Kastelkin glas! Smehlja ponosa ji presiplje črte, ko dvigne čašo naravnost v solnčni pramen pred seboj:

„Bog živi gadje pleme!“

In čaše zazvene skrivnostno, kakor da steklo ni steklo, vino ne vino in ljudje ne ljudje: kakor da poje prastara zemlja pod temelji hiše svojo visoko, svetotajno pesem.

III.

Pri Galjotovih je bila v davnih dneh častitljiva slovenska krčma z zeleno pečjo, trebušatim mucem, svetniki po stenah in zmerom žejnimi pijančki na klopeh. In kakor so gospodarji bogateli, tako so postajale izbe lepše in lepše, večkrat prezidana hiša je rasla kvišku med jagneda stražarja, zapeljivi šop je čedalje ponosneje vihral nad vhodom. Krčma se je izpremenila v gostilno s salonom in verando, sobami za tujce in senčnim kegljiščem na vrtu; gospodske kočije se pogosto ustavljajo pred njo. Vsako leto je tu veselica; trobojnice plapolajo v kresnih sapah, učiteljevi godci režejo drzni „Naprej!“ in poskočne plese, mlado in staro se zgrinja od vseh vetrov, gospa Kastelčeva se pripelje šumeča v svili s parom konj, nevenčana kraljica doline. Na lično zbitem odru v girlandah in zastavah igrajo fantje in dekleta „Rokovnjače“ in „Divjega lovca“, vaški zbor drobi pesem za pesmijo, staro slovensko veselje kipi do neba.

Toda Galjotovi hčeri imata rajši tihe večere, ko sedi v hiši komaj par kmetov in ne morejo peti tako glasno, da bi utihnil razgovor jagnedov v višavi. Takrat se pritrese kozavi Cena s harmoniko, sede molče za peč in potegne. Cena ne govori, on pije in gode; ali kar zagode, vse leze v pete, od fantovske pesmi do svete:

„Mili Jezus, tebe počasti-imo . . .“

„O, o!“ pritisne harmonika tako veselo, da marsikdo pomisli, zakaj v cerkvah klečimo, namesto da bi se vrtili Bogu v čast in dušam v zveličanje? Toda žegen se preliva v polko, polka vriska tja na Kastelčevo, gospodični se ukradeta razmikati stole na verandi, in zdajci leže dvojna senca izza vrtnje meje: sosedov Joža, da se zasučje z lepo Jelo, in Janez, da pogleda Zinki v nežne oči.

Med Jožo in Jelo je stara ljubezen; Bog ve kolikrat ju je poročal Tone, ko so dirjali bosih nog med Kastelčevim in gostilno. Zinka je tedaj še majhna dremala v vozičku pod srditim Jankovim varstvom; zdaj je tudi ona krasotica v cvetju sedemnajstih let. Učili sta se v Ljubljani, klavir igrata in vesta, kaj pomeni „bon jour“, „amour“ in „mariage“. Toda Zinka zna še dosti več: ona čita Janezove knjige in poseda z njim v brezkončnih pomenkih; sinje oči se ji svetijo od navdušenja kakor njeni plavi lasi v solncu in vsa šibka postavica trepeče v notranji groznici. Janezu ni obstanka na klopi; visok, nekam pretenak za svoja leta stoji pred njo, stresa belkaste lase in široko maha z rokami. Kaj neki modrujeta med seboj?

Stemnilo se je. Polna hrepenenj leži dolina kakor sanja obakrāj cesarske ceste, ki srebrno teče pod jablanami z Galjotovega na Kastelčevo. Komaj da se rišejo v mraku domači orehi; žabe si odgovarjajo na polju, zategla pesem slastni odnekod, šumenje gozdov in jezov se zlija v dišavah sena in večernega dima.

To je čas zaljubljenih besed. Dve mladi dvojici stopata po zamišljeni cesti, poslavljata se na vsakem koncu in se spremljata vedno iznova nazaj.

Sredi poti se meri siva kapelica s častitljivim gabrom, in vmes je tema ko pod vranjo perotjo; še Bog ne vidi Jele in njenega fanta. Srce zveni ob srcu, tesno, kakor da se poljubljata z vročima koncema. Joža pritiska žareče ustnice na njene lase in misli, kako so črni, na njene oči ter okuša njih sladki mrak, na poluodprto školjko ust in trepeče; Jela medli na njegovih prsih, tone vanj, razprostira se kakor cvet dežju, kipi kakor vino žejnemu v čaši. Kaj dehti v voljni noči zapeljiveje od dekliškega telesa? In morata čakati leto dni!

Jelino lice je mokro.

„O drugem kresu,“ mrmra Joža vroče, s skrivnostnim pomenom. „Čez leto dni si gospa na Kastelčevem.“

„Joža, tvoja mati noče! Drugače me ne bi mučila s tem strašnim odlogom,“ ihti dekle.

„Zakaj ne bi hotela? Ona ne kaže, če mara koga. Dolgo je gospodovala, težko daje oblast iz rok; pustiva ji časa, ti ljubo moje. Tudi starost je sirota!“

„Ona se ne odvadi gospodovanja! Ukazovala bo, in jaz bom dekla v hiši . . .“

Joža jo stisne tesneje; on sam ne verjame, da bi Kastelka izpustila povodce, dokler živi. Ali saj je vse eno; Joži ni do gospodinje, on hoče ljubiti, božati Jelino bele roke . . . Njegovo srce posluša dekletovo misel, čuti jo z rezko bolje: mati mu je sveta, ob teh prsih pa molči vse razen koprnenja edinega. Beži, izkušnjava, da sin ne zaprosi materi smrti!

„Ne učakam, Joža: nočem, ne morem čakati!“ ponavlja dekle hlipaje.

„Samo leto, duša, le še leto dni! Glej, vsak dan bom pri tebi . . .“

Trpko se strese Jelina gibka postava: kaj pomaga, če bo vsak dan pri nji — vsak dan!

Njene grudi merijo fantu v prsi kakor razbeljena trna. In zdajci — mrzličen blisk mu obsvetli pot: da se je prej ni spomnil! Nič več ne bodo branili, še silili bodo . . .

„Jela!“ Zamiraje, komaj slišno ji šepne v uho.

Jela vzdrti in glava ji pade nazaj.

Ne! Joža hodi naravnost, on ne krade v zacestni temi; njegove roke se razklenejo. Toda Jela še ne razume, škrlatna sila jo vleče za njim.

„Joža . . . In če bo vojna?“ pregiblje ustnice.

„Ah! . . . Lahko noč!“

„Joža!“

Bežeč korak ji odgovarja. Zdaj ve; zasmee se tiho, pol bridko, pol škodoželjno, in krene visoko vzravnan proti domu, čuteč mogoto svojega nedotaknjenega lelesa. Kri v njenih žilah poje glasneje od murnov dolinske noči.

Komaj da ve, kdaj sreča Janeza z Zino; že sta pred kapelico.

„Zbogom, Zinka; drugače te bo strah skozi temo nazaj grede.“

Njena roka leži toplo in mehko v njegovi; zvezdni žarek ji pada v velike, nocoj tako čudno strmeče oči. Nekaj ji teži srce, in rada bi mu povedala, če bi vedela kaj in se ne bi bala . . . In tudi Janez diha težko; on čuti, da se nekaj bliža, in strah ga je.

Oj gad, kako si mlad!

Nocoj je razložil prijateljici svoje načrte, kakor opoldne materi, samo še mnogo lepše in dosti več: nihče ga tako čisto ne razume! In Zina je zdajci umolknila.

„Zinka!“ moleduje glas v njegovem srcu, „izpregovori, blagoslovi! Vse to je krasno in veliko, toda skrito je kakor pod meglami, dokler mu ne zasije tvoj smehljaj; mari ne vaš, da je lepota in dobrota vesoljnega sveta v tebi raztolmačena in venčana s teboj?“

Ali ga razume, da je položila še drugo roko na njegovo desnico?

„Nu, Zinka,“ se osrči glasno, „kaj porečeš?“

Zdaj pride njegova sodba; niti če bi moral na mestu umreti, ne bi izdaval besede več. Dekle ga gleda kakor v snu; izpustila je njegovo dlan, prekrižala roke na prsih ter jih mahoma razprostrla.

„Kaj porečem?“ se ji utrga. „Kaj porečem!“

Vzdihnila je, zasmejala se in zaihtela hkrati. Za pol glave manjša od Janeza, mu zdajci skoči za vrat in pritisne dvoje svežih, drhtečih ustnic na njegove preplašene, ki se niti ne spomnijo, da bi vrnile poljub. Toda Zinka ne odneha: še enkrat, in še, in še, med smehom in solzami, sama ne vedoč, kaj počenja. Zdaj šele spozna Janez svojo srečo.

Kaj je to, moj Bog? Zvezde se vrte na nebu, cesta igra pod nogami, kakor bi se izpreminjala v mlečno valovje, vsa temna dolina se ziblje in šumi, buči kakor orgle z milijoni sladkih glasov; edino, kar stoji na vsem ponorelem svetu, je Zinka za njegovim vratom. Juh, to vam sikne mladi gad, dekle okrog pasu, in pije prvo čašo paradiža!

„Ti ljuba, ljuba moja!“

„Ti ljubi, ljubi moj!“

Komaj da jeclja nedolžnost: oba poljubljata prvi-krat.

„Vse tebi, vse tebi, Zina!“

Janez je zdrknil na kolena ter boječe poljublja rob dekličinega belega krila, ki tako diši nežno po svežem in po nji.

Toda že kleči tudi ona in milo joče na njegovih prsih.

„Ali se mi smeješ, Janez?“

„Ti meni, ti meni, ljuba! Veš, da te imam rad, odkar sem na svetu?“

„Zelo?“

„Vsa zemlja ne pove, na nebo ne popišeš. Ali sprejmeš, da storim vse, kar sem sklenil, zato —“

„Zato ker si moj, ker si moj!“ ponavlja dekle vznemirjeno, kakor bi molila.

Od daleč prihaja korak; morda se vrača oče od Kastelke.

Otroka gresta vstric proti Galjotovim, na tihem zadovoljna, da nihče ne ve; še pod pazduho se ne držita, še roke ji ne poljubi Janez pred domom. Le tesnobo vprašanje mu plane z jezika:

„Ali boš čakala, Zina?“

„Do smrti . . . Ali, Janez, če bo vojna?“

Njen glas je nalit s solzami.

„Ne boj se, Zinka; najina skrivnost je tako visoka in krasna, da ne more umreti; luč, ki nama sveti, je močnejša od zla.“

In začudeno pogleda fant okrog sebe, kakor da je govoril neviden drugi z njegovimi usti.

Domov grede se ozira; Zina še dolgo maha za njim.

Če bo vojna . . . Vsa dolina govori o nji, vsi časopisi jo prerokujejo; vlaki drdrajo v nočeh — ali slišite rožljanje tovorov? Edina, ki noče verjeti, je mati Kastelka: ona svojih gadov ne da.

„Vojne ne bo!“ je dejala nocoj Galjotu in potrkala s členki ob mizo, ko je vstal po dolgem pomenku o važnih stvareh. „Ali pa je šla moja pamet s hudičem.“

„Tvoja pamet je na pravem mestu, sosedu, le drugi je nimajo, ki so močnejši od naju... Nu, daj Bog, kakor praviš; res škoda bi bilo vsega, kar sva se menila! Najine vnuke bi še poujškal, pa ležem rad k svoji rajni. To ti bo pleme, Kastelka!“

„To ti bo pleme!“ ponavlja vdova ponosno.

In gre Galjot; med vrati sreča Janeza, udari ga po rami ter mu jasno pogleda v oči. Toda srce sosedovo je polno tegobe.

Vse spi; skozi odprto okno fantovske sobe se sliši tihi, brezbrežni glas teme, dihanje zvezd in življenja na zemlji. Benjamin sloni v razpeti srajci ter sanja v neskončnost; vse skrivnosti gredo nocoj mimo njega z odkritimi obrazi, vse bogastvo sreče vidi ob svojih nogah. Njegovo srce se preklikava s trinajstimi milijoni src; njegova skoraj še otroška duša čuti, da je prikovana k njim z vezmi najslajšega koprnenja. Vroča groza mu bega po koži, ko posluša v svojih prsih nenadoma postoteren moč: razliva se ko morje, peni se više od zvezd, nezdržema grmi v rubinastih slapovih.

Najmlajši gad leti visoko k solncu; poljub nedolžnega dekleta mu je razvezal krila. Kvišku oči, robovi: Prometej se vrne kmalu, in beli dan bo temnejši od njegove plamenice!

Legel je k počitku. Skozi okno se usipljejo črne kite noči, ki stoji tam zunaj in pripoveduje davne bajke; z rahlim, smehljajočim glasom ji odgovarja velika mati, ki čuje, kadar spe deca na njenem krilu.

IV.

„Ves hudičev je današnji dan!“ rentachi vdova preko brvi. Vstala je zdrava ko riba, toda trepalnice so ji s svincem nalite, kolena se šibe in v prsih leži skala, sto centov težka; zaman je primeknila kozarec brinjevca, da bi ugnala slabo voljo.

„In kakšne sakramenske barve je nebo, tfej ga bodi! Ne dá se reči, da je megleno, ali pusto je kakor mrtvaška rjuha; solnce sije in se vendar kisa . . . Voda leze kakor olje, toliko da se gane kod; pa trava — nobena bilka ne trepeče!“

Zmerom težje leži tisto na srcu. Še zrak je zoprno mehak, da se kar gabi dihati človeku.

„Tako bi bilo, če bi ves svet umiral“, mrmra Kastelka sama s seboj, butaje s palico ob kamenje za potjo. .

Šla je pogledat na Jelenovo, pol ure oddaljen grunt pod Sevškim hribom. Celega je kupila o Veliki noči, do zadnje njive, ko je šel norec gospodar v Ameriko; neumno je storil, saj ni bil preveč zadolžen, in vdova mu je ponujala na posodo, naj si opomore. Ali bedak je bil slep in gluhi; sam je silil vanjo in se je pobral čez morje z babo in zalego vred. Nu, vrag z njim! Jelenovo, popravljen in povečano s kosom Kastelčevine, je pripraven dom za Janeza; to stoji, da bo učil v domačem kraju, ako ostane zvest nameri; Kastelka ve, da je le tisto delo blagoslovljeno, ki ga začneš na trdnem, s svojega. Previdna je in sebična hkrati, pa želi, da bi odsevale v zaslugah sina tudi njene srage.

„Najmlajši gad je najbolj moj,“ si prigovarja. „Ni čudo! Rajni je bil takrat že ves zapit, s težavo mu je dal življenje; kri, um, značaj, hrbtišče, vse drugo je šlo iz matere... Seve, tudi Tonč in Joža sta dobra dečka! Pa Benjamin je vendar bolj strupen, on misli delj, nego se meni sanja.“

Nič ne pomaga; breme davi, skala raste v grlo, sok zastaja v žilah. Misel kljuva, trka nekje na vrata kakor siten krošnjar, ki se ne da odgnati; ali Kastelka tišči, tišči, ona se brani slutnje, ona svojih gadov ne da.

„Če le kak satan parklja vmes ne vtakne!“ popusti nazadnje za majčken las; a že jo prešine groza: podala se je, nesreča je odklenjena!

In ko zavije iz debri na poljsko pot, od koder sega razgled po njivah in stezicah tja do ceste, vidi, kako ostavlja sosed Urban voz in vola ter dirja proti domu. Na cesti so ljudje, kriče in mahajo z rokami, ljudje po njivah jim odgovarjajo, in vsi, dedci in babnice, bezljajo v vas kakor nori. Vdova je čisto sama, še vpitja ne razloči. Kaj se godi, tristo rogatih!

„Urban, hoj, Urban!“

Kje je že spredaj, zijalo! S slehernim korakom goni Kastelko hujša radovednost; davi jo, duši, vrta v hrbtenico, brez usmiljenja jo stiska za srce. Ni dvoma, to je satan, ki vtika parkelj vmes. Vdova koraca hitreje, še hitreje, kakor bi pela trnjevka po mečah; že teče, dirja, lovi sapo, zaripla v obraz, palico kakor puško na ramenu.

Paglavec ji plane čez pot.

„Tinček, hoj! Počakaj, Tine Omahnov! Kam sopihaš, žaba?“

Toda mali se boji gospe, odkar je višnje kradel v njenem sadovnjaku; on ne utegne, mudi se mu, oblak prahu ostane za njim.

Vas leži streljaj za Kastelčevim; na cesti do hiše ni žive duše več. Od daleč vidi pred županijo vse črno ljudi: dva rumena papirja se režita s sivega zidu.

„Kaj se plete, krščenduš!“

Vdova jo ubira za trumo; nekaj jo sune v tilnik, da se ozre domov. In vidi na pragu dva mlada vojaka; odkod sta se vzela? Oba visoka, dve hoji z gore, zagorel poročnik s temnimi brki, golobrad praporščak z naočniki. Tako znana, bi rekla; kdo sta? Gospa se ustavi, z roko nad očmi; ali pravzaprav še zmerom noče videti. Če bi vsaj kdo zavpil: noriš!

„Vse je hudičevo: Joža in Tone! Pekel je tu!“

In Kastelka ne črhne več besedice; tiho se ustavi, molče spusti palico z rame ter ostro krene v hišo. Ustnice ji trepečejo, kri je izginila z njenih lic. Joževa sablja zarožlja, ko se umakne materi; fant vidi nagli drget njenih pleč ob mrzlem zvoku ter osuplo vzdigne orožje k sebi. Tudi ona sta blede.

„Vojna! Vojnaaa!“ kriči nekdo na vasi.

Ženska z dvema otrokoma za roke beži mimo in vije kakor volkulja. Pri fari klenka mrtvaški zvonec; nekdo je umrl, Boga naj zahvali. Kmalu jih bo umiralo mnogo, kosec je spravil oslo za pas . . .

„Mati je žalostna!“ reče Tone na pragu.

„Grabi jo,“ pokima brat.

In lastnim ustom ne verjameta: odkar vlada gospa na Kastelčevem, je niso videli v žalosti niti v strahu.

„To je ljubezen do naju,“ mislita oba; težak ponos jima zaliva srce.

Ali vdova ne vidi vase; le nekoga čuti, ki je močnejši od nje. Divjá, ne vedoč nad kom; ne vda se, ona svojih gadov ne da. Levinja renči, kreči šapo nad mladiči. V izbi se bliska in treska, nekaj se lomi, leti na kose, Kastelka preklinja, kakor živ krst ne pomni; v vežo diši po žveplu in smoli.

„Mati kaj delate?“

Gospa stoji sredi izbe, in vse okrog je razvalina: zrcalo, stenska ura, slike z zlatimi okvirji, sadreni Prešeren, cvetlične vaze in praznični porcelan; višnjeva in razmršena bije pravkar s težkim naslanjačem po hrastovi mizi. Naslanjač se lomi, hrastova miza ječi, toda Joža ne brani: kdo bi položil roko na mater? Saj svoje razbija.

Pena ji brizga iz ust. Kdo je razpeklenčil levinjo? Besna je na ves svet; nikogar ne ve povedati, nobenega ne izvzame. Zdaj diha mirneje, kakor da je ubila nevidnega nasprotnika. Na komodi ležita pozivnici.

„Jutri zjutraj? Oba?“

Gada pokimata.

Ni mogoče; zmotili so se! Kdo vzame Kastelki sinova? Ne, ne, sami bodo izprevideli; smešno, zakaj je divjala. Nu da, šala je huda, toda Kastelka ve, kaj treba storiti, sakrament! In naprosi jih za vse večne čase, naj je ne hodijo dražiti s temi stvarmi.

„Jutri tedaj! Čemu sta oblečena?“

Storila sta prvo, kar je prišlo na um; tudi v njiju je treščilo, kakor se pravi. In ko že mora biti . . .

„S katerim vlakom?“

„Popoldne.“

„Še z nočnim prideta zgodaj. Razumeta? Niti koraka, dokler se ne vrnem!“

„Kam hočete, mati?“ se ustraši Tone.

„Vama nič mar!“

„Zaman je,“ odsvetuje starejši.

„Nič ni zaman!“

„Smejali se bodo.“

„Kastelki se nihče ne smeje.“

„Spode vas.“

„Kastelke nihče ne podi!“

„Vso hišo pripravite v sramoto!“

„Kastelcev ni sram pred nikomer.“

Kakor bi kamen rotil! Njo bosta učila, ki je sama iz tal izdrila, kar je tu? Lipe, kočijo! Gada škripljeta; bob v steno.

Janez stoji križemrok za vrati; bled je, brata gleda in molči.

Kastelka šumi v črni svili, svileni ruto na glavi: s klobukom se ni pokrivala in se ne bo. Tone jo spremlja k vozu.

„Vsaj kleti ne, mati, kričati ne nanje! Zapro vas in obesijo.“

„Kastelke ne obesijo; sama ve, kaj mora biti.“

V to da sinu roko.

Goni, Jernejec, če konja ubiješ! Vlak žvižga k postaji, gospa svojih gadov ne da!

Ceste so črne od moških s culami, vino lije iz krčem pred duri, vse pesmi pojo o vojaškem slovesu. Jok za vrati in za vogali, kamor človek oči obrne, vidi pobešene glave; samo Kastelka sedi pokoncu. Sivca krešeta cesto s kopiti; pelje se kakor na rodoljubno veselico, kjer jo časte gospodje v črnih suknjah in se klanjajo pred njo. Kamor stopi ona, lete klobuki z glav, zakaj povsod vedo, kaj gre Kastelki s Kastelčevega.

Joj, babilonska gneča pri vlaku! Več bi nasuli premoga, hitreje pognali stroj; gospe se mudi k možem, ki sestavljajo vojsko cesarju. Mogočno jih pomeri od nog do glave, skopobesedno pove, da ni zadovoljna: po njenem bi Joža in Tone doma ostala. Že jih vidi, kako se izgovarjajo, brišejo v spisih in prosijo, naj ne zameri.

Toda skala na srcu se noče geniti, vrisk vlaka pred mestom jo presune ko meč; jedva diha se izrine na prosto in blodi po ulicah kakor v sivi megli.

V mestu je trg, z okroglim kremenom potlakan, na trgu kamen, na kamnu bronast mož; hiša za možem je blatnorjava, tri vrste oken ima in črnega orla nad vrati. Okna gledajo pusto in resno kakor odprti grobovi, v veži je zrak zatohel in gost ko testo; Kastelka ne čuti, da je sključila hrbet. Ko gre po stopnicah, ne utegne gledati vojakov, ki tekajo gorindol mimo nje. Kolena se ji šibe, gospa ne misli zakaj; srce ji buta in zastaja, ona ne ve od česa. Narednik jo vodi po temnem hodniku, maje z glavo in govori, ali vdova ne ve, kaj ji pravi. Pred vrati na koncu se ustavita; reži se narednik, potem pritisne na kljuko in porine Kastelko naprej.

Pri mizah sede oficirji, oficirji hodijo po sobi. Eden ima srebrn ovratnik, drugi zlatega, vsi jo prebadajo s hudimi očmi; soparno je in polno cigaretnega dima. Kastelka se postavi mogočno, kakor je bila sklenila, toda pri sebi čuti, da nekaj ni prav; meri jih od nog do glave, ali zdi se, da jih ne plaši; ko zine, da bi povedala svojo pritožbo, so usta suha in vroča, jezik je vse besede pozabil in grlo ne da glasu.

„Sakrament!“ pravi gospa v svojem srcu, „kateri vrag me je zajahal?“

In napne svojo železno voljo ter ponosno začne:

„Dober dan, gospodje! Jaz sem Kastelka s Kastelčevega . . .“

Nekdo se hahlja; nekdo nekaj gode; stari gospod z zlatim ovratnikom prižvenkeče naravnost k vdovi, zasadi ji oko v oko, potrka s kazalcem na njeno brošo in zaropoče po nemško, z glasom ostrim kakor sablja. Gospa ga jedva sliši, toliko da razloči besede:

„Deutsch reden!“

Še mislila ni na to. Doma se nemški jezik ne oglašja, odkar je bil poslednji valpet tam. Svoje žive dni se ni učila govoriti po njihovo, kvečjemu kako drobtino ve, mušico, ki je obtičala v ušesu. Za gada gre; dejala bi na primer:

„Bitte schön, mein Sohn . . .“

Toda kako se pravi „dva sina?“ Ni je pomoči . . . In če bi bila! Groza ji plapola v očeh, soba pleše, pod se maje pod nogami — toda rajši naj vzame vrag njena gada in še tretjega, še njo, še grunt povrhu, kakor da bi svoj jezik tajila! Vzravna se in blisne s pogledom:

„Sinove marate, matere nočete razumeti, ko prosi po svoje za svojo kri!“

Tako bi jim rekla; prav na koncu jezika so jezne besede. Nekaj se kreše v glavi, hitreje, čedalje hitreje — gorje, kadar se Kastelka raztogoti! Toda zlatovratnik je mignil, pristopil je mlad gospod v prav takšni suknji, kakor je Joževa:

„Gaj pi rati, kosbá?“

Zdaj pojde; Kastelka govori, poročnik tolmači, srditi starec posluša in grbanči obraz. Nekaj mu drgeče za usti — mari je dobila pravdo? Stari se muza, vsi se muzajo; tudi vdova se drži na smeh, zdajzdaj se jame prilizovati . . .

Ali zlatovratnik buši v grohot, maha gospodom, vzklika po nemško; glas se mu seče, solze mu zalivajo trde oči, za trebuh se stiska, udriha se po kolenih. Za njim se grohočejo vsi, da cingljajo šipe v oknih, bijejo se po kolenih in se drže za trebuhe. Stari se ustavi pred njo ter jo modro gleda, kakor da je povedala strašno vesel dovtip; nato začne mahati z roko pred njenim nosom in govoriti, govoriti, vse venomer boreč se s tem blaznim smehom.

Poročnik prevaja, kakor more: vojna je vojna, cesarjev klic velja vsem brez izjeme; da je Kastelka s Kastelčevega, radi verjamejo, in da sta sina dobra fanta, je prav lepo, ali to ni nikomur nič mar. Sam cesar ima žlahto pri vojakihi, pa ji ne brani v boj. Opravila ne bo ničesar, ne tu ne drugod; gospod polkovnik se ne utegnejo meniti z njo in ji lepo svetujejo, naj gre mirno domov in se pritoži Bogu, ako ni zadovoljna. Po vsem svetu je zdaj tako, da morajo fantje na vojno.

Dve debeli solzi sta se utrnili gospe; nekaj težkega jo tišči, nekaj strašnega davi. Nič več se ne spomni, kdo je, le to ve, da gadov ne da. Zdaj ve samo še poklek-niti, prositi z vzdignjenimi rokami; saj ne verjame, da ne bi mogli pomagati! Že sklepa roke, že sloči kolena; toda nekdo za njenim hrbtom jo rahlo obrne za pleča in jo prijazno tišči na hodnik . . .

Zunaj pripeka rezko popoldansko solnce. V blišču se vdova zave: ni je pomoči, vrag se je lotil gadjega gnezda, prav nji na kljub je našuntal krvavi ples. Obraz se ji koplje v pekočih curkih, sramu ali žalosti, kdo pove? Kastelka ne vidi, kod hodi, ne ve, kdaj se pelje in kam; črna pest mesi po njenem drobovju, išče srca in ga ruje iz nje.

V.

Toda zvečer, ko pekeče voz v temi na dvorišče, je tista ko zmerom: če so ljudje od svinca, bodo vsaj krogle človeške. Le nekaj leži mehko preko ust in oči, od boli, prebit za mlade in njihovo gnezdo.

V veži je luč; razdejana izba je spet urejena. Za mizo čakata Joža in Tone, Janez v sredi med njima; pičle pol ure je časa, da se poslove.

„Saj sem vam pridigal, mati!“ Joži ni prav, da je šla, v duhu že sliši zbadljivke. „Ves regiment bo kazal s prstom za mano; ali je treba? Kdor mora, mora.“

„Tvoja mati se je bala za sina,“ ga zavrne vdova z glasom, kakor bi kamenje padalo nanj. „Mari te je sram?“

In gad pobesi glavo.

„Ne, mati, odpustite! Ni me, ne bo me; ravnali ste prav, kakor zmerom.“

Kaj ne bi popuščal v teh zadnjih trenutkih!

Vsi štirje molče; potem pravi Tone:

„Če se ne vrnem, mati, so moje knjige Janezove; kar hranite zame v gotovem denarju, razdelite po svojem preudarku med brata in v dobre namene.“

„In moje takisto,“ povzame Joža. „Saj veste sami najbolje...“

Kastelka se jezi:

„Molčita o testamentih! Ob miru se vrneta zdrava, vse drugo nas ne skrbi.“

Že sta uverjena. Oči jima tle živeje, drzen smehlja igra okoli ust; niti osmešenje ni omajalo vere sinovom. Janez naliva kozarce:

„Da trčimo na srečno svidenje! Žalostno je slovo brez vinske zdravice, in čas hiti.“

Čaše pojo, toda njih glas je motan, in vino je grenko nocoj. Kastelka nazdravlja:

„Da bi ga pili skupaj čez leto dni!“

„Da bi ga pili . . .“

Mati zvrne kozarec duškoma; in ko ga postavi nazaj, se razkrhne z žalostnim klenkom na dvoje.

„Močno roko imate,“ se smeje Tone. „Krepko boste vladali domu, ko naju ne bo.“

„Pri Galjotovih sta bila?“ se spomni Kastelka.

„Bila sva.“ Joža se grize v ustnice.

Ljubosumna zloba šine iz vdove:

„Nu, vidiš, dekle te ne sramoti, ko hodi mati prosjačit zate. Starke smo avše, zato imate mlade rajši.“

Toda skesano povzame:

„Naj Jela ne joče, vojna bo kmalu pri kraju.“

In Tone pokima:

„Kmalu; Bog, da sva zraven. Za veliko gre.“

„Dolgčas bo gledati zdaleč,“ se meni Benjamin.

„Kdor to zamudi, je zamudil za zmerom; še tokrat bo zemlja krvava, potem nikoli več.“

„Kako misliš, prerok?“ se smeje mati prisiljeno.

„Tako, da je zadnjikrat. Nemara bom tudi jaz še na vrsti; ves dan hodi slutnja ko senca z menoj.“

„Slutnje so bedarije!“ roji Kastelka. „Kdor sluti, izkupi; modra glava se z ognjem ne igra.“

Tedaj se zganejo vsi štirje: ura pri fari bije deset. Gadje vstajajo.

„Čas je, mati,“ de Joža. „Zdravi bodite in mislite name. Bog vas živi!“

Glas se mu trese, mehko ga je obšla. Ali matere ne poljubi: na ustnicah hrani dišavo Jelinih las.

„Zbogom, mati!“ pristopi Tone. „Da se vidimo, da trčimo na Kastelčevem!“

„Zdrava bodita, gada!“ Trdo jima stiska roke. „Ko vaju vidim spet, se ne bom več branila umreti. Vrnita se, kakor odhajata; hudo je počivati v tuji zemlji.“

Sablji zvenita čez prag. Gada vesta, da je čas; težko bi bilo slovo s Kastelkino solzo v srcu. Toda vse ni končano: Janez ju spremlja na postajo.

„Tam zajočemo vsi trije,“ premišlja Joža. „Pa njemu je dobro; z Zino bosta sedela zvečer in čebljala, ko naju morda že več ne bo. Uboga Jela, z glavo je bila bo mizo . . .“

Že na vozu se spomni, plane doli in v hišo:

„Mati, besedo!“

Kastelka se zravna izza okna. Čemu se vrača otrok? Jokala je; malo, prav malo sme tudi ona . . .

„Kaj bi rad? Si kaj pozabil?“

„Da, mati.“ Joža sede tesno k nji. „Da bo mir pri duši: kadar se vrnem, napravite svatbo brez čakanja, jelite?“

Vdova mu gleda globoko v oči.

„Ne, ne,“ se nasmehne sin ter zardi pod lase. „Le tako . . . Težko je; dekle se mi smili.“

„Da, sinko,“ hlipne stara; ne more se več zmagovati. „Kar hočeš, stori; ti boš gospodar. Le vrni se, Joža, pridi zdrav . . .“

Bog ve, zakaj se spomni na lepem, kako je majhnega po nedolžnem tepla s palico, ko je bil Tone kriv; kakor zdajle ga vidi ječati v kotu, in sama ječi, srce se ji zvija od kesanja. Ves čas jo bo grizel črv za tisti dan!

„Odpusti, zlati moj!“ hrope za njegovim vratom. „Če sem bila krivična, trda s teboj, pozabi . . . Nikoli vas nisem božala, ne tebe ne bratov, in vendar je bilo vse moje življenje ljubezen do vas! Vrni se, Joža; vsak dan in sleherno noč te čaka mati — čaka te zemlja, ki sem jo zate pripravila, tebi hranila . . .“

Gadje solze ji kapljajo v roko. To je trenutje brez imena; kar živi, ni bilo enakega, nikoli več se ne vrne. In gospa ne ve, kaj dela.

Izpozabi se, oberoč stisne Jožo za glavo, vzdigne jo k sebi, poljubi ga v sredo čela, prav med oči.

Tako čudo se ji zazdi to dejanje, da strahoma sune fanta od sebe . . .

Vrata so se zaprla, odbrenketala je sablja po produ; sivca prhata, voz drdra, gadje vriskajo, da bi žalost molčala.

Stoj, Joža, stoj! Bela postava teče z Galjotovega, še enkrat te hoče videti; ozri se, minuto počakaj, le eno še . . . Ne slišiš, Jela te kliče! O, da jo vidiš, kako lovi vriske iz dalje ter išče, kateri med njimi je tvoj . . . Zakaj ne počakaš? Svoje vroče srce bi vrgla tvojim konjem pod kopita! Ne dojde jih. Burja vije za teboj; ne burja, tvoje dekle sloni pod jablano in joče . . .

Joža ne sliši; ali vrisk zamre na gadjih ustnicah in roka se skrči ob srcu, kjer hrani pramen njenih črnih las.

VI.

Šele dnevi so minili, toda železen prst je črtal na severu in jugu, na vzhodu in zahodu; rdeča meja loči dvoje svetov.

Kastelka stoji z Janezom na griču za hišo; sive oči ji merijo obzorje, misel ves daljnji svet. Solze je zdavnaj obrisala, moči povezala v trden snop; čelo ji sili naprej, roke se gibljejo široko, drzna guba deli obrvi: vdova čuti nevidnega sovražnika in si ne da skočiti za vrat. Četrto stoletja ni šlo za življenje in smrt; zdaj stoji drugače nego takrat. Ona že ve, da je Bog in zlodej ne zmoreta, ne, nikoli! Volja sega na drugi konec sveta, in mati veruje vanjo, saj ni le njena volja: to je duša zemlje, katero je ona vzdramila.

„Takšen pokoj na okoli,“ govori Janez kakor iz sanj. „Čudna je misel, da streljajo nekje s topovi.“

„Dobro se čuje,“ pravi Kastelka; ona ne laže!

„Streljanje, mati? Zdi se vam! Jedva vročino slišim peti.“

„Sam Bog ne pomni takega: na gosto, kakor pesek z voza. Ti mladič, ne čuješ, ali mati čuje, in zemlja.“

„Zemlja?“ Gad se odmakne, da bi ji bolje videl v obraz.

„Zemlja,“ ponavlja vdova, mirno, kakor bi čitala knjigo. „Po zemlji prihaja. Misli si, da te zbode trn v peto: mari ne čutiš povsod, v glavi in v srcu? In to je hujše od trnja; misliš, da nje ne boli?“

„Koga?“

„Zemlje . . . Sinoči mi je bilo, kakor bi govorila pod menoj in mi tožila. Kastelka, pravi, sam hudič jih je dal; premisli, kaj delajo! Vso kožo mi slečejo, ves drob izdero . . . In mrličje spuščajo vame: vse belo mrtvih je v meni. Strah me je, pravi, kadar spite ljudje . . .“

„To vam je odleglo, ko ste se zbudili!“

„Zakaj? Saj jih slišim, podnevi, ponoči . . . Toda vse krogle lete mimo Jože in Toneta. Ne upajo se; ne smejo.“

„Kdo jim ne da?“

„Zemlja; ona ju čuva.“

Široko strmi Janez materi v obraz; ali se ji meša?

Vdova gleda bistreje ko kdaj.

„Enkrat se mi je v sanjah vrag prikazal. Pomni, mi pravi, dobro zapomni, Kastelka: Bog se ne bo ravsar zate z menoj! Pozabila si ga, zapisala si dušo zemlji, da ti služi; paradiž si prodala prsti za svoje bogastvo in svoje otroke. Na zadnjo uro se vidiva, stara! In meni se je zdelo, da odgovarjam: Pridi, zlodej, kar pridi! Samo da ohranim gade in grunt, drugo mi je deveta briga; kar držim, ne izpustim, če me tudi vzameš po smrti.“

„Nu, mati, braniti svoje ni greh, zasluga je!“ meni Janez, ali sveta groza mu lije v kosti.

„Braniti svoje ni greh, toda greh je misliti na več. Zemlja je pokazala, da me hoče imeti zase — kadar sem se obrnila k drugemu, je bilo zlo. Še vas gadov sem se bala dotekniti, prav do zadnjega me je bilo strah.“

„Tudi tako ste bili dobri za nas; kar smo, ste vi dali!“

„Zdaj pravim: motiš se, za to ne more biti kazni. Tudi ona ima rada žito, ki raste iz nje, in vendar ji sonce ne neha sijati.“

„Ne, mati, za to je ni kazni; zemlja hoče, da bodi srečno, kar diha na nji.“

„Košček zasluge prinese vsak na oni svet,“ ugiblje vdova. „Za moje grehe ste vi lahko boljši ljudje; in Bog mi všteje, da bi bili drugače cigani. Malokdo si zasluži nebesa brez kruha in strehe: naša se je majala samo nekaj let, pa moram zato preklinjati do groba. In zdaj povej, Benjamin, kam hočeš jeseni?“

„Nikamor, mati, dokler se ne zvedri. V burji je dobro sedeti na svojem.“

„Doma ostaneš?“

„Pri vas.“ Toplo ji pogleda v lice. „Tehtal se bom, delal, pazil v svet in poslušal zemljo, kaj pripoveduje.“

„Poslušaj; ali potem ji gospodari, da jo boš prav umel.“

Iztežka skrije zmagoslaven smehlaj; gruda je mogočna ljuba, in kdor jo enkrat objame, ga več ne izpusti.

„Posli!“ ga stavi opoldne pred družino. „Dokler se Joža ne vrne, je on zraven mene vaš gospodar. Kar zapove, je moja volja, kar obljubi, moj dolg; njegova beseda je moja!“

Srečno gleda Janez in rdi kakor mladi kralj, ko čuti prvikrat krono na čelu.

Mati sliši topove na meji, le volka ne, ki tuli blizu.

Ne vojna, poslednji dan je tu; ves svet zdaj sklepa račune. Ni je ljubezni, ki ne bi upala, ni ga sovraštva, ki ne bi dvigalo noža ta čas. Kdo je suženj, pa ne čaka svobode? Kateri trinog ne kuje novih spon? Sleherni

pohlep izteza roko; čuj in straži, zemlja dedov, strni se tesno, poldrugi naš milijon! Prihajač in Judež hočeta dopolniti desetstoletno delo, tvojemu poginu je urezan pečat. Zdaj govori sila, in tvoja je majhna; greh vlada svetu, in ti si bil pravičen; v uho sodnika siče laž — kar močni rad verjame, je resnica!

Jud-premogar se brati z jaro sodrgo; trški pisaci, štacunarji in pitani oštirji s tirolskimi klobuki stikajo glave in šušljajo, s pogledi zamaknjenimi v sliko te lepe zemlje: daleč drže bele ceste, ob cestah se ziblje drevje, na drevju mrtvaško sadje — najboljši rodú, ki se ni dal ubiti . . . Osirotele čreda moli gamzov šop; nežna deca joka v tuji šoli, poje po taktu lehrerjeve palice pesem zmage nad svetinjo svojih mater.

Tako se menijo, ko teče zanje naša dobra kri. Maščevanje piše črna pisma; ne pomniš nič sovražnikov, Kastelka? Komu si tresla pest? Koga vzame satan prvega? Petindvajset let je zdaj temu, ali Petschnig ni pozabil. Herr Petschnig udari gada, ko tebi nič ne more; on kaznuje otroke in otrok otroke, kakor Gospod, Bog vojskinih trum. Čez štirinajst dni bo sam verjel; pogladi si trebuh, napihne se, in zasluga se mu razmaže po vsem obličju.

Od poldne do poldne je bil Janez gospodar; k obedu prirožljata žandarja s komisarjem. Vdovi pade žlica iz rok; gad jih gleda, čudo kako mirno:

„Koga iščete?“

„Janeza Kastelca!“ ropoče stražmešter; danes mu štrle brki naravnost pod oči.

„Mene hočejo,“ se Benjamin obrne k stari. „Ne strašite se, za Boga, ne govorite; molčite, mati, mislite

na grunt, na vse... Vi veste, da me ni treba biti sram... Kastelka, drži se; dovolj, da enega zadene!“

Težka roka mu pade na ramo:

„V imenu zakona!“

„Čemu?“ pobara Janez z rezkim glasom.

„Prehitro zveste,“ se sovražno zmrdne komisar. „Skromni bodite, mladi mož! Vklenite ga, in pri najmanjšem poizkusu...“

Dve mrzli sponi mu stisneta zapestja; drugi orožnik pomenljivo nagne puško z ostrim bajonetom.

Kastelka sloni na mizi, oprta na stisnjene pesti. Začenja se Kalvarija, na vsakogar pada veliki križ; da je zemlja ne sliši vpiti v tej minuti! Ali veriga zarožlja med sinovimi rokami. Glas se začuje kakor vihra v hojah; vdovine oči so strašne, zalivajo se s krvjo, in mizna plošča poka med njenimi prsti.

„Mati,“ krikne Janez bled, „ne delajte mu veselja, kdor je kriv! Naj ne vidijo solze v vaših očeh, naj ne slišijo vašega joka; s častjo in slavo se vrnem, mati...“

„Hm,“ gode stražmešter, „to ni gotovo!“

Janez ga ne pogleda. Toda Kastelka se je vzravнала:

„Dveh je zadnja beseda, pravice in Kastelcev!“ oznanja kakor s prižnice.

Skoro bi bila vesela gada. Kakor bor stoji, pogled mu plapolja, verigo nosi kakor žezlo, obraz mu sije od ponosa. To ni obraz človeka, zemlja je, ki odseva zarjo mučenikov!

Ali vdova gleda v duhu ječe in vešela ter moli sama pri sebi:

„Še to pot pomagaj, ti tam, ki mi stojiš ob strani; Bog ali Satan, vzemi mojo dušo v odkup!“

Gospodje opravljajo hišno preiskavo; ves dom pretikajo od vrha do tal, vse kašče, shrambe in podstrešja. V fantovski sobi je plen bogat.

„Zastava? Za puntarje, že vemo. Z risanico je hodil Joža na srnjaka? Mhm, to se razume; petnajst nabojev — tetete, čedalje lepše! Pa zemljevid slovenske zemlje, ki bi jo radi odcepili!“

To so stvari, ki jih plačujejo s konopcem; ali Janez ne trene z očmi. Smehlja se: le kdo je iztuhtal vse tako neumno? Še usta ni da bi odprl, sodniki se bodo zvijali od smeha!

Nekaj knjig pobašeta žandarja v svoji torbi; ozri se, Benjamin, poslednjikrat! Jo slišiš, zemljo, kaj ti poje v solnčnem blesku? Orehe, kaj šume, zeleno trato, kaj pripoveduje?

Kremen, ostani trd!

„Bog z vami, mati; vrnem se — vesel odhajam!“

„Vidim, gad. Korajžo! Zdržim, dočakam te ... Voz je zaprežen.“

„Voz — zame? Izprezi, Lipe, konja v hlev! Vsi naj me vidijo, Kastelci ne pobešamo oči.“

Vdova stoji na pragu, trka s palico, gleda za njimi; črno ljudstva se je zbralo pokraj ceste, da bi videli gada v železju. Gredo: Janez naprej, žandarja zadaj, komisar v vas, kjer ga čaka voznik. Veriga tiho žvenkeče. Povsod šepet, ženske ihte, nihče se ne smeje; ko stopa mimo, se Galjot odkrije, za njim vsi. Na Kastelcih ga ni madeža, čast komur čast!

Ob vodnjaku zaječi: Zina je planila k njemu! Njen obraz je belejši od snega.

„Stran, v imenu zakona!“ jo goni stražmešter.

„Suní! Poljubim ga vendarle!“ Na usta, in niže, na vklenjene roke. „Svete so; ali me blagosloviš z njimi, kadar prideš?“

Ženske jo prestrežejo kakor mrtvo.

„Do svidenja, vi ljubi moji!“ klikne Janez.

„Bog s teboj!“

Ali zdaj — tega ne pozabi vsa dolina: traptraptrap koleselj izza vogala, v koleslju Petschnig, trški župan; volk je tu, da izpije čašo zmagoslavja. Koga si s stolom, stara, koga si gnala: marš? Nizko se skloni sovražnik z voza:

„Verräter, Hund! Na cesti bi ga potolkli, izdajalca . . . Ná — tfej!“

In mastno pljune Janezu v lice.

Gad se zdrzne, krikne, trga; oba žandarja ga komaj držita, kri mu lije izza nohtov. Zdajci odneha; kakor plamen mu leti pogled po ljudeh:

„Judežev pljunek na mojem obrazu! Kje si, da ga ubiješ namestu mene?“

Toda levinja je gledala s praga. Že leti, že je snela vile pred hlevom, pet mož jih jedva izdere njenim pestem; vdova hruje naprej, razbija množico vsaksebi, kreči nohtove, kaže zobe ko gol nož izza pasa. Že je tam, leze v koleselj; Petschnig tuli, rjavec se vzpenja, Kastelko strgajo nazaj. Dvajset rok jo drži, vsa vas visi na nji kakor roj na veji. Zadavi ga, čeprav mu ne dajo pregrizniti grla. Hu, grozotni glas, kakor da se para zemlja na celem:

„Stekli pes, krvoses, zemljegolt! Glejte, ljudje, Iškarijota: v zibelki ga je hotel okraati za očin dom, in sem ga pregnala; zdaj se maščuje, toži po krivem, pogublja nedolžno kri! Poznam te, vampasti Judež,

ti si ga zaznamoval! Si odkril svoj obraz in zapisal, kdo si, krivoprisežnik, zavrati morilec? Čuj, volk, in vsi poslušajte: izdajalec pogine od svojega dela! Meniš, da moram roko položiti nate? Haha! Na drugem koncu sveta te ubije materina kletev: ne zaspim, ne jem, ne pijem, dokler živiš... Preklet! Preklet! Preklet!“

Množico stresa mraz. Žandarja z gadom z hitita svojo pot, Judež lškarijot zeleni od groze, bije konja, drevi, ni ga več; in vdova kleči sredi ljudstva, joče k nebu, tuli k zemlji, moli k Bogu in satanu za maščevanje.

Drugič zahaja solnce. V tujem mestu ženó Janeza po razjarjenih ulicah; psovke frče kakor divji sršeni, pljunki oblivajo glavo in prsi, kri čelo in lice jetnikovo. Toda Janez stopa ponosno: z njim gredo duše pradedov, ki so jih vlekli pod Brežicami na kol, pred njim obraz zlatolaske, in njiju oči si pripovedujejo, kako človek smehljaje trpi.

Le mati ga ne spremlja. Doma sedi na prazni sinovi postelji ter gleda srepo čez gore; še Galjotove Zinke ne vidi na pručici ob svojem znožju, ne sliši je, ko tiho joče v njeno krilo. Kastelka ne je, ne pije, ne spi, ona moli svojo strašno molitev.

Sosed Jelen potrka, z grozo v vseh črtah obličja: „Petschnig je mrtev, gospa Kastelčeva! Pred dvema urama ga je zadela kap.“

„Mrtev?“ Vdovino lice oživi v temni zarji. „Kaj je povedal pred smrtjo?“

„Govoriti ni mogel več; še svetega olja ni čakal.“ In sosel hiti, kakor bi se bal.

Kastelkina misel ubija; poslej jo bo stražil trepet, črni psi bodo vili okrog hiše v vihnih jesenskih nočeh.

Le Zina se ne boji; in vdova se sklanja k nji, zamišljeno mrmraje:

„Zinka je dobra, dobra... Laske bi ji pobožala v njegovem imenu, roko bi ji položila na glavo; pa je nemara bolje; da ne... Pojdi, mala, pojdi; trudna sem nocoj.“

In veli odgrniti posteljo ter prinesiti belega kruha in vina.

Visoke zvezde gledajo z enim očesom na bojne poljane, z drugim v Kastelkino sobo, kjer leži mati med snežnimi rjuhami; še v spanju je kletev na njenih ustnicah, in roke se ji krčijo na praznem životu, kjer je nosila svoje gade.

Gospa sanja: črni vrani so ji razkopali srce; brez njega ne more živeti ne umreti. Zdaj prhutajo nad njeno glavo, krvave kose drže v krempljih in krakajo s hudobnimi glasovi:

„Kaj daš, da jih vrnemo: zemljo ali gade — povej!“

In Kastelka ne da tega ne onega, ne more živeti ne umreti, še vpiti ne more, da bi povedala svoje gorje.

VII.

Dnevi so se razlezli v tedne, da nihče ne ve kako. Že se je tigra opila krvi; v zadnjo kočo sega njen glas, v najbolj zaklenjeni hram, in strašne tožbe ji trepečejo izpod rdečih krempljev po vsem širokem svetu.

Vojna? Dve polovici zemlje, ena večja, druga manjša, sta se spopadli kakor dve besni želvi velikanki. Čeljust melje čeljust, šapa lomi šapo, oklep rožlja na oklepu, želva trga želvi drob iz trebuha; vsaka hoče požreti drugo, da zraste od njenega mesa. Toda nista si kos, nobena ne zmore sovražnice. Pazi, mala želva, vsak hip bo po tebi, velika je sedemkrat jačja! Toda mala zver je huda in urna; krvavi, ali grize in trga, da svet ni videl tega. Živ krst ne ve, kakšen bo konec borbe...

V mesto so pripeljali prve ranjence. Njih povesti gredo od ust do ust in rasto kakor plazovi.

Niti staro srebroglavo solnce ne pomni grozot, enakih tem, ki mora zdaj sijati nanje.

„Da, da,“ zdihujejo sivci pri Galjotu, „svet se levi, in vsaka nova koža je slabša od stare. Tak v to smo zabredli z vsemi ongá, izumi!“

„Če pomisliš, kako je bilo pred sto leti...“

„Takrat so lepo marširali semintja; smolo je moral človek imeti, da se je zleknil v travo.“

„In komaj si dobro zaduhal smodnik, je bila parada pri kraju.“

„Kajpak! V štirinajstih dneh je bilo vse opravljeno; amen, spet smo si dobri, Bog daj srečo, ljubi sosed, pa nič ne zameri.“

„Takrat je bilo veselje, kakor pretep na žegnanju; dandanes gredo milijoni drug zoper drugega in kar z mašinami se pobijajo.“

„To, to! In s kakšnimi hudičevimi! Kanoni pokajo hitreje od pušek v naših časih, puške jezikajo kakor babe, in zraven tiste mrtvaške raglje: komur zapoje, zbogom oča in mati. Eh, marsikaterega ne bo nazaj!“

„Jaz pravim, da so se nalašč zmenili, ker je preveč ljudstva na svetu . . .“

Očanci kašljajo, sučejo kupice in zamišljeno kimajo v mizo. Navadna mokra pivska miza je, toda zanje polna slik; v mlakah vina vidijo polja, nastlana z mrtvimi kakor senožeti z mrvo: drug pri drugem in drug na drugem, vsi rdeči in beli. Sleherni se boji zagledati med njimi sina.

Vsak dan je več novic. Rus je navalil s strašno silo, kozakov je kakor kobilic v Egiptu; Rus je vražji, nobena vojska mu ni kos.

„Pa čudni dedci so ti Rusi! Namestu da bi ti odrezali glavo, ako te ujamejo na samem, te lepo pozdravijo, nasitijo in napojé, in še pokramljajo s teboj: nu, hodi z Bogom, doma pozdravi pa oglasi se kaj.“

„V boju jim, pravijo, ni para. Gredo, kar naprej gredo, bolj ko pokaš nanje, huje pritiskajo. Naši že kar ne vedo kaj storiti, da bi jih pregnali.“

„V Galiciji je vroče te dni. Zdaj ali nikoli, pravijo generali.“

„Hudo je, hudo.“

Nikjer ne vidiš človeka, da bi se smejal.

Jela hodi bleda in mrtva, z Joževimi kartami na golih prsih. Še vedno ližejo zublji noči, ko sta se objela v senci kapelice. Nebo in zemljo bi prodala, da se vrne k nji, v pekel bi šla, da ga vidi le uro prej. Z okrutnim veseljem posluša druge, ko tarnajo za svojci. Že hlipa v vasi prva vdova, vpije mati za edincem, ki je pal; toda Jela šepeče:

„Naj vsi poginejo, samo do ostane moj ljubi živ.“

Galjot jo vidi, kako trpi. Marsikdaj bi tolažil, ali stori se mu, kakor bi hotel prijeti za skrito belino dekliškega telesa. Večkrat se ozre nanjo s strani; obrite ustnice se mu zganejo, zakaj oče je oče. Toda mahoma strese glavo in umolkne, preden je zinil.

„Da bi vsaj rajnica živela,“ vzdihne sam pri sebi. „Križ je imeti odrasle hčere v hiši in ženo pod zemljo.“

Kadar se Jela sredi noči prevrže na postelji ter sune odejo s sebe in se dobro sliši, kako grebe s prsti v razgaljeno grud, vstane Zinka tiho v svojem koncu sobe; v sami srajčki pride bliže in sede k sestri.

„Ne premišljaj, Jela, ljuba moja. Spančkaj, da hitreje mine čas.“

In brodi z nežnimi prstki po njenih razpuščenih laseh.

„Ali tudi ti ne spiš?“ Sestra vzdigne glavo iz blazine; in čez minuto povzame s trpkostjo: „Kaj veš ti, kako je človeku spati — s tem!“

Zaihtela je; mala se nasmehne v mraku.

„Jokaj, Jela, tako ti odleže.“

„In ti, ne jočeš nikoli?“

„Da, časih; ne zmerom, kakor ti.“

„Otrok! Ti ne veš ničesar. Ti tega ne poznaš. Ali te nič ne skrbi? Si res prepričana, da ostane živ in zdrav?“

Stradali jih bodo, dokler ne pomro; ali pa si umislijo lepega dne in jih postrele. Kdo ve, kaj se lahko zgodi v teh časih,“ dreza Jela sestri v srce, da bi se razbolelo: tako dobro de, če sta dve skupaj nesrečni.

„Ne dam se ti oplašiti, ne! Ali bi mu pomagalo? Kadar pomislim, kje je in kaj mu preti, si ponavljam samo: tega ne sme biti, ne sme . . . Vsa lepota sveta bi se razsula v laž, ako bi pognilo, kar je med nama.“

„Eh, žal je njim lepote sveta!“

„Ne sme se zgoditi, ne sme! Janez se vrne, in vse bo še lepše, nego je bilo. To si mislim, kadar me napadejo črne skrbi, to hočem toliko časa, tako vroče in napeto, da se mi zvrtil v glavi in začutim, kakor bi šla moja volja v gostem toku naravnost do njega. Videla boš, z voljo in vero izmolim gada iz vsega.“

„Nu, da . . . Saj ni storil ničesar. Oprostite ga in pošljite domov.“

„In vojna bo kmalu končana, Joža se vrne k moji črni muc, kaj? Svatovanje bo na Galjotovem in na Kastelčevem, Jelica vzame Jožo, Zina zapleše z Janezom — kaj?“

Mala je hvaležno zlezla k sestri ter popravila odejo. Dekleti se držita s toplimi rokami okoli vratov; Zinka poljublja Jeli solze z obraza in začne v tem polagoma misliti nanj, kako leži v ječi, nemara na golih tleh, mogoče v železju, in zdajci sama zajoče. Tako ihtita druga v drugo; nazadnje se strnejo slike temnic in bojišč v nekaj zmedeno mehkega in fanastično pisanega, kar miglja čez oči nalik turški svili ter šumi in boža, tiho in rahlo, dokler ne zatisne trepalnic.

VIII.

Joža piše domov: zdrav je, nič mu ne manjka, ognja se je privadil, mati naj ne skrbi. Kastelka se je med tem pomirila; fantovska soba je zaklenjena, ključ leži globoko v njeni pisalni mizi. Puščoba v domu in v vasi ji ni več tuja, vsem strahovom gleda v oči. Že je zmožna misliti s hladnim srcem, da hodi Joža nekje po daljnji zemlji in je kroginkrog vse živo letečega svinca. Mrzlo in besno je njeno zaupanje v srečo; Kastelka noče zdihovati, noče ljubiti in tožiti, zakaj „skrb in strah rodita slutnjo, ki je prva dekla hudičeva: komaj se ozreš po nesreči, že te ima za vrat“. Tone še čaka, da ga pošlje na bojišče; tem manj je vzroka cmeriti se. Petschnigova smrt jo navdaja še vedno z mračnim zadovoljstvom in utešenjem, polnim mogotne zavesti; prepričana je, da je ona kaznovala Iškarjota s svojim prekletstvom in maščevalno voljo. Zdaj vidi spet, da ni navadna ženska; nekdo se je naselil v nji, ki je močnejši od vseh. Kar hoče ona, je volja zemlje, in zemlja je bog nad bogovi; kakor veruje njiva v svoj rjavi sok in blagoslov žita, ki ga rodi, tako veruje mati v desnico, ki jo drži čez doline in hribe nad svojimi gadi: nobena krogla je ne prebije, noben sodnik je ne presodi.

Dan potem, ko so odgnali Janeza, se je peljala v mesto k odvetniku, prijaznemu staremu gospodu, ki jo dobro pozna in visoko ceni. Sprejel jo je z veliko častjo in obljubil ogorčen, da stori vse, kar je dandanes mogoče.

„Ali čas je težak, in zakon velja samo še za tiste, ki ga teptajo z nogami,“ je dodal nazadnje. „Zaupajmo v zmago pravice.“

Z lažjim srcem se je vrnila domov.

Ljudje jo gledajo strahoma, odkar je Petschniga „zagovorila“; po vseh udarcih nesreče se jim zdi silnejša, bolj divje trmasta ko kdaj poprej. Sive oči ji bliskajo, kakor bi tleli v njih novi naklepi; sosedje že čakajo, kdaj iznenadi dolino s podobnim čudežem kakor pred petindvajsetimi leti. Mogoče; oni dan, ko je po stari navadi postala sredi brvi, ni stresla pesti, ali zlobno je pokimala trgu in zamrmrala:

„Zdaj vem, kdo bo prvi hudičev, svojat ti za hrastjem! Enkrat ste si že lomili zobe ob Kastelki; četrsto let je bilo treba, da vam je zrasel nov greben! Zdaj, ste dejali, je prišel naš čas — kaj ne? Prvi ste se lotili vi mene; dobro, Kastelka sprejme boj v imenu svojem in svojih gadov. Tisti dan, ko bo vojna končana, si skočimo v lase, krščenduš! S trebuhom za kruhom mi pojdete iz doline, beraško palico v roki, preden doglodajo črvi moje kosti!“

Prvič se je branila, topot napade sama; dolina je z njo, to se ve. Kolikor v gnezdju sršenov, toliko je v glavi načrtov, in jajček, ki naj maščuje gadje plemo, je že znešen.

Take so njene srdite sanje; zraven ukreplje še marsikaj. Kakor vedno v važnih trenutkih, se je tudi v dnevih izkušnje obilno spomnila bratov-svetnikov, ki stražita, „da se ne tujči zalega“; pa tudi župniku je poslala za maše: „dvakrat zadrgnjeno dvakrat drži“. Košati mož je toplo pohvalil vdovo, srečavši jo drugi dan.

„Da bi le tudi sami kaj prišli, gospa,“ je povedal nazadnje davno željo, vesel primernega trenutka. „Zatecite se k Bogu, da vzame žalost od vas! Tolažba svetih zakramentov vam bo krepčilo v teh urah bridkosti.“

Ali Kastelka se je ponosno uprla s palico v tla.

„Gospod župnik, jaz hodim po bližnjicah in se z Bogom sama pomenim, kar treba. Če sta res taka prijatelja z njim, vprašajte ga vendar, kdo mu je bližji: mati, ki so ji vzeli otroke, ali samec, ki nima za kom jokati — ako bi hotel, se pravi!“

To rekši ga je prepustila mislim, ki so mu zavrele v glavi. Pogledal je za njo, ozrl se k zvoniku in pobesil glavo v otožnem spoznanju, da so ženske besede časih modrejše od vseh cerkvenih knjig. Ni ji zameril; on ve, da ne dreza v tuje zadeve in mu ne pridi zvestih ovac.!

Res so trenutja, ko niti Kastelka ne more premagati čudne, brezmiselne tesnobe. To se razleze v srcu kakor strupena megla po brezdnu, ki zeva vse globlje in širje in je nazadnje tako črno in votlo, da se boji pogledati vanj. Pred takimi hipi beži gospa, ker se boji za svojo moč; ali ona ne krene v cerkev, po njivah se napoti, k svoji zemlji se zateče, k zdravnici in tolažnici. Čuvstvo, ki jo priklepa k nji, je bolj živo ko kdaj, in zadnji dogodki so ji razodeli še očitneje, da tli v prsti njen lastni ogenj in je prav to njena sila. Kadar stopa med razgoni, se ji zdi, da trepečejo pokraj nje kakor mišice živega telesa.

„Obe imava eno dušo v sebi,“ ugiblje takrat, „pa bodi dobra ali slaba, božja ali hudičeva — najina je! To je tisto, kar lomi zapreke, ubija sovražnike in varuje moje otroke. Tako močno je, tako svetlo in krasno,

mogoče Bog sam ali misel njegova? In če ni Bog, je nekaj enako svetega, da, še močnejšega od njega. Nič se ne boj, ki ne hodiš k maši in zanemarjaš izpoved: ako je v zemlji Bog, si živela tik ob njegovem srcu, ako je drugo, se bo teplo zate z njim na sodnji dan.“

In kdo ne bi ljubil večne zapeljivke? Loke in polja so kakor zelene pesmi, razgovor šum je gost ko nikoli, nebo nad zemeljskim paradižem še ni bilo tako čisto, kakor je zdaj. To čuti vse, kar se giblje na zemlji; odkar se je začelo veliko umiranje, nima njena lepota in slast življenja nobenih meja. Kakor slepci ob čudodelnem studencu strme ljudje v blagoslovljeni svet in šepčejo v svojih srcih:

„Ah, kako dobro je biti rojenemu!“

Vesoljna mati se lišpa in lije žar hlepenja v kri svojih otrok, da bi se zarasla brezbrežna košnja smrti z novo brstjo. Zato so dekleta polna medlečih sanj in stokajo žene v premočena zglavja.

IX.

Hladna septembrova noč stoji sredi zemlje, sloka in nežna kakor kraljična v bajki, opasana z rimsko cesto, razgrinjaje svoj zvezdni plašč od obzorja do obzorja. Še na teh žalostnih tujih poljanah, ki jih para jarek za jarkom in krogla za kroglo, cveto pod njenim lesketom mehki, domači spomini. Jezera krvi je popila črna zemljica, tisočem je postlala v sebi, tisoči leže blede med travo in gledajo kvišku s širokimi očmi, ne videč prečudnega sijanja; povsod se poznajo koščene stopinje smrti, še tihi veter diši po nji ter ponavlja njeno pesem — in vendar je marsikomu sladko pri srcu.

Poročnik Kastelec sloni v svojem jarku in čuje. Blizu njega šepčeta dva vojaka o domu in svojcih; šepet in dihanje se sliši z desne in leve. Spredaj in zadaj butajo topovi, v daljavah jim bobni zamolkli glas; puške se redko spleše tam kje, zalajajo in utihnejo kakor psi-stražarji. Zdi se, da hoče bitka zaspiti; opoldne je jela pešati, zvečer se niso genili v tem koncu ne ti ne oni.

Joži je prav, da se more nemoteno vdajati svojim mislim.

Mislim? Kar zveni v njem nocoj, dosega višav in globin, ki jih misel jedva vidi. Že nekdanj se je oglašalo, kadar je sam v svoji študentovski sobici ali v skritem kotičku parka poslušal rahlo melodijo gosli, jedva še resnične akorde klavirja, ki so plavali k njemu Bog ve odkod. Človek se zamakne vase in čuti v sebi drhtenje

najglobljih skrivnosti bitja, ne da bi bil modrejši kakor vsak dan. Karkoli si in imaš, misel, čuvstvo, spomini, predmeti vnanjega življenja, smotri hlepenj in jutrišnji načrti, vse pleše po čarodejnih ritmih, kakor bi igral veter z listjem zrelih iož. Nekaj silnega in temnega te odnaša v kraje, kamor je hladnemu umu predolga pot; uganka ljubezni in uganka smrti se objameta nad teboj, se strneta preko tebe, se poljubljata v tvojem lastnem srcu.

Joža ju čuti prav zdajle. Tako sladko mu je, tako žalostno; vsa ljubezen je kakor mrtvaška maša, vse umiranje kroginkrog kakor visoka pesem ljubezni. V žarkem hrepenenju po nevesti, v češčenju do matere, v tegobi, s katero kliče daljnja gruda svojega otroka, v slehernem utripu žil posluša gad žuborenje globokih valov, ki nosijo njega in vsakogar po strugah večnosti. Valovi se svetijo in šume brezimno pesem; oni so zemlja in nebo, so luč in mrak, so čas in prostor in sila, in so več od tega, brezdanje globlji, brezbrežno širji: morje, ki ga nikoli nihče ne izmeri!

„Odkod nocoj ta sanjarija?, se vpraša Joža, ko ga za hip iztrezni oddaljeno streljanje. „Prej me je prijemalo samo takrat, kadar sem poslušal godbo...“

In mahoma se mu zazdi, da sliši godca, ki stoji razkoračen nad poljanami ter vleče z lokom po strunah ogromnih črnih gosli. Ne, ne; bilo je petje železnega ptiča, ki je letel visoko nad glavami v to čudno noč. Poročnik strese ramena in si potegne z roko po očeh; na vojni se noče zamišljati. Privadil se je divjega življenja kakor vsi, ki spe in bede okrog njega; brez radosti je odrinil, ali zdaj hvalijo njegovo hrabrost. Kri pradedov se oglašča v Kastelkinem sinu, divji sok, ki je pljuskal

ob zidove Carigrada in preplavljaj beneške ravni; neizrabljena moč se je opila borbe ter spoznala v nji svoj drzni obraz.

„Vražje pleme smo!“ govori poročnik sam pri sebi. „Doma ovčice, na tujem levi; tu bi vzeli pekel z naskokom, tam hodijo po naših po glavah, kakor se komu zljubi. Železni polki — da, da . . . Vse to junaštvo je sad ponižnosti in krotkosti, v katero smo zakopali svoj talent. Natura je v svojih globinah sita hinavščine, in kadar nas pode v bajonete, vriska, da sme besneti.“

„Premalo Kastelk se nam rodi,“ pomisli čez minuto.

Z mehko tesnobo ga prešine dojem zadnjega slovesa: prvikrat je videl solze v teh jeklenih očeh. In tisti poljub, kako neroden je bil, kako sramežljiv in nevešč! Nikoli ga ni poljubljala — na dolgo pot v kraljestvo smrti mu ga je vendar dala s seboj; za svetinjo je spravil njegov spomin. Kako dobra je vendarle; za vse ga je prosila odpuščanja! Mari je bila res kdaj krivična in trda? Sinova misel roma k majki ter jo kleče zahvaljuje za luč in srečo življenja. In nehote vzdigne gad roko na čelo, kakor bi hotel potipati, ali še nosi dragoceni biser, ki mu ga je pripela tisti dan.

Neverjetno mirna je noč; zdajle se zdi, da je vse zaspalo. Brez butanja v daljavi bi človek pozabil, kje je. Joži postaja dolgčas; da bi se vsaj odločilo, naprej ali nazaj! Skoraj pred nosom je ruski jarek, dalje zadaj gozdič; na desni in levi se majčkeno vzdiga ravnina, komaj dovolj, da ne vidiš nikamor. Dobro, da je ponoči; tako se človek manj jezi. In tudi razgled po zvezdah je lep: glej tam Veliki voz . . . Bog ve ali sedi tudi na ruski strani poročnik in vprašuje zvezde, zakaj je moral na vojno, ko je vendar Veliki voz povsod enak — če ni doma

sploh najlepši? Kaj mislijo Rusi pravzaprav, da ne pridejo bliže? Ojačenj čakajo? Brez skrbi pogleda čez, Rus je len in slabo meri...

Joža vstane, iztegne glavo. Ničesar ne vidi; polje se koplje v temi, gozdičeva senca na obzorju je črna kot oglje. Rahel veter z one strani češlja travo in prinaša duh po nezakopanih mrličih. Vseeno je grdo, ako dobro premisliš; in muhe, in ptiči, ki prilete in kljuvajo oči. Poročnik se spomni senice, majhne, trebušate seničice, katero je videl zobati strnjeno kri... Iz ruskega jarka gomaze pridušeni glasovi; ljudje so tam kakor tu. Joža gleda v noč in nastavlja uho, sam ne vedoč zakaj.

„Gospod lajtnant!“ ga nekdo potegne za bluzo. „Gospod lajtnant, nikarite... Koren jo je izkupil prav tako: pol ure nobenega strela, ko pa je on pomolil glavo – naravnost v odprta usta; še zapreti jih ni utegnil.“

Joža se ozre. Njegov sluga je, Mrkunov iz Podskale, uro daleč od njih. Siromak se neznansko boji za gospoda; najrajši bi ga skril in v boju sam komandiral.

„Prismoda! Pusti me.“

„Gospod lajtnant, za pet ran božjih!“

Mrkunov Peter se ne da odgnati. Vsi ruski šrapneli ga skrbe manj kakor Joževa drznost: on se nastavlja o belem dnevu, ne le nocoj. In Peter vleče z obema rokama, da bi podvojil moč svarila. Toda Joža se mahoma ujezi:

„Peter, zdaj pa čisto zares. Izgubi se mi, drugače te oplazim s sabljo!“

In jo izdere napol iz nožnice.

To je druga beseda, ki gre Petraču do živega: domačin mu ne bo razbijal glave. Bliskoma izgine, odkoder se je vzela.

„Pa bodi,“ godrnja sam pri sebi, „pa zijaj, hudič; boš že videl, kako boli pisker od svinca! Samo da je ne bi izteknil, o Mati božja s svetih Višarij!“ trepeče v isti sapi.

Tedaj šine mahoma bel curek v nebo; zvezde temnijo, ravan se razgrinja v hipni svetlobi. Še eden, še tretji! Rusi izpuščajo rakete. Puška bevsne tu in tam; vse skoči pokoncu, streljanje zavre na obeh straneh, jarka igrata v ostrih bliskih repetirk. In spet se uleže hrup; še nekaj minut jezikajo strele, potem odžvižga zadnja krogla preko glav, Bog zna kam po dolini.

Joža se ni genil z mesta; mirno je nesel kukalo k očem, prislonil se in gledal, kakor da ni na svetu zanimivejšega in manj nevarnega prizora. Čudno, kaj vidi tam, še zdaj, ko je spet tema?

„Tič pa je, tič,“ kima Peter pohvalno. „Jaz si ne bi upal, nak, jaz že ne!“

X.

Gad Benjamin je pozabil vojno in vse, kar je bilo. Trije oficirji z zlatimi ovratniki so zjutraj stopili v celico in mu izročili pisanje, da je njegova nedolžnost izpričana in sme iti, kamor mu drago. Toliko da ni zavrnil med temnimi stenami; lahkih nog je planil na ulico, dirjal na postajo, sedel v prvi vlak in se odpeljal proti jugu. Kraji so švigali mimo, da sam ni vedel kdaj; že mu leži potujčena zemlja za hrbtom, že prha železni konj k sinjim grebenom hribovja, ki varuje rodno vas. V dolini je; radostno zategel žvižg, in vlak stoji na domači postaji. Solnce velike ceste pozdravlja mladega potnika, trava in žito se smeje kraj poti ko sama živa nedelja; tistele njive so že Kastelčeva last. Srce mu zastaja od veselega nemira, ko jo ubira proti Galjotovim. Jagneda pred gostilno mu kimata zdaleč, rasteta pred njim vse više in više ter šelestita čedalje glasneje in skrivnostneje:

„Pozdravljen, Janez! Zina te vidi skozi okno, zdajzdaj prileti naproti . . . Nihče ne ve, kako je plakala za teboj, le midva sva jo gledala pri lini, ko se je skrivala pod streho in ihtela.“

Zdi se mu, da je vsa leta le sanjal ta kraj: tako živo kriče barve predmetov, tako zgovorno se razodeva obris in telesnost oblik. Radost je postoterila potniku čute; sto korakov pred hišo sliši razgovor pivcev, šteje drobne Zinkine korake po stopnicah. Dekle ga je zagledalo

na cesti; zdaj teče, lovi sapo, tišči roko na srce, omedleva in vendar hiti naproti. Kaj ji poreče v pozdrav? Ali ne bi pokleknil pred njo, za vse, za poljub, ki ga je takrat pritislila na ustnice vklenjenega, krvavi sodbi izročnega jetnika? ... Le čudo, koliko časa je ni; saj jo vendar sliši teči nizdoli; to je večnost, kakor bi držale stopnice iz nebes na dno pekla. In kako dolga je zdajci pot do hiše! Janez se dviza, dviza, s čela mu lije znoj, v grlu siga dih, moči mu pešajo, toda cesta se daljša, kakor bi vlekel pšenično testo ...

Zdaj je tam, in Zina plane na prag, vsa bela ko Mati božja v kapelici; njene oči so polne širokega strmenja in biserne sreče. Smehlja se, cel zastor solza se ji usuje po licih, roke se ji širijo, in Janez priskoči, da bi prestregel na ustnice njen pozdrav — takrat pa ga tuja pest udari v prsi, hudoben obraz se nagne vmes, in pljunek zadene Janeza v lice, kakor tisti dan:

„Verräter, Hund!“

„Petschnig!“ krikne fant in sune roko v žep: Bog ne daj, če nima noža pri sebi ... Toda noža ni, Petschnig se je vgreznil v tla, in Zinka je izginila; slika gostilne pod jagnedi se je razprhnila na golem zidu jetniške celice, veseli poletni dan je utonil v slabotni električni luči, ki svetí pod stropom od mraku do zore.

Jetnik je sanjal! ...

Zunaj rožljajo ključi. Nevidno tekte linica na okovanih vratih, in spet utihne vse. Paznik se redko spotika nad nočnimi kriki; vaje jih je. Vsi, kar jih tukaj čaka pravice, spe težko in kričijo v snu. Včasí, kadar leži Janez vznak in ne more zapreti oči, ga obide, kakor bi stene te mrkle hiše drhtele od gorja, ki se valja med njimi; tihota noči tu ni tihota, nego snop stoterno

zamirajočega ječanja. Muka bruha spečim iz sanj: vsaj ona hoče biti svobodna v kraljestvu okov!

Janez je stisnil pesti na srce, ko se je prebudil: svoboda — dom — Zina — in Petschnigov pljunek; mrzla resničnost med golimi stenami! Ali kar je premišljal v teh dolgih nočeh, kipi v srcu više od vse bolečine.

„Da, da, pravica je,“ šepeče strastno v svojo samoto, „resnica je in pravica je, ki se izpolni sama od sebe, če bi tudi poslednji njen vernik poginil. Naj se ne zlomi tisoč let zvestobe, Kastelkin sin: v tebi izkušajo grudo iz naše zemlje, kapljo iz reke krvi, eno iz petnajststotisoč duš; naj se izkaže pravičnejšo od njihovih kjučev, trjo od sodnikov, ošabnejšo od sile! Živ ali mrtev boš poveljčan v prihodnjem stoletju: da niso Krista križali, bi ostal ubogi Jud, ki je bil.“

On čuti utrip zmage v svojih žilah in vero dedov v svoji duši. Zgodovina, ki snuje bogve kje tam zunaj, diha noter v ta zaklenjeni grob.

„Težka kladiva padajo; toda mi smo trji od jekla. Kujte, kovači! Kladivo poka od lastnih udarcev; vi menite, da kujete smrt, pa kujete brst in življenje. Kaj za to, če se odkrhne drobec in izgine? Zdaj gre za vse, ne za enega, ne za sto. Janez bodi trd, da se ne upogne petnajststotisoč bratov in sestra, izmed katerih si bil izbran!“

Mati mu raste pred očmi, ponosno križemrok, kako gleda po gruntu, polna divje odločnosti. On ve, da ji ne klone glava, vzlic vsemu ne; vesoljnemu narodu bi jo pokazal v teh časih ognjene izkušnje!“

„Kastelci in stara pravda! Čuj sina, mati, in spavaj mirno; ne prošnje, ne vzdih ne bo iz mojih ust, v mojem srcu ne senčice plahosti. Povej to svojemu gruntu, stara, malemu in velikemu, ki je vseh skupna last...“

Oslabelo telo mu igra v drgetu zanosa.

„Ali ti nisem rekel, Zina, tisti večer: kar je v naju, ne umre? Če bi prav tisočkrat strohnel v tej jami, bom vendar pri tebi, zakaj gad je zemlja, naša večna zemlja, ki je spoznala svoj zakon in božji ukaz; kjerkoli boš hodila, me boš gledala z očmi, čutila pod nogami... In zemlja se bo krčila in sama kričala, če tudi zadnjega iztrebijo z nje, in nihče ne bo stal na nji, kdor ne priseže na staro pravdo!“

Znoj mu rosi čelo in sence; truden je. Težko, težko odpira trepalnice. Ječa se polni z drobnim, tihim zvonenjem, ki poje ujetemu gadu uspavanko. Iz stene raste nekaj, pomika se bliže, stoji pri postelji, sklanja se k njemu. Obraz je, včasih kamenit in ošaben, včasih mlad, mil in ljubeč. Mati? Zina? Oboje se zлива v eno; močan angel razgrinja perot nad jetnikom: on svojega gada ne da... Čuj šepet — strah, kako votel in mrzel:

„Daj sina, ljubega, zemljo — daj gada, meni je zapisan! Hočem ga imeti — daj!“

Toda angel odgovarja:

„Vprašuješ me, ker ga sama ne moreš vzeti... Gad ne pogine, gad je moj: odkar so ga bili in opljuvali, tebi zapisali in živega pokopali, ni več Janez, ampak Pravica-Resnica, ki ne umre, dokler ga jaz ne zavržem... Vera-Upanje-Ljubezen drži Pravico-Resnico; iztrgaj jo, Smrt, če si nama kos!“

Zli glas molči.

In Janez diha mirno. Potok šumi po dolini. Škrjanci pojo nad njivami. Nedeljski zvonovi se ubirajo iz devetih fara, in jutranji plamen skače s Sevškega hriba k vitkim borovcem **Konjske rebri**.

XI.

Kastelka se je nenadoma zbudila in sedla v postelji. Zaropotalo je, padlo, počilo — kdo ve? Pa ne da bi bili tatovi v hiši? Zdaj ima sodrga več poguma, ko je malo moških doma; dva hlapca so ji pobrali, tretji pojde vsak čas... Toda tema je v sobi, le jedva se rišeta štirikotnika oken; zunaj tih, droban, strupeno enoličen dež. Vdova seže tipaje po užigalice, da posveti. Ničesar ni videti, ničesar čuti: še nekam tiše se zdi ko drugače.

„Budalo,“ se ozmerja sama. „Kaj skačeš, hudiča, ko je vse tiho? Lezi, stara, in spi!“

Toda reči je lahko, storiti težje. Najprej se spomni Toneta, ki je pisal danes, da odhaja zdaj na bojišče; v Srbijo, pravi. In ko prežene misel nanj, jo zmoti Janez; beži, skrb, saj pravijo vsi, da je zadeva jasna ko beli dan in se ni bati ničesar! Kajpak, tretji je Joža na vrsti, ali njega se oklati z obema rokama:

„Tak vsaj ti me pusti pri miru! Ali naj res ne, zatisnem oči zaradi te ljube gadje zalege? Odkar je vojna in Janez zaprt, ne poznam več pravega spanja... Tak beži; ne, ne in ne; Kastelke ni doma, pa mir besedi!“

To rekši se obrne v steno, zatakne ušesa in šteje: ena, dve tri, štiri, do petinosemdeset. Zaspala je.

Glasno reže njeno dihanje tišino; časih zasmrči, kar se drugače redko dogaja. Roke nimajo miru na odeji, telo se premetava, kakor bi uhajalo težkemu bremenu; srajca zdrkne z ramen, mogočne prsi štrle nage v mrak. Toda vdova hoče spati in spi do jutra.

Bleda, sivkasta zarja gleda skozi okno. Kastelka si mane oči; udje so kakor od svinca, nič se ji noče vstati. Bude jo? Kdo stoji zunaj? Jera ni; ta bi stopila noter in stresla gospo za ramena, saj je že osmo leto pri hiši.

„Trk, trk! — Trk, trk!“ sitnjari sitnost pred vrati.

„V uho me piši, kdor si!“ de vdova srdito in se odene čez glavo. „Ni hudič, da se ne bi naveličal.“

Toda zgodnji prišlec je trdovraten; on hoče h Kastelki, ne da se odgnati.

„Trk, trk, trk!“ ponavlja čedalje glasneje, da ropoče kljuka in rožlja ključ v ključavnici.

„Ali bo mir, krščenduš!“ zarohni gospa, vsa pripravljena, da skoči ven in osebno vrže nadlego po stopnicah.

Tedaj začuje Jožev glas, tako bled in daljnji, kakor bi stal tisoč milj od nje:

„Zakaj me ne spustite k sebi, mati? Ali me ne poznate več? Joža sem, vaš Joža, najstarejši gad . . .“

Tako žalostno govori, kakor da so mu zobe izruvali in izžgali strup.

„Jezus!“ vzklikne Kastelka; da bi zaklela, se niti ne spomni. „Ti, Joža? Počakaj, precej ti odklenem!“

„Ni treba, mati; nič ne vstajajte, saj pridem tako. . .“

Že je v sobi, ne da bi vrata odprl; vstopil je kar skozi celo.

Tako bled in beden je v svoji blatni vojni suknji, da se mati pozabi začuditi. Počasi, kakor bi jedva prestavljal noge, je prišel k njeni postelji, zdrknil na kolena.

„Joža!“ Kastelka iztegne roke. „Joža, kaj je s teboj? Odkod prihajaš? Ali si bolan, moj Joža?“

„Od daleč, mati; ne veste, kako dolga je pot. Bolan sem.“

„Kaj ti je, otrok? Govori!“ siga vdova. Strah jo prijemlje od hipa do hipa, leze iz uda v ud: sin je bel ko sredica, kaplje krvi ni v njegovem obrazu, in mraz mu diše od lic.

Joža tišči roko na čelo:

„Boli me . . . Tako hudo boli, oh, mama!“

Od nežnega imena se stari še težje stisne srce; in hkrati jo je groza, sama se vprašuje zakaj.

„Glava me boli . . . Oh, tako strašno me boli glava — tu, prav tu, kjer ste me poljubili . . .“

In stoka ter kaže s prstom na sredlo čela.

„Joža,“ ječi Kastelka, „pa ne zato? . . . Reci, otrok, imej usmiljenje: ne zato, ker sem te poljubila?“

„Zato,“ mrmra Joža. „Samo zato.“

In kakor je prišel skozi celo, si seže v glavo in vzame iz nje krvavordečo rožo; s tihim smehljajem jo položi materi na srce.

„Jezus!“ zarjove vdova z nečloveškim glasom. „Tak vsaj povej, ali si živ ali mrtev!“

Sin se bridko nasmehne, pokima in nič ne pove kako. Izginil je kakor upihnen.

Svetlo solnčno jutro sije v sobo, vrabci čivkajo v žlebu, Jera ropoče v kuhinji. Tista zarja poprej je bila kalna in siva. Sanjala je . . . Toda ko si oddahne, potegne vase tujo vonjavo, kakor po sladkih, temnokrvavih gavtrožah. S tresočimi rokami razmeče posteljo; rože ni. Kastelka je sanjala.

„To ima zdaj človek od vsega,“ rentachi, ko se umiva. „Krščenduš, take sanje . . . Hoho, moj gad! Prav nič ga ne boli glava, zdrav je kakor riba v vodi; njegova krogla še ni ulita in tudi ne bo. Mogoče pride zvečer pisanje.“

Pisanje pride, ali vdovi ne odleže. Da nza dnem lete v hišo Joževe karte, prešerni, lehkomišelní pozdravi fanta na vojni; toda mati jih bere le s pol očesa. Mrkla in srepogleda hodi okrog, jedva da ji leze beseda z jezika, misli se ji zapletajo, kadar sploh kaj misli. Nekaj ogromnega jo tišči še huje nego takrat, ko so naznanili vojno. Duša leži stlačena pod bremenom na dnu srca in se ne more geniti; Bog zna, ali sploh še diha. In kar je najbolj čudno: vdova dobro ve, da so jo zastрупile sanje o gadu, pa se vendar ne upa misliti nanje. Pozabiti jih hoče: ni res, ni jih bilo. Kjerkoli jo napade spomin, začne preklinjati, da si vse tišči ušesa. Toda moreča slika jo drži kakor past; čim obupneje se izvija, tem bolj jo davi, tem ostreje dehti roža z bledega čela. Kastelka ne spi, ne je, ne pije, ne odgovarja ljudem. Kakor blazna bega okrog, in zares se ji meša v glavi; le pomisliti noče, odkod in zakaj.

Z bojišča dolgo ni poročil o strašni burji, ki divja pri Levovu. Generali molče, toda ljudstva vedo, da se koljeta dva na življenje in smrt. In zdajci — glas kakor blisk po deželi:

„Naši se umikajo daleč nazaj!“

Tedaj se Kastelka osrči:

„Nemara je ujet,“ razsodi sama pri sebi. „Rekla sem, da ostane živ.“

In leže izmučena sredi belega dne ter spi do drugega večera.

XII.

Po krčmah cvete vojskovodstvo. Kaj zdaj? se vprašujejo vsi. Ta prerokuje mir; ženske mu kimajo, Galjotova Jela vriska na tihem. Drugi pravi, da Prus maršira na pomoč. In tretji, da so besede odveč: sam Bog ve, kaj se izkuha.

Druga za drugo kapljajo novice o veliki bitki. Močvirje se dela od same krvi; ujetih je mnogo, del vojske je razpršil naval; vse bi bilo izgubljeno, da se ni oslavlil regiment, kjer služi mladina iz naše vasi s Kastelkinim Jožo. To se pravi, da marsikoga ni več...

V nedeljo po maši sedi Galjot pri Kastelki. Soseda je spočita, umirjena še ni; pogled ji venomer uhaja k vratom, dasi nima koga pričakovati. Galjot opaža s skrbjo, da so njene oči krvave in črno obrobljene.

„To ni dobro, Mana. Preveč si razjedaš srce... In tudi lepo ni: vsaj meni bi potožila. Meniš, da mi bo lahko pri duši, ako bi tebi — česar Bog ne daj?“

Vdova ga meri topleje; žalost hčera je tudi njemu razgrebla obraz.

„Saj ne mislim nanje!“ pravi zamolklo, kakor bi se sramovala.

„Tega mi ne pravi!“ mahne sosed z roko. „Skrivati umeš dobro, vem; in da ne utegneš, vem tudi. Ali kadar ti gre kupčija po glavi, in hmelj, in stelja, in krma — kaj vem, kaj še! — je srce pri njih, da sama ne veš. Vsi zvonovi pojo, kdo je najboljša mati pod solncem.“

„Nu, slaba vsaj nisem bila. Kar sem storila, je zanje storjeno,“ de ona resnobno. „Joža in Jela imata s čim gospodariti.“

„Jela je sirota; še zdaj žaluje kakor prvi dan. Nič več ji ne morem gledati v tisto objokano lice; pa tudi ona — kakor me ne bi poznala.“

„Vroč kri ima tvoja večja,“ pove Kastelka njegovo msiel. „Kadar se vrne Joža, ne čakamo več; sama izprevidim, zadnja ura bije. Boga zahvali, da je gad poštene reje.“

„Tvoje, Mana, lahko se postaviš. Zaupam mu kakor tebi.“

„Ne varaš se; tudi on si zaupa. Toda mladost je norost in ljubezen je pijanost. Ko pride, sedem v zapeček; Jela, mislim, se me pač neha bati.“

Droban smehlja je razjasnil vdovi obraz in se odbil na sosedovem licu.

„Jela...“ Galjotu se zdajci utrga beseda.

„Jela!“ je kriknil nekdo na dvorišču, kakor da ga je slišal in ponavlja za njim. Toda glas je groze poln, kakor bi vpil: gori!

„Galjotova Jela?“ vrešče babčšeta v prestrašenem zboru. „Krišč nebeški!“

„Zdajle so jo potegnili iz vode... Toliko da je živa!“

„In nazaj, praviš, nazaj je hotela skočiti?“

„Trije jo drže: kriči, kolne, lase si puli.“

„Jezus in Mati božja!“ Galjot beži brez klobuka; zobje mu šklepečejo gredoč.

Kastelka sedi in se jedva pregiblje. Tisti tam doli pripoveduje še več: nekdo je prišel h Galjotovim...

„Kdo?“ vpije Polona, „kdo je prišel?“

„Mrkunov Peter, iz Galicije!“

„Iz Galicije? Mari se ti sanja?“

„Avša budalasta! Prav iz Galicije; umikal se je.“

In je v krčmi nekaj povedal; Jela je šla mimo vrat, slišala in stekla naravnost v jez. Da ni hodil mlinar tam blizu...

„Pa kaj je povedal? ... Jezus! Kaj praviš?“

Zdaj se menijo tiho, čedalje tiše. In kolikor tiše govore, toliko bolj si vdova zatiska ušesa. Toda bučeč glas se dviga, vstaja od nekod, prihaja bliže in tuli grozo brez imena. Vdova riže z glavo v mizo, grebe s prsti v sence, stoka in preklinja, da ne bi slišala.

„Stran od mene, hudič! ... Saj ne blaznim, krščenduš... O, prekleta moja glava! Blede se mi... Kaj je to, tristo satanov? Ali so vsi ponoreli, ali je konec sveta?“

Babe na dvorišču so zagnale jok, Micon debelo, Katra milo, Polona le vpije:

„Aaa! Joj, Bog pomagaj... Aaa!“

„Saj tamle prihaja Mrkunov; sam gre gori!“ vikne dedec, ki je prinesel vest.

• Peter je tukaj; vse okoli njega utihne.

„Kje so gospa, ljudje krščanski?“

Menda mu kažejo na okno. Toda okno se odpre, in sama bela smrt se skloni doli; ni smrt, Kastelka je.

„Gori pojdi,“ mu reče z glasom, kakor bi grob izpregovoril. „Vi drugi bodite, kjer ste; da se mi nihče ne prikaže!“

Peter stoji pred gospo, gospa sedi v naslanjaču; trdo bi ga rada merila, pa ga ne more. Njene oči so kalne in zbegane, toliko da je pamet v pogledu; in ko izpregovori, drhte ustna in glas.

„Nu, Peter, počemu stojiš kakor lipov bog in molčiš? Zini besedo, povej, kaj prinašaš!“

Peter stoji v pomečkani suknji in suče kapo v rokah; ne upa se ji ozreti v lice.

„Si bil ves čas pri Joži, kaj?“ Gospa ve, da je služil sinu. „In zdaj si ga pustil samega? To ni lepo.“

„Vroče je bilo,“ menca Peter. „Umikal sem se ...“

„To vidim, to vidim,“ kima gospa hudobno. „In Joža je tam?“

„Je tam.“ Peter se trese, bledi in zardeva po vrsti. „Saj zato sem prišel.“

„Kako se ima?“ ga ustavi ona, da ne bi govoril. „Je zdrav, kaj ne? Pozdrave pošilja? Lepo, lepo. Tonač ni šel v Galicijo, na Srbsko so ga poslali.“

„Ni zdrav!“ se osrči Mrkunov. „Ne da se reči, da bi bil.“

„Nu da, napori, seve, napori! Spanje pod milim nebom, saj vemo ...“

„Napori ne ravno —“ povzame Petrač.

„Prehladil se je, hočeš reči! Da, da, prehlajenje; kašljal je vsako jesen, čeprav je krepak kakor gora. In v bitki je bil, v tej veliki, ko ste bežali?“

„Se pravi, ni bil ...“

„Bog bodi zahvaljen!“ si oddahne Kastelka na tihem. „In jaz norim od golih hudičevih sanj ... Nu, sedi tamle in kaj povej!“ ga vabi na glas.

Peter sede in ji odločno pogleda v oči: enkrat mora na dan, naj bo potem, kar hoče.

„V tej bitki ni bil, zakaj on, bi rekel ... Eh, gospa, kar lepo naravnost vam povem — se pravi ... I nu, prav nocoj bo štirinajst dni od onega večera. Mi tu, Rusi tam, tik pred nosom, veste? In vse mirno; bolho

bi slišal lesti. Živ krst si ni mislil... Nihče ne strelja, ne naš ne njihov; vaš mladi gospod sede in tuhtajo nekaj — gotovo so bili v mislih pri vas, sem dejal potem, kakor bi — nu da! Naenkrat pa jih obide dolgčas; vstanejo, vzdignejo glavo in gledajo tja na Rusa skozi svoj rešpetlin. „Gospod lajtnant,“ jim pravim, „za pet ran božjih, nikarite!“ Oni pa so bili hudi, kar s sabljo so me nagnali, glavo so mi hoteli odsekati, zakaj pravico imajo tam zunaj. Kaj sem hotel siromak? Pustim jih in gledam; oni Rusa, jaz njih. Tedaj pa Rus posveti z raketo, ker je bilo pretema in človek ni videl streljati; ali mislite, da so se umeknili? Kaj še! Rakete lete kvišku, puške pokajo, svinec leti, kakor bi muhe rojile — oni pa stoje, gledajo in se nastavljajo. Nu, kmalu je streljanje minilo; Rus miruje, mi se ne ganemo. „Bog bodi zahvaljen in Mamka božja s svetih Višarij,“ pravim pri sebi, „zadnji čas je bil!“ In stopim h gospodu, češ, zdaj vas nič več ne pustim, če gre tudi glava na kose! Toda oni se ne zmenijo zame... „Gospod lajtnant,“ pravim, „gospod lajtnant, slišite?“ Oni ne slišijo, molče, ne ganejo se...“

Petrač obtiči; kalno gleda gospo in čudno požira. „Nu, nu!“ priganja ona.

„In se ne ganejo. Mene kar nekaj popade. „Če bi vsaj izpregovorili,“ si pravim, „vsaj zadrli bi se nad menoj!“ In stopim še bliže, pocukam jih za rokav. In takrat — takrat...“

Peter se zdajci udari z obema pestema po glavi, z obrazom po kolenih, in zatuli v svojo mastno kapo.

„Takrat?“ krikne vdova in plane pokoncu. „Kaj takrat? Govori, baba, ne cmeri se! Takrat?“ ga trese za rame.

„Takrat...“ Peter vzdigne zaripli obraz in se davi z besedo: „Ta — ta...“ Ne gre mu iz ust; zdajci pa strese glavo in pokaže s palcem na čelo.

„Jezus!“ zatuli Kastelka. „Ranjen, praviš, ranjen?“ Peter kima, da ne, in tuli še huje.

„Mrtev?“ hrope gospa. „Mrtev? Moj Joža mrtev?“

In Peter pokima... Vstane, še vedno kimaje, in plane iz sobe.

Hiša se trese od njenega glasu, tako groznega, da padajo krščenice na kolena in drsajo v kot, ne vedoč, kam bi se skrile. Kastelka leži z životom čez mizo, grize trdi les, bruha pene in lomi ploščo z rokami, rjove brez solze v očeh; to ni jok, ni tožba v besedah — to je, kakor bi krvavele skale in šume in globine zemlje ter klele Boga s svojim blaznim bučanjem.

In zdajci zavlada po vasi vrišč in jok; otroci beže v kamre, ženske se križajo na hišnem pragu, dedci zijajo izpred hlevov in skednjev, čuteč, da se jim treso kolena: v divjem teku nese Kastelka svoje tuljenje med hišami, steklenooka furija z razmršeno grivo; obleko na prsih ima raztrgano, prsi krvave od nohtov. V desni palico, stiska levico v pest in grozi nebu in zemlji v nerazumljivem jeziku obupa. Jera, Polona in Jernejec jo love, meneč, da teče v vodo; toda ona jih oklesti, da ne morejo z mesta. Nihče se ne upa približati; brez palice dirja naprej po travnikih in njivah; čez drn in strn jo ubira, lučaje štrene izpuljenih las kakor seme prekletstva.

Nazadnje izgine v ajdi. Valja se vznak ter grize bilje in prst kakor stekla volkulja. Dolgo v dan se razlega njeno rjojenje; poldan se ne sliši z zvonika, ljudje ne jedo, toliko da kdo šepeče. Potem se glas prelije v jok, in jok te neukrotljivke je še strašnejši. Kakor v krču

ji kotrdepljejo roke po životu, kjer drgeče uschla mater-nica in kliče svoj mrtvi plod.

Večerne sence rasto, Konjska reber je odeta v škrlat-no glorio; češčena Marija drhti od hriba do hriba. Vdovin glas se je utrnil v tihem ihtenju.

Kalno pogleda kvišku. Vsa vas je zbrana okoli. Nobeno oko ni suho, nobeno srce hladno. Galjotova Zina kleči zraven nje ter ji odeva razgaljene prsi z ruto. Oče razganja množico: treba je spraviti revo odtod.

„Mana,“ se sklone k nji, „vstani, mrači se; tako ne moreš ostati.“

Ali Kastelka sede sama od sebe.

„Ljudje božji,“ pravi z izjokanim glasom, „čujte, kaj vam povem! Enega otroka so mi ubili: v čelo ga je zadelo, prav kamor sem ga poljubila v slovo... Joža je mrtev, dva še imam; Tonč je na Srbskem, Janez zaprt. Dobra fanta sta, sami veste; vsa dolina boljših ne premore. Toda jaz ju preklinjam, tu pred vami vsemi; mati kolne svojo lastno kri, da je njen blagoslov ne zadavi!“

To rekši, vstane, zategne ruto okrog ramen in krene domov, glavo pokoncu, oko mrko in ponosno, kakor bi hotela pokazati, da pozna tudi zoper najhujše gorje le eno: boj in upor.

„Vse je v božjih rokah!“ je zamrmrala stara ženica za njenim hrbtom, križaje se z vozlatimi prsti.

Vdova se ne ozre; le njen smeh se začuje, tako mrzel in divji, da zebe sosede v kosti.

XIII.

Sveti dan je. V peči pokajo bukova drva, toda Kastelk na soba je vzlic toploti pusta, kakor da so pravkar odnesli mrliča in pospravili oder. Popoldanska luč medli na pohištvu in tleh. Iz kota poganja temna goščava mraka; zdi se, da vidiš rast njegovih vej in jih slišiš šumeti.

Kastelka sloni pri svoji pisalni mizi, ki so jo izpremenili ti meseci v oltar genljivega malikovanja. Kamorkoli pogledaš, vidiš Jožev obraz. Njegova fotografija v otroškem, krilcu, Joža petošolec z vihrajočo ovratnico, Joža v Pragi med veselimi tovariši, Joža z lovsko puško na rami, Joža v oficirski uniformi, Joža na bojišču, malo dni pred smrtjo — sam Joža je razpostavljen v lesenih, kovinastih in papirnatih okvirčkih. Pod tek'enim zvoncem leži pramen prvih las, ki mu jih je ostrigla, in stena je cel muzej njegovih spominkov: cvetlice s Triglava, rogovile dveh srnjakov, nagačena mokosevka, orglice, na katere je deček igral. Z bojišča so poslali materi njegovo listnico in uro; zdaj tika na novem črnem stojalcu, navita vsak dan o prvem jutranjem svitu, in bo tikala, dokler Kastelka živi.

Pred temi relikvijami obuja edino človeško ljubezen, ki je ni pregnala iz svojega srca. Mrtvega sme ljubiti, ko ga zemeljsko gorje ne doseže... Vseh milih besed se je zdaj naučila, vsa nežna imena zdaj ve, brez skoposti deli njegovi senci poljube; o, kako mehko sloni Joža

na vdovinih prsih! Kar svet stoji, ni videl bolj zaljubljene matere, bolj obožavanega sina. Po cele ure in dni sta sama, in kadar jo kličejo stran, šepeče njegovi слиki:

„Potrpi, Joža, otrok moj zlati, da skočim pogledat za posli: Katra je lonec razbila, Jernač je z vozom prišel; vse je narobe, nihče si ne ve pomagati, če stara odnese pete. Samo trenutek, in bom pri tebi, moj gad!“

Kdor bi jo videl tedaj, ne bi spoznal kamenite Kastelke.

In kdor bi jo videl, ko se obrne od mrtvega k živim ljudem, bi težko verjel, da so ta otrpla usta zmožna mehke besede, in je v teh brezdušnih očeh prostora za nežno luč.

Pred vrati stoji Zina, otresa črevlje in trka. Stara molči, ona ne kliče nikogar več. In Zina vstopi sama kakor vedno.

Svež duh po mrazu napolni zrak, ko se izmota iz tolšte volnene rute. Izpremenila se je Zinka v teh mesecih, omedila se v žalosti kakor hruška v jesenskem solncu; višja je in polnejša, obraz cvete v ljubki bledosti, višnjeve očke gledajo, kakor bi vedele vse skrivnosti.

„Dober večer, mati,“ pozdravi Zina. Zadnji čas kliče Kastelko za mater, ker jo beseda spominja nanj.

„Bog daj,“ odgovorja gospa in ne vzdigne glave. „Bog daj, pa sedi.“

„Važne novice imam za vas,“ hiti dekle „Vesele in tudi žalostne.“

„Zame ni več novic na tem svetu. Ako je zate potreba, govori; če ne, rajša molči.“

Plašna bol trepeče Zinki na ustnicah: takšno sporočilo ima, da je ves dan jokala nad njim.

„Glej tam,“ pravi stara, „pismo leži na mizi. Če hočeš, odpri in beri, pa zase.“

List je Tončev, iz Zagreba; dekle se ne more krotiti:

„Vaš Tone piše, mati! Ranjen je . . .“

„Čigav Tone!“ vzroji Kastelka; in vendar povzame: „Kam je ranjen? V glavo?“

„V prsi je bil ustreljen . . . Rešili so ga; rana se celi, čeprav je slab.“

„Nu da, ta je šel brez poljuba!“

V gospejinem glasu drhti bogokleten posmeh; z zadovoljstvom čuti, da je srce ostalo mirno. Ali vendar se zgane v kotičku še drugo veselje; in zdajci pograbitna staro jeza in strah.

„Kaj me briga! Jaz nimam sinov. Naj umre ali okreva, živi ali pogine — meni nič mar.“

„Moj Bog!“ se ustraši Zina. „Tone piše, da bi pogledal domov, kadar vstane . . . In zakaj da se ga nič ne spomnite, ali ste nemara bolni? Tak najde vrata zaprta, ko pride?“

„Dom je njihov po očetu, hiša in zemlja in vse, kar je. Vrata v svojo sobo pa menda pozna.“

„Mati! In Janez — kadar pride Janez, ali tudi on ne najde matere?“

Zina skleplje roke.

„Če hočeš, da ga izgubiš, mi ga vsiljuj!“

„Iz same ljubezni ste ju zavrgli, mati, o, saj vem! Kakšni črni strahovi so vas zmotili? Vsaj dobro besedo mu privoščite, pismo iz materinih rok . . .“

„Matere nima,“ trdi Kastelka. „Ubijalka ni mati.“

„Zaklinjam vas!“ Zina se spravlja na kolena. „V vsakem pismu piše: zakaj? Kako naj mu raztolmačim? Boji se, da ste umrli, mi pa mu skrivamo.“

„Če hočeš, da ga izgubiš, mi ga vsiljuj,“ ponavlja gospa. „Meni je vse eno: vrzi mi ga v naročje, če mu ne privoščiš sreče in življenja. Sama premisli; kakor želiš, tako ukreni. Jaz ne trenem s prstom, ne s srcem, ne z mislijo. Ako bi ga hotela ubiti, vzamem nož, ne ljubezni. Zame ga ni, ti pa — kakor hočeš. Le pripelji ga.“

„Saj ne more priti!“ ihti dekle. „To sem hotela povedati . . . Ali veste, mati, da ga je sodišče oprostilo? Resnica in pravica se je izkazala! In so ga vendar —“

„Zaprli?“ potegne vdova ravnodušno.

„Ne . . . Velike tabore imajo, kakor za vojne jetnike; in kogar sodniki oprostite, pride tja in ostane ujet do konca vojne, češ, pravica je dokazana, sum pa ostane.“

Toliko da Kastelka ne zakolne; v prvem hipu je čisto pozabila, da Janez ni več njen sin. Toda premaga se.

„Da, sum!“ pravi še hladneje ko prej. „Dandanes lahko sumiš, kogar hočeš, magari iz gole hudobije.“

„Iz česa drugega? Janez je nedolžen!“

„Jaz tudi mislim, da je; ali včasih tehta crkel Judež več kakor zvrhan paradiž svetnikov. Nu, kaj je njim do resnice in pravice! In kaj skrbi mene vse to?“

„Kaj vas skrbi, mati?“ Zinka stiska peščice na prsi; v očeh ji plameni ogorčenje.

„Eh, pusti!“ mahne vdova z roko. „Rajša poglej drugo pismo — tisto, da. Odvetnik piše, nemara prav o tem.“

„In ga niste sami odprli?“

„Počemu? Vse eno mi je . . . Že tretji dan leži tam; ali ga nisi videla včeraj?“

Zina čita, kima in vzdihne.

„Zina!“ povzame gospa. „Kako veš vse to?“

„Oče poizveduje, odkar se vi ne zmenite zanj. Nekoga mora vendar imeti na svetu!“

Ta hip bi se mala sprla s Kastelko; toda stara se ogne vade.

„Reci Galjotu, naj stori zanj, kar hoče, samo ne v mojem imenu, ne meni na ljubo.“

„Mati, mati, kje imate srce! Tam, glejte, v taborih jim ni dobro . . . Morda potrebuje denarja?“

„Če mu kdo kaj posodi, si vzame o svojem času iz njegovega deleža; pol grunta je Janezovega, vsak to ve. In kar je stvari, obleke in drugega, lahko pobereš in pošlješ — jaz se ne dotaknem ničesar.“

„Bog vam pomagaj, mati Kastelka! Toliko brezsrčnosti, in je vendar ljubezen . . .“

„Zato,“ se zdajci obrne vdova k nji, „zato si dobra z menoj, ker misliš, da ga imam rada? Zaradi mene starke pač ne bi hodila gori, kaj? Haha! Joj, to se motiš! Toliko mi je zanj in zate, kakor za lanjski sneg, ali slišiš? Kakor za kamen na cesti — še manj: kamen mi je na poti, zate ne pomaram, če si ali če te ni.“

Mala pa stopi tesno h Kastelki ter položi svojo mehko dlan na koščeno gospejino ramo:

„Bodi vam hvala za te besede,“ ji pravi z vročim šepetom, „bodite zahvaljeni, mati! Trde so, ali meni pravijo, da se bojite zame, ker me imate radi; in tega mi je treba, tega želim ves čas . . . Vidite, tako so me zmedle vaše črne misli, da večkrat sama trepečem zanj! In zato ne odneham, dokler ne bom vašemu srcu draga, kakor vam je sin ljub in drag, čeprav ste ga zatajili; ako me spodite, poklekнем pred vašim pragom in bom klečala in prosila, da hrastova vrata preprosim, da kamnati prag omečim . . . Zakaj? Ves svet ga je zatajil,

ali jaz ga ne zatajim; njegovo življenje je moja luč. Ako je res, kar pravite, da rodi vaša ljubezen pogubo, potem hočem biti deležna te strašne ljubezni: Zina ostane z njim v življenju in smrti.“

Še preden se stara osvesti, jo drži z obema rokama okrog vratu in ji poljublja sive lase, zgubančeno čelo, drčasti lici, nabrekle oči in ležnive ustnice, ki skrivajo ubog človeški drget.

„Nehaj!“ vikne vdova nazadnje. „Sebe pogubljaš in njega...“

Tega se ustraši Zina, in mati se izvije njenim rokam.

„Budalo!“ najde zdaj pravo besedo. „Kje si pobrala te avšaste marnje? Bodi vesela svoje mladosti in hvali Boga, da živiš!“

Dekle pa, kakor v pečat na svojo daritev, se skloni prav do zemlje in poljubi rob njenega krila.

Molče sedita še pozno v mrak, gospa v naslanjaču, Zina zraven na pručici. Dve veliki solzi visita Kastelki na vejicah; hvala Bogu, da ju mala ne vidi.

„Kje so zdaj njene misli?“ ugiblje dekle. „Pri njem? O Bog, če bi vedela.“

Strašne stvari je slišala, kako ravnajo z jetniki: nad temi zgodbami bi kamer zajokal, ne le materinsko srce. Toda Zinka ne črhne in grize ustnice; upati hoče, dvomiti še v zadnji uri ne.

„Vera-Upanje-Ljubezen!“ ponavlja sama pri sebi, neslišno gibaje ustnice. Ona je rekla Janezu to čarodejno besedo; zvesto jo hoče hraniti v duši, ostati hoče močna, da njemu ne uplahne duh. In vest jo skoraj peče za tiste minute, ko jo premaga mrtvaški zrak te hiše, da upogne svojo lepo mlado zaverovanost in svojih smelih sedemnajst let pred Kastelkinimi strahovi.

Ali hkrati je zadovoljna s seboj:

„Jela je ležala mesec dni za vročico in bledla; zdaj pa se smeje in suče med pivci ter meša moškimi glavami! Kako je v njenem srcu, Bog vedi . . . Ona pravi, da hoče užiti mladost, zdaj nalašč; življenje se buni v nji zoper smrt. Jaz ne bi mogla tako: kdor ima svoje lepo in visoko, naj mu sledi kamorkoli, vse do konca, še preko grobov . . .“

V Kastelkini sobi je črna tema kakor v zadnji postelji njenega sina. Zina je tiho odšla; stara volkulja sloni sama in bulji v noč, ki ji zaliva srce s svojim mrzlim šepetom:

„Tone pride . . . Tone pride . . . Tone pride . . .“

XIV.

Ali Toneta ni. Sneg je skopnel, trobentice so odcvele, njive so posejane, črešnje stoje na bregeh kakor beli oblaki, v hribu se razpreza mlado zelenje izmed borovcev in smrek, ne da bi se gad prikazal domov. Zina mu piše, on piše nji; tako se zve na Kastelčevem, kaj počenja in kako se mu godi.

Izkazalo se je, da je bila rana težja, nego je prvič sporočil; ko je Zinka na Sveti dan odpirala njegovo pismo, zdravniki še niso vedeli, ali ostane živ. Celitev se je vlekla dolge mesece; nazadnje je zmagalo žilavo pleme, in Toneta so poslali v zdravilišče, da okreva do dobra. Lehko bi prišel domov; ali zdi se, da ga odvrča Zina, ki se boji zlih posledic v težkem ozračju na Kastelčevem. Kesneje so ga dali vežbat novince; njegova pisma so pomalem usehnila, dekle ga ne omenja, in vdova je vesela, da molči o njem.

Brezskrbnejša postaja, odkar meni, da je pozabila sinova. Toliko da ju še vidi z duhom; njiju megleni postavi bledita na daljnem obzorju in se raztapljata v brezizrazen dim, ki hlapi na vse vetrove ter kmalu ne bo več obujal spominov. Tedaj se oddahne gospa; neha ji biti pri srcu kakor gobavcu, ki se ne upa dotekniti ničesar razen lastnih gnojnih ran.

In kakor bi si hotela dokazati, da nima več svoje duše na svetu, živi samo še gruntu, misli zgolj nanj, čuti le njegovo žejo in glad. Bliža se čas, ko ne bo več

umela človeške besede; vsaj nji se dozdeva tako. V tej vdanosti je nekaj slastno hotljivega kakor v objemih grešne žene, ki je na vekomaj zavrgla kes in vest, zadavila spomin na moža in otroke ter se oklenila ljubimca z vsemi nenasitnimi udi. Toda kakor se zdrzne prešušnica sredi noči in otrpne v temni tegobi, pozna tudi vdova trenutja, ko je niti mastna gruda ne veseli in se zgibljejo njene ustnice v brezupnem: čemu?

Ali ti dvomi jo motijo malokdaj in minejo naglo: težko je letos gledati polja in misliti še na kaj razen njih; zdi se, da je zemlja odprla skrivnostne shrambe in se nakitila z lišpom, ki ga ni nosila tisoč let. V rjavi prsti, v resnih črtah njiv, v vsaki mladi travici, v deviško-svetlem zelenju drevesnih vej, v šumenju gozdov in potočkov, v trepetanju čistega zraka in bleščanju oblakov visoko v njegovi globini je toliko hrepenenja, kakor da svet umira in sanja v zadnji uri še enkrat ves svoj sijaj. Morda se bliža še hujši čas in hoče okrutna Vsemati poslednjič razodeti blagor življenja? Na milijone jih je zapisanih smrti; naj se nagledajo zemlje božje, naj se zaljubijo vanjo, da jim bo težje slovo ...

Opojno je dihati zdaj; človek hodi kakor v neprestani pijanosti. Vsa živa in mrtva okolica je polna močnih sil, ki te prešinjajo s svojimi valovi, kolikorkrat se jih dotakneš. Kaj je obsedlo ljudi, da umirajo v taki pomladi? Nikoli, nikoli ni bilo tako dobro živeti na svetu!

„To postorim, ono opravim,“ našteva Kastelka v mislih. „Dotlej bo vojna končana, in starka leže sanjat pod zeleno rušo, umakne se mladim ljudem. Da bi vsaj umrla pozimi ali da bi zavesili okno, kadar se bom spravljala odtod: hudo je odhajati, če vidiš pred nosom najlepši paradiž — in tam, kaj je tam,

pa vendar ne veš. Prvič je negotovo, kam posade Kastelko, v nebesa ali v pekel; nekoliko je zaslužila oboje. In drugič pa — kdo ve, ali je sploh še kaj razen te zapeljive zemlje. Umreš in padeš v temo, kjer sebe ne vidiš, v tihoto, kjer svojega glasu ne slišiš, v pokoj, kjer zase ne veš.“

Vdovi se toži po takem miru; toda njeno srce ima v zemlji milijon korenin.

„Ali ne bi bilo lepše, da se vzdrami svet iz krvavih sanj in se združimo vsi, kar nas je ostalo v tem zemeljskem raju? Poznam ženo, ki bi imela takrat spet dvoje sinov.“

Toda kdo pravi, da potem ne bo več na poti njuni sreči? Mnogo je storila v svojem življenju, in več je dobrega nego slabega vmes; toda vse priča, da se je zato prodala nekomu, ki sedi zdaj razkoračen za mizo in trka: plačaj račun!

„Zemljo ali gade!“ je šepetal izprva; zdaj je usmiljenejši pa dostavlja skrivnostno: „Ali sebe, Kastelka . . .“

In tako bo; kakorkoli obrača, najboljše je, da plača s seboj, zakaj ogoljufati se kupec ne da. Ne, ne, ona nima otrok; ta grunt ima, nič drugega, prav nič. Njemu postreže, nato se zlekne počivat; trudna je — tako je sklenjeno in zapečateno, tako bodi. Če bi vsaj ne imela toliko posla, preden zatisne oči!“

Danes na primer se vrača s Sevškega hriba; na vse zgodaj je krenila gori, da vidi, ali so posekali tiste smreke. Meseci minejo, preden se les osuši, potem bomo žagali, tesali in popravljali pode v kašči in na skednjih. To mora videti na lastne oči; dokler ni vse urejeno, sam Bog ne daj. Še umreti ne utegne!

In kdo bi mogel premišljati štiri poslednje reči, kadar stopa med njivami?

„To bo žita,“ računa gospa, „samo če vrag toče ne pošlje, ali pa suše, recimo . . . Kaj neki store na vojni, kadar pridejo do take zrele, zlate njive: ali je mogoče, da planejo vanjo in jo pomandrajo? Bogokletstvo! . . . In ljudje leže mrtvi, na kupe, na tisoče; vse to zakopljejo tam, iz njiv naredo grobove . . . Ali ne bi bilo lepše, da bi zravnali tla in bi rasel kruh na rdeče pognojeni zemlji? Vsaj vest bi se jim dramila, ko bi ga jedli.“

Zagleda se v duhu, kako seje pšenico na Joževi gomili: visoko, visoko raste, od krvi je klasje ko storži in zrnje ko lešnik debelo; zaliva jo, vsako bilko posebej, in trga klas na klas; iz klasja lušči zrnje, iz zrnja melje moko, iz moke peče kruh, bel kakor hostija, in ko ga uživa, čuti spet njega v sebi kakor v davnih, davnih dneh . . .

„Moj Joža!“ Čaka jo doma; šele dobro jutro mu je voščila v naglici.

Skoraj srečna stopi v hišo, dišeč po rosni travi. Smehljaje gledajo dekle gospo: take je ne pomnijo, kar je bil Mrkunov pri nji.

XV.

Toda pred vrati izbe začuti gosta; voha ga kakor zver pogubo. Mogoče je dacar? Nemara žagar, ki ga je naročila? Galjot? Obraz se ji zmrači.

Nihče ne ume vstopiti kakor ona: jedva je položila roko na kljuko, že stoji sredi sobe. Ni se zmotila, za mizo sedi človek.

Vojak je, oficir, mlad, bled in povrhu ožgan — opaža gospa zaporedoma. Naočnike nosi, v obraz ji je znan; smehlja se, žalostno in veselo hkrati . . .

„Tone!“ krikne Kastelka in odskoči k peči, dlani od sebe, kakor bi se branila prikazni. „Tone!“ ponavlja zamolklo in si zakrije obraz.

„Mati!“ Gad je planil kvišku, k nji, z razprostrtimi rokami. „Ali me niste spoznali? Mati! . . . Kaj vam je?“

„Blazni!“ mu šine po glavi, in strah ga pribije na mestu.

„Stran od mene; pusti me . . . Stran!“ tepta Kastelka; vse groze teh mesecev se dramijo v njenem glasu. Oči so se srepo zapičile vanj, in palica jo obdaja s steno srditih zamahov. „Mari ni Zina pisala, da te nočem videti? Ni pisala, da se varuj doma? In da nimaš matere — kaj?“ kriči v besnem obupu.

„Pisala je, mati, kako ne bi!“ Tone se plašno in dobro smehlja. „Toda jaz nisem verjel; smejal bi se bil, da ni prežalostno. Bolečina vas je zmotila, mati; nu, dajte že gadu roko.“

„Stran! Veš, kaj je ubilo brata?“

Sin jo široko pogleda.

„En sam moj poljub! Ko sta odhajala in je skočil še enkrat v hišo — pomniš? — sem se izpozabila in ga poljubila na čelo. In tja, prav tja ga je zadela krogla; sam mi je povedal v sanjah, in Mrkunov je potrdil, ko je bil pri nas. Beži od mene, da ne pogineš še ti!“ mrmra vsa iz sebe, braneč se venomer. Brezdanja muka trepeče v njenem glasu.

„Pamet, mati, pamet! To so zmote vaše žalosti, zbegana ljubezen je; še zdaj težko verjamem, da mislite zares. Prepolno srce vas vodi v zablodo, dobrota in močni um vas delata brezsrčnejšo od brezsrčnežev in nespametnejšo od neumnih.“

„Zabavljaj, samo da me pustiš! Ne veš, da sem te preklela?“

Gad se kratko, skoraj veselo zasmije.

„Kdo sliši, kar kolne materina ljubezen! Blagoslovili ste me.“

„Nočem te umoriti, kakor sem Jožo. Rekla sem, da nimam sinov. Mari ne razumeš, ne čutiš? Hočeš, da znorim pred teboj? Naj skočim v vodo, da te rešim? Če imaš kaj usmiljenja, pusti me. Sedi tam in povej, kar imaš, pa kratko; ničesar, kar ni za tuje ljudi. Matere ne drezaj, ni je več; od matere žive sinovi, od Kastelke umirajo.“

Obup mu igra na ustnicah. Boril bi se z njo, ali kaj zaleže stari beseda! Kar si vtepe v glavo, stoji na vekomaj, ako sama ne izvrže. In razume jo, stokrat globlje nego ona sebe: to je ljubezen, ki je molčala od rojstva, v uri nevarnosti pa se drami in blede; ljubezen, ki svet ni videl enake. Vse njeno delo, karkoli je mislila

in čutila, še strast do zemlje je bila nemara ljubezen do njih; ljubezen, tako velika, da se sama žrtvuje! Kolne, ker blagoslavlja; podi, ker ljubi . . . Le taji sina, Kastelka, in goni ga stran; to je svetejše od objema. Zamoti se, čeprav z mrtvaškimi fantazijami: čez leto dni, ko se vrne mir in zlezeta gada v rodno gnezdo, skopne kakor slana v solnčnih žarkih!

Vendar mu je tesno: da le omeniš senco, že pade nate odkod.

Pokorno sloni za mizo in govori; vse svoje prigode pove, vse križe in klance opiše. Vdova za pečjo ga ne vidi, ne sliši; sive oči strme kdo ve kam preko njega, za čelom ji kuje Bog zna kaj. Tonetu zastaja glas, stvari se motajo v glavi; nazadnje pravi trpko in zlovoljno:

„Kaj si imava povedati, ako niste več moja mati?“

In vstane, zategne si pas; vzlic vsej ljubezni ji šteje v greh.

„Prav govoriš,“ de stara. „Ničesar. Ali bodi kakor doma; sam veš, na svojem si. Soba je zmerom pripravljena, za jed ukaži, kar hočeš, in daj si nositi gori. Vse eno mi je, le pri miru me pusti; kadar pojdeš, si prihrani slovo.“

Tone pokima v žalostnih mislih in gre. Cesta h Galjotu je bela in suha, zdi se, da poje gredoč pod nogami; kot senca se vleče tegoba od doma za njim.

Galjot razprostira na pragu roke:

„Pozdravljen, Kastelkin gad! Vsaj eno veselje v teh žalostnih časih!“

In Zina gleda svetlo in mu stiska desnico, misleč na Janeza, ki je njegove krvi.

V lepo sobo ga vabita, on pa se spravi med kmete: „Da vidim naše dobre ljudi.“

Vest o njegovem prihodu je naglo zletela po vasi; gostilna se polni z grčami, britimi in brkato sršečimi kakor jelševe korenike ob vodi, če jih ivje zapade; z vseh strani mu rasto naproti desnice nalik okleščenim gabrom.

Že teče beseda; Galjot in Zina le gledata. Tone o bojih, kmetje o stiskah; eden omeni Janeza, drugi našteva krivice, ki vpijo do neba: društva razpuščena, dobri ljudje po nedolžnem v ječi, obrekovanje in laž strahujeta deželo, poštenje se skriva ko divja zver.

„Če premisli človek, da teče naša kri kakor njihova!“ škrtajo sivci. „Ali ni vseh mati rodila?“

„Naj teče!“ Gad trka po mizi. „Naj se polnijo ječe, naj besne ovaduhi; tem prej bo lonec krivice poln. Ljudje ravnaajo kakor slepci in norci; kar se zdaj godi po svetu, ostane v svarilo, očitnejše od slave in hrabrosti. Vsi vedo, kaj delajo; vest pa lahko utihne, ugasniti ne more. Ko mine krvavi čas, se zruši krivica vase: zakon sveta je močnejši od ljudi. In vse, kar mi odveč trpimo, bo prihranjeno potomcem. Solze in rane današnjega rodu so v odkup za jutrišnjo srečo.“

„In vi tam zunaj,“ vzklikne Zina s svetlimi očmi, „vi ne trpite in ne krvavite zato, da bi se vrnili tlačani.“

„Da, da,“ kima stari Jelen, „kdor to preživi, ne bo več trepetal doma, kadar se kdo zadere nad njim po nemško. Česa naj se boji, kdor je to izkusil? Ti ljudje bodo železo, pa naše iastno, ne njihovo.“

„Verjemite, ljudje krščanski,“ se oglašja Galjot, „po tem divjanju pobegne nasilje samo pred seboj; naša pravica pride, ne da bi morali prijeti za puško.“

„Vest človeštva povzdigne svoj glas tako strašno in mogočno, da se nihče ne bo upal upirati. Kri milijonov ne teče zaman,“ potrjuje Tone resnobno.

„In sleherni kraj bo ponosen na tiste, ki so zaradi pravice preganjanje trpeli,“ prerokujejo starci. „Slavolok postavimo Janezu, kadar se vrne domov! — Z muziko mu pojdemo naproti. — Z Zinko-nevesto!“ ugame Kurent in ji mežikne skozi kozarec.

„Da bi le živ ostal!“ vzdihne dekle tesnobno. „Veš, Tone, kako ravnajo z njimi?“

„Gad ne pogine, pretrdo pleme smo. Še svinec nas jedva predere; mene pogledjte!“

Ali zdaj mislijo vsi na Jožo; Galjotov pogled je rosan, gadovo čelo mračno. Nihče ne reče zakaj, le kozarci se vzdignejo in zazvene v spomin.

„A Jela?“ vzklikne Tone, kakor da so slišali drug drugega misel. „Kje je in kaj pravi? Hudo žaluje sirota?“

„Tu stoji in posluša,“ se obrne Galjot. „Nisi je videl. ko je prišla.“

Kdo ve zakaj oblije gada rdečica, ko ji seže v mehko roko. Jela je bleda, pogled na gosta je odprl vse njene rane; beli zobje se ji vgrezajo v ustnico. Dozorela je, vsak košček telesa je žena; noben cvet ne diši omamneje, nego dehti Jela sama po sebi.

„Kdaj se mi spet nasmeješ, Jela?“ govori Tone otožno in kakor v sanjah. „Tako svetel je bil časih tvoj smeh... Eh, mi ubogi ljudje, mi siromaki!“

Tedaj se vzdrami in strašno zardi; na vojni je nehal sovražiti ženske, ali dvoriti še vedno ne ume. Jela, videč ga tako nerodnega, se zdajci zvonko zasmije in njen obraz je ves ko nekdanj. Gadu poskoči srce od pijane misli.

„Pa mati?“ ga vzdrami Galjotov glas.

„Mati?“ Tone se udari po čelu. „Molčimo, Galjot; naj me zemlja pogoltne, ako je kdo nesrečnejši od naše stare.“

Poldne je odzvonilo pri fari; drug za drugim vstajajo starci, stiskajo gadu roko in ga vabijo, naj se oglasi. Tone pa, ko se dotika trdih desnic, čuti iznova, da ni nikjer bolje nego med njimi; s hrepenenjem misli, kako bo hodil enkrat star samec na počitnice in poslušal vsak dan modrovanje teh sivih, razumnih glav.

Nato sedi v lepi sobi med Jelo in Zino, Galjotu nasproti; kosilo je pospravljeno, iz dolgo hranjene zelenke lije v kozarce dišeča starina. Tone je oživel, stara plahost pred ženskami ga je minila, vinski ogenj mu greje kri. Zgovoren postaja, vse svoje načrte gradi pred sosedi. Galjot je vesel, da ga vidi židane volje vzlic sencam, ki mu ogrinjajo dom.

„Bog te živi, mladi sosed!“ nazdravlja stari z očeto vsko iskro v očeh. „In bodi naš gost vsak dan, dokler ostaneš med nami; tam gori si doma, ali tukaj tudi, kolikor hočeš in kadar hočeš, Tone!“

Toda gad se kratko zasmije:

„Na zdravje vas vseh in vseh poštenih ljudi! A ta kupica je zadnja — nu da, vsaj ena izmed zadnjih, ki jih praznim pri vas: ostati tu in doma ne videti — kdo bi mogel na mojem mestu? Materi ni pomoči; gorje vsega sveta ji leži na srcu ko križ na Kriščevih ramah. Karkoli storim, karkoli rečem — ona ne sliši, ne vidi; ona trpi za grehe sveta, in bo, dokler ne bo vse pri kraju. Ali naj stražim mrtvašnico, ko nič ne pomaga? Joža ne obudim, stare ne ozdravim... Zdaj so časi, ko človek ne ve, koliko dni mu je dano živeti. In kogar jutri zadene, ali bo manj mrtev, če se danes čemeri? Radost je naša predpravica, dokler ne pride tema. Bog vas živi, Galjot, in vaju — in vaju, prelepi sosedi: drevi se peljemo v svet.

Saj moram itak kmalu na mesto: veste, da je vojna z Lahom gotova stvar?"

„Vendar?“ vzklikne Galjot. „To sem si mislil!“

„Moj polk bo zraven; tam kje pri Gorici padejo v naše roke.“

Oči se mu bliskajo, lice mu je zardelo.

„Greš rad?“ ga pogleda Jela.

„Kako ne! Vse te dni sem premišljal... Res, grenko je odhajati v nov pokolj; ljudi, za katere se živa duša ne trese, je malo pod solncem. Njih matere bodo jokale, kakor jokajo naše. Ali vendar! Tu gre za nekaj drugega; za nas, pred vsem za nas! Za tisočletno pravico do solnca, ki nam jo taje že tisoč let; za pravdo, katero smo jim tesali v butice, preden je svet poznal Avstrijo in njene meje. Pljuvali so na nas, odkar smo sosedje; in danes, ko bije usodna ura v življenju narodov, so nam sklenili iztrgati našo ubogo zemljo, da bi raztrosili po nji svoja kukavičja jajca in potujčili, kar je našega od vekov! Nihče, oča Galjot, nihče, kar jih zdaj vojuje, ni umazal pravice in svobode bolj od Italije, ko jo piše na svojo zastavo. Da bi tudi noben lump ne bil bolj razočaran!“

„Bog daj, Tone!“ Kozarec v sosedovi roki drhti. „Da nam ostane večji grunt, kakor pravi Kastelka!“

„Da nam ostane in zraste za tisto, kar je našega pod laškim žezlom!“ Gad je planil kvišku; nosnice mu burno igrajo. „Zdaj gre za nas! Kri, ki jo bo plavila Soča, bo prelita za nas, kakor pred tisočletjem; ta Kalvarija bo v naše lastno zveličanje, kakor so ječe in sodbe in vse, kar trpite doma. V nobenem boju mi ni doslej utihnila misel: da bi ostal živ! Da bi še gledal solnce, dihal zrak in živel življenje vas srečnih, ki ste doma...“

Tam doli mi bo vse za malo. Če z vso svojo srčno krvjo odkupim le zrnce tiste prsti, da ostane naša — naj teče! Naj teče toliko naše krvi, kolikor je treba, da za vekomaj zapečati našo dediščino, našo last: naj živi naša dobra, častitljiva, nedotekljiva slovenska zemlja!“

Izpije in trešči kozarec ob tla. Tedaj ga prime Zina za obe ušesi, potegne njegovo glavo k sebi ter ga krepko poljubi na usta.

„Zaslужil je,“ se smeje Galjot. „In ti, Jela, kaj praviš?“

Ali Tone je ves vojniki na pohodu; on jemlje sam in nič ne vprašuje . . . To je močnejše od vseh vin sveta; eh, Bože, hudo je trohneti v Galiciji, kdor je imel deklet s takimi usti!

„In vam, oča Galjot,“ pravi gad, ko je naglo pripasal sabljo, „po moško: pošteno roko. Hvala za vse, kar ste nam storili, za vse, kar nam boste še. In prošnjo imam: ne zapustite matere, ne pozabite brata. Ako se vrnem, vam bom hvaležen do groba, in če nikoli več — še v smrtni uri se vas bom spominjal.“

Sestri spremita gosta domov, da skoči k stari na kratko besedo; potem se odpeljejo vsi trije na postajo. Jela je oblečena, ker je bila dopoldne v trgu; Zinka se zgoraj napravlja, očeta je hlapec poklical. Tone in Jela stojita sama in se gledata. Oba molčita, le govor oči je glasan; njene diše po sladkosti kakor dve zvrhani čaši medice. Gadov pogled se kali; nekaj hlepi v njem, hoče in se ne more odločiti. A zdajci jo zgrabi okrog pasu in jo stisne k sebi:

„Še enkrat, Jela . . . Enkrat samkrat še!“

Njena glava mu leži na rami, usta cveto navzgor kakor škrlaten tulipan z globoko čašo. Tone pije, pije;

pijan je, da se maje svet okoli njega, in vendar ne more ugasiti žeje.

„Jela, kadar se vrnem, te vzamem namestu Jože, slišiš? Hočeš, Jela?“

Dekle se mu izvije; v prešernem smehu blisne z zobmi:

„Kaj bi s teboj, ki sanjaš o junaški smrti? Kaj hočemo ženske z žrtvami in mučeniki, povej! Zdaj ne skočim več v vodo; živeti hočem, živeti, pozabiti, veseliti se... Smeha in sreče nam dajte, vi čudni apostoli — malo je živim do vaših grobov!“

In gad je mahoma trezen.

„Prav imaš, Jela,“ mrmra s pobešeno glavo. „Vsak po svoje, prav imaš.“

Kratek sen se je razsul. Ni mu žal, da ga je sanjal.

Kastelčevina vriska v pomladnjem solncu s sveže pobeljenimi zidovi, rdečimi strehami in zelenimi okni; kdo bi mislil, da sedi v tej bogati hiši žalostna žena, ki še besede ne najde, da bi jo rekla otroku v pozdrav in slovo...

Tone je našel Kastelko pred njenim oltarjem; glavo upira v dlani, komolce v mizo in strmi v fotografije. Bog ve, ali se giblje kaj v tej sivi glavi, ali je vse mrtvo in tiho kakor v ubogi prestreljeni Joževi lobanji?

„Odhajam, mati. Zbogom, zdravi ostanite!“

Vdova molči; ne ozre se, oči ne obrne.

„Zbogom, mati! Čez nekaj dni bom na laški fronti; nihče ne ve, kaj me čaka... Ne daste roke?“

Stara ne sliši; trepalnice ji padajo globlje na oči, kakor bi jo morila trudnost.

„Tak zdravi. Ne mislite name, če vam je laglje tako; vendar, vendar bom zmerom pri vas!“

„Z mojo voljo nikdar. Beži, beži, beži!“ krikne Kastelka s tolikanj izmučenim glasom, da ga zazebe v srce.

„Zbogom . . .“

Koleselj drdra po cesarski cesti, Jernač poka z bičem, Tone se smeje Galjotovi Jeli, ona siplje iskre z očmi; le Zina je spet otožna in čudno strmi tja v en dan.

Prav si povedala, Jela: sreče in smeha nam dajte, dokler dihamo! Bežite, sence, počivajte, mrtvi — lepota sveta je živih, dokler žive . . .

XVI.

Soča teče krvava že delj nego leto dni. Kadar je mirno vreme, odmeva čez hribe grom topov. In kadar piha veter s tiste strani, se groze vaščani na poljih: lasal je mrlič, božal črviva lica, poljubljal steklene oči; dišati bi moral po smrti, pa dehti po življenju. Baje tudi ptičke pojo tam doli. Drobcene ptičke sede na mrtvih in žvrgole . . . Nebo in zemlja ne čutita umiranja, le srca ljudi zastajajo, sluteč rdečega zmaja, ki leze bliže in bliže.

O, ve naše suhe skale na jugu, ve lačne, žejne! Gorje materam, ki so rodile za vas! Odkar se kolje na vaših brdih tisočletna lakomnost s tisočletnim gnevom, je ni hiše v vasi, ki ne bi vedela vaše cene . . .

Kastelčev Tone je ves čas tam doli; nekajkrat je bil ranjen, dvakrat odlikovan, že zdavnaj je nadporočnik. Njegovim pismom se nič ne pozna zamišljeni filozof z naočniki, tihi fant, ki je blodil s knjigo v roki po gozdih. Trda bojevniška roka jih piše kratko in skopo. Zdrav je, godi se mu dobro; dokler stoji Lah nasproti, ne pride domov.

Kastelka živi svoje novo življenje; privadila se je tišine in molka. Morda je mirna v svojem srcu, še nekaj sreče ji je nemara dodeljene. Toda nihče je ne sliši kleti, in to pomeni, da ni zdravja v nji; čeprav ji bliska oko, čeprav se smehlja, kadar hodi po polju! Zdi se, da nekaj razkraja njeno divjo moč in jo pretaplja v zmedenost.

Časih mrmra gredoč, sama ne razume, kaj; ljudje govore vanjo, ona pa kima in jih ne sliši, gleda jim v obraze in nazadnje ne ve, kdo je bil.

Joža jo spremlja povsod. Cel razgovor teče med njima; zdaj se oglašča mati, zdaj sin.

„Gad,“ modruje gospa, ko stopa v žago in gleda od daleč Galjotova jagneda, „Boga zahvali, da si ubit, moj gad; Jela ni bila zate.“

„Tudi jaz sem že mislil,“ pritrjuje sin nekje zraven. „Zato mi je laglje spati.“

„Sramoto bi nakopala na tvojo glavo in na ves naš dom. Jedva si legel, že se je smejala. In zdaj, ko gredo vojske tod skozi in imamo zmerom soldate v vasi, je ne srečaš drugače ko z oficirji.“

„Da, da, baš prejle sem jo videl z dvema Ogroma.“

„Vsak ve, da jih rada gleda; in koliko je drugega, česar vsak ne ve!“

„Jaz vem, mati! Jela ni več, kar je bila. Njena vroča kri — pravzaprav je vredna usmiljenja. Brez te nesrečne vojne bi bila moja žena in nihče ne bi kazal s prstom za njo. Meni bi ostala zvesta; rada me je imela — kaj bi pravil! Hudo je, mati; vse kar je prav. Oni večer sem jo videl pod hruško na vrtu...“

„In pod jablano in pod češpljo, pod brajdo in jelšo in gabrom, in ne le enkrat vsak večer! Boga zahvali. Kakor le stari pete odnese, je z njimi; vsa vas je priča. Galjot jo tepe in suje, pa nič ne pomaga; prav ima, da jo klesti, jaz bi jo tudi. Boga zahvali, da je nisi vzel, preden si šel na vojno, v sramoto bi ti bila. Še Ogra bi pestoval nemara, če bi se vrnil živ. Soldaškim kurbam ni mesta pod našo streho, gad.“

„Prav pravite, mati,“ se uklanja sin. „Vi ste mi svetovali zmerom najboljše; tako zelo radi ste me imeli!“

Mehkoba obdaja vdovo; oči se ji rose in večkrat seže pokraj sebe, kakor bi ga hotela stisniti za roko.

„Zina je drugačno dekle,“ povzame čez minuto. „Kakor noč in dan! Še vedeti noče, da je kdo razen njega na svetu; nanj misli, o njem govori, o njem sanja podnevi in ponoči. Si jo videl, kako je bleda, sirota? Če bi se zgodilo in bi umrl v jetništvu, stavim, da izdihne še tisti dan. Na kolenih naj hvali Boga, da jo ima!“

„Da, Zina je čisto srce,“ pritrjuje gad. „Zina je suho zlato, dekle brez primere na svetu. Žal mi je, da si je nisem izbral.“

„Da bi zdaj umrla od žalosti? In kdo bi hodil k meni, hudobnež ti? Zinka je tista, ki jo še trpim zraven sebe; in kadar ne pride ob uri, mi ni obstanka. Pa vendar me boli srce, ko je pri meni. Poljubila bi jo, in se ne upam; božala bi jo, pa me je strah; ‚dobro dete‘ bi ji rekla, in se mi smili. Hudo je, gad, če bi človek rad ljubil, in ne sme, ter bi rad sovražil, pa ne more.“

„Hudo je, mati!“

„Glej moje drage njive tam!“ iztegne stara desnico nad poljem. „Letošnje žetve je bilo malo prida v dolini, ali pri nas je obrodilo da nikoli tega; in kruh je zdaj potreben, ne? Gladu vendar ne smemo pomreti, če se oni vojskujejo, mislim! Že se začinja lakota; v velikih mestih, sem čitala oni teden, kradejo pse in jih koljejo v jed. Še to bomo videli, da zataje Boga, ki ne ve pomoči, ter bodo molili pšenični klas . . .“

„Zdaj je kmet prvi na svetu,“ pobira Joža. „Ves svet se bo klanjal oralu kakor prej kraljevski kroni.“

„Dandanes vidijo, da je naša zemlja enako imenitna kakor Bog ve katera slavna dežela,“ se košati vdova, „kaj? In naš žuljavi rod ni manj plemenit od mogočnih na zemlji; naša pšenica je dobra pšenica, le naša pravica jim ni pravica, hm?“

Toda Joža je truden, nič več je ne sliši. Mati utihne; njen rjavi obraz se zmračí.

Tako leze v dolino že tretja vojna jesen. Leno se miče življenje kakor pramen vode po usehli strugi; nekdanjost je davno izbrisana, v sivo ime vojne se izteka sleherna želja in skrb, vsako delo pod solncem je že naprej vkovano v njen temni pomen. Že slišiš dete, kako vprašuje:

„Mama, kako je to, če je mir?“

In drugo hoče vedeti:

„Ali pri nas nimamo ata kakor pri sosedovih?“

Milijoni bitij ne razumejo pravljice:

„Takrat ni bilo vojne. Jedli smo do sitega. In oče je bil doma.“

Dnevi so kakor močvirje, v katero se naglo pogreza vse. Ljudi je izginilo toliko, da jedva kdo koga pogreša. Najmlajšega gada so vsi pozabili; le oče Galjot in Zina skrbita zanj, govorita o njem vse dolge večere. Janez piše; pisma hodijo po mesec, po dva in po šest; zunaj so rdeča od pečatov, znotraj črna od črtanih mest. Kadar prejme Zinka tak list in čita, da mu je dobro, ne dvomi, da laže gad radi nje.

„Ni je bolezní za mojega ljubega,“ moli na tihem, „ni je moči zoper mojo ljubezen; moj dobri, moj svetli se vrne!“

Ali križ neizmerne Golgate je zabit s svojo strašno težo v globine njenega srca.

XVII.

Janez nejeverno odpira oči. Laški krik zaliva prostor kakor val iz kloake; noži mraza režejo skozi špranje lesenih sten, baračni smrad pritiska na pluća. Prsi bole, možgani plavajo kakor v redkem blatu, v živcih in mišicah se nekaj ruši, a se vendar ne more podreti do tal.

Ostalih devetnajst mož njegove sobe — vsa baraka je razdeljena v štiri po dvajset ljudi — je že na nogah. Oblečena in polunaga se gnete pisana družba z menažkami v rokah okrog vedra, v katerem so prinesli črnih pomij: to je kava, vsakdanji zajtrk jetnikov. Nihče je ne pije brez kletvic, toda iz nekakšne dolžnosti se ujedajo zanjo vsi signorji, vpijo za vsako kapljico več ali manj, bijo z rokami po umazani mizi ter psujejo drug drugega z odurnimi besedami in grezniškimi izrazi, katerih je Dantejev jezik bogat ko pekel hudičev; to se ponavlja dan za dnem, vselej zaradi pol žličke pomij. Lahov je v sobi večina, kakor v baraki in v taboru sploh: težakov, delavcev, trgovcev, uradnikov, učiteljev, sodnikov, zdravnikov in odvetnikov; tudi slavni zločinci so vmes, in eden je baje lastnik javne hiše.

Vpitje prihaja čedalje hujše, signori razgrajajo s slastjo in umetniškim užitkom, v blagodejni zavesti, da so manjšini v nadlego. Zdaj se oglašajo tudi poljski Judje v drugem koncu sobe; Izrael protestira, latinstvo brani svoje predpravice; pan Twardowski, v jutranji

zamaknjenosti nad žepnim zrcalcem, gode nekaj o pasji krvi; batjuška, star unijatski pop iz vzhodnje Galicije, dreveni z menažko pred strniščastimi ustnicami, zavija oči ter ponavlja svoj osupli: „Tak šo? Tak šo?“ Ni ga, ki bi razgnal peklenski semenj; hvala Bogu, ruski študent Onisimov se vrne iz umivalnice; grdo pogleda oratorje, nato skoči mednje ter jih opsuje po materi. Signori ga ne razumejo, toda utihnejo, kakor bi odrezal: kadar se „porco russo“ ujezi, tepe brez dolžnega spoštovanja do žlahtne latinske pasme. Icek, Mordoh in Mojše zaženo psalm škodoželjnosti, ki traja, dokler se ne skavsajo med seboj. To so poglavja iz jetniške duše; kdor noče zblazneti, mora gristi bližnjega in pljuvati v njegove rane gnoj mržnje, sumničenj in škodoželjnosti, ki se cedi iz lastnih razmesarjenih prs.

Bolni gad se je oblekel in stopil na dvorišče. Prebivalci črne vasi ne poznajo miru; nekaj jih goni iz kota v kot taborišča, nihče pa ne ve razodeti, kaj hoče in kam se tako mudi. Janez je spoznal, da jih biča želja samote. Udarce s puškinim kopitom, psovke in lakoto, dvajset stopinj zime v nezakurjeni baraki, vse je izkusil v teh strašnih letih, ali nič, niti muka domotožja, ni bilo tako neznosnega kakor večna družba ljudi. Tri leta bo kmalu tukaj, in ni minute preživel sam; podnevi in ponoči, v najskritejših krajih, čutiš drugega zraven sebe. Janez časih ječi v pesti; kakor brezumen bega okrog, išoč mesta, da bi se zamislil vase. Toda povsod ga obdaja blejanje zaprte črede, vsa zatišja med podlimi človeškimi stajami so polna ljudi, ki takisto iščejo samote in so prav tako drug drugemu napoti. So trenutja, ko bi jih mogel hladnokrvno moriti, da ni tako bolan in slab; zakaj ni je strupenejše strasti od mržnje do tovariša v nesreči,

ki zaliva s svojo navzočnostjo sleherni kotiček tvoje lastne duše.

Prvi teden aprila je minil, in zemlja se je otajala jedva na vrhu. Kraj leži nekaj v stran od Dunaja; dve uri je vozil živinski vlak s transportom — kam, Janez še danes ne ve. On sovraži to zemljo robstva, kjer stoji toliko jetniških vasi in gine toliko človeških bitij, oskrunjenih v svobodi, svoji najnedotekljivejši lasti; ne ozira se, kje je sever, kje jug, niti ne vprašuje, kje za obzorjem tonejo gore, za katerimi zeleni domovina; jetnik mrje od koprnenja po domačih hribih, in vendar ne pozna vetra, ki veje od njih.

Kamor seže oko, povsod sami griči, pusti kakor preobjedeni vampi, valjajoči se v lenem solncu; nikjer v mozolčasti panorami ne vabi oči temnejša lisa gozda, obraščena struga reke ali količkaj smelejša vzboklina tal; njive leže kakor ravnila, in vmes kaka cesta v enako oduren kraj. Vse je uravnano in izrabljeno, črta veselja ne reže nikjer te zelenorjave pustinje. Kakršna zemlja, takšni ljudje: sito se majejo mimo, kakor bi vsako uro sedeli pri obedu; na obrazih se menjava lokavost s topim zadovoljstvom, v pogledih ni duše, v govoru ni melodije; njih pesmi, ki se slišijo v nedeljo zvečer iz vasi, so podobne tuljenju.

Tabor se zdi jetniku danes žalostnejši nego prvi dan. Pol tucata barak čepi razkropljenih po blatni brežini kakor jata onemoglih kavk; njih okna se gledajo iz katranastih sten nalik skaljenim očem mrličev. Krogin-krog tabora je plot od visokih lesenih drogov, tako gosto nabitih, da mora prav do njih, kdor hoče videti cesto. Le čisto v gornjem koncu, pri skladišču, je višji kraj, s katerega se odgrinja očem brezupna slika nezaplankane

okolice; tisto mesto je edino, kamor Janez nikoli ne stopi. Ob vsaki strani plotovega štirikotnika se izprehaja noč in dan straža z nabito puško; izlet v svobodo stane glavo.

Tako je zaprtih štiristo ljudi obojega spola in vseh starosti. So matere, ki imajo otroke s seboj, da jim ne poginejo zapuščenčki na cesti; je deca, spočeta in povita v tem kraju izobčenih, kjer se ljubezen nima kod skrivati pa hrope zvečer na vseh stezah v spotiko nogam, med pljunki in odpadki, sama izpljunek najzadnjega ponižanja. Štiristo ljudi jetnikov od začetka vojne: to bo kmalu tisoč let pokopanega življenja. Čudež bi bil, če bi sredi tisočletja gorja in gneva še rasla zelena travica, poganjala živa brst. Izprva je bilo v taboru nekaj grmičja, pa so ga Lahi poruvali; tudi trata je bila, pa so jo pomandrali jetniki na svojem begu drug pred drugim in pred seboj. Zdaj je zemlja gola kakor lobanja gnilega trupla, s katere so črvi znesli kožo in lase; nekdanj rumena, je zdaj vsa temnosivkasta, počrnela od obupa, ki jo je teptal; ob deževju se razmoči v hudobno testo, ki požira stopala do gležnjev in se obeša na podplate v kepah, težkih kakor usoda.

Ostra sapa je sprejela Janeza na pragu. Po teh krtinah se vlačugajo vsi vetrovi sveta; mrzli kakor bajoneti straž, so vendar izžgali iz njegovih prsi zdravje, moč in malone vse želje in misli. Zgolj ponos in mučeniška vera še stojita v njem, belo okostje, ki ga vežeta domotožje in ljubezen z nestrohnljivimi kitami; toda meso življenja je odpalo. Gad čuti, da mu stoji nekdo za pleči ter kreči grabežljivo roko. Ali to ve: preden se stisnejo kremplji okrog njegovega grla, bo vse končano; ležal bo v domači zemlji in zmagoslavje pravice mu bo zvonilo k pogrebu.

Mraz in lakota ga ne bi zmogla, da ni tega strašnega podnebja, dežele brez gozdov in gora, s suhim ozračjem, ki ne diši po ničemer. Že prvo leto je začutil njegov strup, kakor vsi ubogi sinovi juga. Bolečine v prsih, krehanje, pešanje telesnih sil, upala lica in nazadnje postelja v jetniški bolnici, s katere ni več vstajenja — takšna je usoda, ki čaka vsakogar in žanje s čedalje širjim razmahom. Že mrjo, ki jih je zgrabilo pozneje od njega; pogledi vseh se mu čudijo, da on živi. Čez leto dni bo umiral ves tabor . . . Ne, on ne, on noče trohneti v brezsrčni tuji zemlji!

Divji veter ga zanaša po lesenem hodniku pred barako; vsak hip se mora loviti, da ne pade. Še enkrat hoče prečitati Zinkino pismo: na božični večer mu je pisala, snoči je prišlo. Če bi sirota vedela, kako mu je! Toda Janez ji zmerom sporoča, da se mu dobro godi. On noče, da bi obupavala zaradi njega, noče, da bi dragi ljudje prosili zanj: enkrat se odklenejo vrata sama od sebe. Ob nedeljah smejo svojci posecati jetnike; svidenja se vrše na stražnici, vojaki pazijo zraven ter se odurno rogajo med seboj. Bog ne daj, da bi moral Janez tako govoriti s svojim človekom; Bog ne daj, da bi Zina pogledala v ta svet gnusobe! Rajši nikoli več: gad je sporočil, da ni dovoljeno priti k njemu.

Poveljnik taborišča je orožniški stražmešter. Tik za malo barako, v kateri stoluje, raste divji kostanj; pod njim obdaja nekaj bezgovih stebel prazen prostorček s surovo zbito klopjo. Tja se je napotil Janez, ker upa, da v takem vetru nihče ne sedi na prostem. Ni se varal: klopica je prazna; tesneje se zavije v svoj ogoljeni plašč, izvleče pismo in čita pobožneje ko mašne bukve, zauživa besedo za besedo, kakor bi hotel posrebiti

že zdavnaj izpuhtelo vonjavo doma in mehkih dekličinih rok.

Ubogo Zinkino pisemce! Na štiri majhne strani je morala spraviti vse, kar mu ima povedati, zakaj cenzorji mečejo predolga pisma v koš; in tisto, česar ji prekipeva srce, svojo hrabro, jasno ljubezen, je morala čisto zamolčati, ker bi ji drugače vrnili pismo z opazko: „pišite kratko in stvarno!“ Saj tudi ne gre, da bi jo razgaljala zlobi uradnih oči... Toda Janez čita zmed vrsticami vso njeno skrb in bol; kako genljivo ga izprašuje, ali je v resnici zdrav in se ne hvali samo, da bi jo utolažil? Nato mu rahlo potoži o materi, kako čudna je še vedno, ves čas od Joževe smrti. „Samo ne misli, dragi, da te je pozabila; ona si le domišlja, da mora žrtvovati skrivnostni usodi ljubezen do tebe in brata; brezsrčnost te žrtve pa je zgolj vnanji obraz najvišje, najnesebičnejše ljubezni.“ Opominja ga, naj vztraja v veri: „Glej, ljubi, kadar premišljam svoje upanje, se mi zdi, da se mora gorje ukloniti njegovi moči; in v tem upanju ne morem ločiti tebe od vsega drugega. Zaupaj v zmago pravice, zaupaj v svojo vrnitev, ne dvomi o trenutku veselja, ki ga čutim včasih tako blizu, da slišim tvoje korake pred našimi vrati...“ Nazadnje mu pravi še nekaj; tisto pa je cenzor debelo zamazal s kitajskim črnilom.

„Trenutek veselja!“ mrmra jetnik. „Sveti mi, lučka, dokler ne pride.“

Koprneča mehkoba mu je narasla v prsih, kakor da je zdajci začutil ob sebi dišavo njenih las. Kradoma poljublja papir, na katerem je slonela draga ročica; nato ga zamišljeno zloži in spravi. Ali se je mahoma zjasnilo vreme? Janez je svež in pokrepčan; ljubeče misli pode

obledelo kri hitreje po njegovih žilah in upanje se oglašča z drznim fantovskim vriskom. Vsemu na kljub, vsemu na kljub!

„Živeti, ostati na tem svetu, ki mu vsi zločini ljudi ne morejo vzeti dobrote!“ vzklikne sam v sebi ter plane kvišku nalik pripognjeni jelki. „Oh, kako bo še lepo!“

Takrat pa se zdrzne in nastavi uho proti žandarjevi kolibi, iz katere se je začulo nerazločno kričanje in teptanje z nogami. Jedva pogleda, že se odpro vrata in star možiček — gotovo je prišel k vsegamogočnemu s kako pritožbo — zleti kakor bomba na sredo dvorišča; za njim se vidi izprožena žandarjeva noga v angleških mehurkah in gizdalinskih žolтиh golenicah.

„Schon zeigen, den Lumpen!“ rohni razjarjeni glas gospoda komandanta, dočim se starček pobere in v obupu krevlja proti svoji baraki. „Še pritožuje se mi, svojat!“

In zdaj sledi prizor, ki ga je težko pozabiti.

V kolibi zazvoni telefon. Mož pravice izgine, vrata lopnejo za njim; dolgo časa je vse tiho. Na dvorišču se je zbrala gneča gledalcev, ki stiskajo pesti in preklinjajo, ta zamolklo, ta glasno. Iz barake se razlega po taboru sivčkov jok in zgovorna pripoved o žalitvi; ogorčena družba rine tja, da si olajša srce. Janez stoji nepremično in škrtá z zobmi.

Tedaj pa se odpro vrata drugič; mogočnik skoči ven in zakliče z glasom vsiljivega postreščka:

„Stojte, gospoda, prijetno sporočilo imam!“ Njegov obriti plavalasi obraz z ogabno mlečno kožo je ves predrugačen, jastreb se je izpremenil v goloba. Z očetovskim smehljajem nadaljuje: „Pojutrišnjem se pripelje komisija z nalogo, da po ukazu njegovega Veličanstva

preišče vse posamezne slučaje... Velika večina vas bo izpuščenih; vse dame in gospodje, ki imajo čisto vest, se tedaj lahko pripravijo na odhod. Izvolite razglasiti veselo novico po barakah.“

„Prej lumpje, zdaj gospoda, maledetto!“ zakriči srditež iz množice. „V petih minutah se mu je obesil nos... Počakaj, še drugih litanij se naučiš!“

Ali gospod komandant ne sliši; njegova zastavica se je obrnila po vetru. Še priklonil se je, in njegov pogled je meden, kakor bi izbiral žrtev, da jo poljubi. Jetniki so v očeh tega nasilneža mahoma spet ljudje; svet se mu ruši izpod nog. Radovedno se ozira, kdaj izbruhne obče navdušenje, in ko ne dočaka ničesar, izgine v kolibo, da niti ne veš, kako ga je zmanjkalo.

Janez gleda, posluša in jedva razume; čudi se, da ni ne vriska, ne smeha, ne poskakovanja. Le mrmranje se je razneslo po vsem taborišču; tam zgoraj nekje je viknil osamljen paglavec „evviva!“ in mahoma utihnil. Sam po sebi čuti, kaj je: tako zelo so se nesrečneži odvadili prostosti, tako docela je umrla zanje, da jih je malone strah njene bližine. So tudi ljudje, katerim je dolgo jetništvo izmolzlo poslednji belič in zadnjo kapljo moči; prvi napor za košček kruha jih mora podreti. Njim pomeni svoboda lakotno smrt ob veliki cesti. In tistim, katerih se ni posrečilo ugonobiti — kdo jim je porok, da obljubljena komisija ni zgolj izmed neštetih, ki prihajajo vsa ta leta ob nedeljah z Dunaja, kar tako, da se gospodje izprepeljejo z avtomobilom in zaslužijo mastne dijete s tem, da se trebihajo za stražmešтром po barakah: „Ja, ja! Ja, ja!?“ Še upanje se tu izpreminja v muko; „vesela vest“ prinaša jetnikom dva dni brezupnega koprnenja in jalovih sanj...

Trpke volje se vrača Janez v barako.

„In vendar,“ si oporeka natihem, „in vendar napoči dan, ko bo vest resnična; zakaj ne bi bil današnji?“

Globok nemir se mu dviga v srcu; napol je bol, napol veselje, in vse druge misli ugašajo pred to skrbjo brez imena.

Dva dni potem je Janez prost in z njim večina jetnikov. Vrata ostroga so se odprla in velika, strašna svoboda izkoreninjenih je zaklicala s ceste svoj rod. Gad izprva ni mogel verjeti; široko je gledal, bled kakor zid, ter majal z glavo. Nato je šel počasi k svoji postelji, zakopal obraz v počrnelo blazino in se razjokal, sam ne vedoč zakaj. Storilo se mu je, kakor bi spričo njegovega osvobojenja izginjala vsa ta brezbrežna, krvava vojna in vsa zgodovina človeštva ter bi ves svet ne pomenil drugega kakor njegovo prostost.

Na svojo bolezen ni pomislil; ko pa je natlačil potno košaro, v kateri mu je poslala Zinka najpotrebnejše stvari, začuti mahoma, da ni več tisti, ki jo je nosil do tod. Roke in kolena se mu treso od prvega poizkusa. Toda Janez se tiho nasmehne, vzame ključek in odklene: kdo hoče kaj? Leti, bedna gadova last, razsuj se na vse vetrove; nate, vzemite, in ti, ki si zadnji prišel, dobiš košaro... Doma je vsega dovolj!

In gad odhaja s tem, kar ima na sebi; le palico nosi v desnici, v levici pa v ruto zavezan vogal jetniškega kruha, s peskom soljenega, s trskami in kamenjem zamešenega, da vidita Zinka in mati...

XVIII.

Kastelkina okna so na stežaj odprta; v izbo diha zrak prvih toplih dni. Beli zastori se majejo v rahlem vetru, ki polni vse kote z vonjavo zemlje in mladih trav. Vrabci, senice in ščinkavci se kosajo po drevju in žlebovju, da bi prevpili mnogoglasni hrup dvorišča, ki se dviga h gospe liki šum neutrudnega, večno teptajočega stroja. Dekle kriče veselo okrog vogalov, ruska ujetnika Ivan in Prohor brundata ob skednju; pomlad je pomlad, in vsaka stvar ji rada vriska naproti, ko se po dolgih mrazovih nasmehne izza gora.

Edino bitje na vsej Kastelčevini, ki ne sliši radosti, ne vidi plesa žarkov po nežnem brstju in ne čuti vesne v vseh kosteh, je gospodinja. Vrata v izbo so prislonjena, in Polona, ki hodi vsak trenutek mimo, se ji čudi že dobro uro, kako strmi pred mizo križemrok na sredo prta. Zarana so posli opazili, da ni kakor po navadi; nikogar ne ošteva, z živo dušo ne govori, jedi se ni doteknila. Pismo, ki je prišlo včeraj, je danes proti svoji navadi odprla in prečitala; zdaj se veter poigrava z njim, zrinil ga je tik do nasprotnega vogala mize. Kaj pre-mišlja stara? Zina je bila dopoldne v trgu; po kosilu je tudi ni bilo h Kastelki. „Da bi vsaj prišla in jo razvedrila!“ zdi huje dobra Polona sama pri sebi.

Toda vdova se ne spomni Zine; kar praznota je v nji. Sivo je v možganih, sivo pred očmi, tihota v srcu, molčanje kroginkrog; njen obraz je mrtev kakor glina,

le ustnice se pulijo izpod zob, in kaplje krvi na njih pričujejo, da ji ni dobro v tem pokoju.

Čez dolgo se zdrami; blodna luč se ukreše v njenem pogledu, usta pa utrpnejo v obupni, grenki črti. Prav gotovo, Kastelka bi jokala, če bi še vedela kako. Zgane se, roko položi na čele in tava kakor v snu na hišni prag. Toda spet ji ni po godu; solnce ji vriska preveselo v obraz, naravnost iznad Konjske rebri, in poslopja se preveč bahavo šopirijo v njegovem sijaju.

„Ali naj zažgem vse to in skočim v ogenj, ko bo najvišje úlil, da se rešim pekla?“ mrmra vdova z mrzlo brezupnostjo.

Okrene se v hišo in hodi iz kota v kot, iz sobe v sobo; nikjer ji ni obstanka. Pred fantovsko kamro postoji, pomisli ter izvleče ključ; leto dni je ni odklepala, prah leži prst na debelo po tleh in pohištvu. Stara tiplje tu in tam, odpira predale, opoteka se kakor pijana in sama ne ve, kaj počenja. Nazadnje odpahne okence ter klikne Jero, naj posnaži in prevetri. V star „Narod“, ki ga je še Benjamin ostavil na komodi, pobere nekaj drobnih stvari ter jih odnese doli; jedva je položila zavoj na pisalno mizo, se oglase na pragu koraki. Moški je, Galjot; brez trkanja stopi skozi odprta vrata.

„Dober dan Bog daj, soseda!“

Nejevoljno vzdigne Kastelka glavo in mrzlo pogleda prišelca, ne da bi odzdravila. Toda Galjotu se trese glas, potrť se zdi, njegove oči so rdeče in čudno vprašujoče.

„Nu?“ zategne vdova nehote. „Ves izgubljen si . . . Kaj te je pobolo?“

„Se mi pozna?“ osupne sosed in pomolči. „Eh, so stvari na svetu, so vesti, Mana, ki udarijo človeka po glavi, kakor bi se zgodile njemu samemu . . . Gorje

nas tepe, Kastelka, gorje . . . Pogum in upanje sta edina tolažba, ki nam ostane.“ To rekši premolkne, kakor bi se ugriznil v jezik. „Pravijo, da bo Janez kmalu prost,“ povzame čez nekaj časa. „Takšna komisija hodi zdaj po njihovih taborih, ki preiskuje in vse izpušča. Sam cesar je ukazal storiti konec lopovščini.“

Kastelka molči; nič se ne zdi, da bi jo veselilo. Galjot jo gleda po strani, kašlja, menca in spet primakne: „Tak Janez bo izpuščen . . . In Tone ti nič ne piše?“ „Pred štirinajstimi dnevi je prečitala Zina njegovo zadnje pismo,“ mrmra stara, strmeč preko njega v zid. „Sedi, kaj bi stal!“

Galjot seda raztreseno in obširno; stol mu nikakor noče stati prav. Nato vzdihne:

„Tudi nam ne piše . . . Da bi le ne bilo hudega; skrbí me tvoj gad!“

Vdova ne zine.

„Slišal sem, da je bil vražji boj te dni . . . Odbili so naše po strašnem klanju in s težkimi izgubami. Ubogi fantje!“

„In?“ zategne stara porogljivo.

„Bog ve,“ pobira sosed, stokaje na svojem stolu. „Mogoče je Tone ranjen, ker nič ne piše . . .“

„In?“

„Drži se, Mana, pripravi se . . . Bridko stvar sem slišal.“

„Samo slišal?“ Kastelka govori zamolklo in mrtvo kakor iz jame.

„To se pravi . . .“

„Stoj; ne trapi se, prijatelj. Sama ti povem, kar imaš na jeziku; moj drugi gad je ubit. Zahvaljen bodi za dobri namen!“

Galjot jo široko pogleda, prebledi ter nekaj zastoka.

„Na, beri,“ pravi vdova tiho in mu porine pisanje, ki leži na mizi.

Sosedu se treso roke; solze mu drhte v očeh in v glasu:

„Od polka!... Tudi mi smo dobili sporočilo; tovariš piše, ker ga je on že zdavnaj prosil... Da naj te pripravimo, ako še utegnemo... In da je zmerom mislil nate in te pozdravlja še z onega sveta... Granata ga je ubila na mestu; ni se mučil; pokopali so ga Lahi.“

„Vse vem; tu notri stoji,“ potrka stara na pismo. „Odprla sem ga, ker je prišlo takšno tudi po Joževi smrti; vedela sem, še preden sem brala, že snoči, vso noč... In davi sem ga odprla.“

„Uboga Mana!“ Galjot ji položi roko na ramo. „Zaupaj in prosi Boga, da ti vsaj zadnjega ohrani... Tolažil te ne bom; kaj so besede materinemu srcu!“

„Ni treba!“ se otrese Kastelka. Ustnice ji drgečejo, v prsih se vidno nekaj napenja in raste, pa ne more na dan.

„Umr! je za nas vse,“ povzame sosed.

„Za nas!“ krikne vdova besno. „Tudi oni tam, na drugi strani, pravijo ,za nas‘! Kdo smo mi in kdo oni? Zaradi tega ,mi in vi, za nas in za vas‘ bodo svet iztrebili!... Za nas! Zlasti zame, kaj? Za mater, ha-haha!“

Posinela je od strašnega, krčevitega smeha.

„To je drugi, ki ga imam na vesti: rodila in ubila!... O Bog, o Bog, ali slišiš matere, kako te kolnejo širom sveta?“ Tako škriplje in stiska pesti proti nebu, da pokajo členki; vse more, jokati ne more več. „Zdaj pride tretji na vrsto... In kar storim, je zaman! Oh!... Dovolj,

dovolj!“ plane zdajci. „Znorim, razbijem si glavo, do tal požgem, kar sem napravila, in konec!“

„Mana, kaj misliš?“ se splaši Galjot. „Kaj hočeš storiti, za Kriščevo voljo?“

„Kaj hočem storiti?“ rjove Kastelka, stoječ sredi sobe in kopaje z nohti po nedrih. „Kaj hočem storiti — haha! Hahaha! V cerkev pojdem, molila bom: zahvaljen Gospod, da si vse tako modro ustvaril . . . Rodila in ubila — zahvaljen bodi, o Gospod!“

„Ne, Mana, meni verjemi: fant je nesel to misel s seboj; da si ga slišala, kako je govoril pri nas . . . Za nas, je dejal, za nas gre zdaj; na Soči rad prelijem kri! Ta misel se ga je držala, nesel jo je s seboj —“

„Od misli nihče ne pogine,“ mu krikne vdova v besedo. „Nihče! In tudi največji junak je vesel, da sme živeti . . . Jaz sem se bala zanj, to je tisto; podila sem ga, ker sem se bala! Pusti me, pusti, naj me duši, le naj — in konec! Oh, oh!“ se zgrabi za grlo.

Nato se mahoma sklone h Galjotu.

„Povej, človek,“ ga vpraša s hripavim glasom, „povej po pravici: kateri hudič je izumil te svete stvari, ki se koljejo zanje? In kje je Bog, da ne ubije tistega, ki prvi ukaže: naprej!“

Sosed obupno mahne z rokami.

„Oh ti, Galjot!“ se grohoče stara, „ti lahko tolažiš, oče dveh punic, ki sedita doma . . . Ali jaz sem imela tri sine! Kje so moji gadje, te vprašam, kje?“

„Dveh? . . . Nu da.“ Galjot se grize v spodnjo ustnico. „Saj izgubim obe zaradi tvojih sinov, uboga Mana! Se pravi, če je tako zapisano . . . Mana, misli na Janeza; njega še imaš.“

„Pusti! Da pogubim tudi njega? Dovolj tega! Verjameš zdaj, kar sem povedala tebi, Zini in vsakomur?... Kaj naj storim? Kar objamem, je prekleto, kar podim, je prekleto — tak kaj? Tak kam?“ ponavlja stara s suhim, še vedno brezsolznim siganjem.

Sosed se prime za glavo, kakor bi se bal, da mu počí. Za nekaj časa povzame:

„Ljuba Mana, poslušaj me pametno, ako moreš: zato sem prišel. Najtežje si vedela sama — hvala Bogu, in Bog te potolaži. Ali, Mana, prinašam ti drugo sporočilo — veselo vest, sem hotel reči,“ popravi naglo, videč, da je stara izbuljila oči ter omahnila za mizo. „Veselo novico, takorekoč... Janez je prost.“

Kastelkin obraz se zjasni in stemni zaporedoma; še širje ga gleda zdaj, počasi nese roko na prsi.

„Janez je tukaj...“

Vdovina glava pade na trdo mizo... Pade, ne enkrat — ona pada, bije s čelom po hrastovini, da hiša bobni.

„Moj Bog! Moj Bog!“ To ni renčanje besne volkulje, ki klesti z zobmi nad ubitim mladičem; tožba izmučene matere je, ki jo davi strah za poslednjo brst njenega krila... In zdajci sklene roke proti njemu:

„Imej ga pri sebi, Galjot — imej ga pri sebi! Ne domov, ne k meni — ti sam mu povej, da ne morem, ne smem!“

„Saj je pri meni... Pri nas leži; streže mu Zina. Sirota je sama bolj uboga od njega!“

Kastelkine oči so dva prepada groze.

„Leži?...“

„Leži. Bolan je... Dolga vožnja mu je ubila zadnje moči. Hudo je z njim; na postaji se mu je udrla kri...“

Uboga Zina, ki je bila ravno pri vlaku, ga je pripeljala jedva živega; vsak trenutek mora priti zdravnik... Mana, gad prosi domov, in tebe kliče; ne pojdeš k njemu?"

„Ne!“

„To veš, da skrbimo zanj kakor za svojega. In vendar..."

„Stori, kar hočeš! Domov ne, in jaz ne pridem; ne smem, ne morem — nočem, ali slišiš?"

Galjot vstaja.

„Kar je v človeških močeh, se zgodi.“

„Pusti me, sosed, pojdi, pojdi; ali ne vidiš, kako mi je?" hrope vdova lomeč roke.

In Galjot odhaja s pobešeno glavo mimo objokanih dekel, ki so tačas začule črnega ptiča: gavran nesreče se izpreletava med orehi in jagnedi ter kraka mrtvaško pesem...

Borovci na Konjski rebri gore kakor sveče nad krsto. Kastelka sloni s sencem na mizi, ter bode z očmi nepremično v gosteči se mrak; sivi lasje ji leže razmršeni po hrastovi plošči. Bliža se korak, in ga ne sliši; človek je tu, in ga ne vidi; šele, ko jo strese za rame, se zbudi. Zina jo gleda; njen obraz je bel kakor črešnjev cvet.

„Kaj hočeš, dekle? Oh, nihče nima usmiljenja z menoj!“

„Mati, Janez bo umrl..." govori sirota, jedva gibaje z ustnicami; njen glas je tišji od tišine same. „Doktor maje z glavo in pravi, da je preslab. Najhujšega se je bati.“

„O Bog! Čemu hodiš? Mari ne vem, da mora umreti?"

„Janez hoče umreti doma... Povej materi, mi je dejal, da hočem ležati v naši sobi; ako me ne pusti

domov in ne pride k meni, jo bom klet v svoji smrtni uri!“

„Naj me kolne; dokler živi, je upanje... Nič ne verjemi, Zina; drži ga, ti ga rešiš! Zaupaj, dokler ni mene pri njem.“

Toda Zina maje z glavo.

„Če bi ga videli, mati! Še jaz ne upam več — oh, niti jaz ne... Domov prosi, mati Kastelka; Jera mi je povedala, da je že pospravila sobo; in jaz sem rekla, naj ga prineso... Slišite? Prišli so — čujte, v veži — po stopnicah gredo — že so gori! Stregla mu bom sama, nikogar ni treba k njemu... In zdaj, blazna mati, ga vrzi iz hiše, ako moreš!“

Kastelka je planila kvišku, stoji kakor steber; utrip dveh src meri dolgo minuto molčanja. Zina se ne gane; strmo gleda gospo in skleplje roke na krilu.

„Ti si hotela!“ izdavi vdova. „Kadar umre, boš kriva z menoj!“

„Kadar bo Janez mrtev —“ povzame dekle zamolklo in mahoma utihne; oči govore za usta.

Šele zdaj ji pogleda Kastelka pazno v obraz, ki je ves popisan s strogimi črkami tragedije. To je konec. Še malo ur, dan ali dva, in dom bo brez dediča; teman vrtinec golta poslednji up Kastelčevine... Karkoli se je približalo stari, je zapisano poginu; ubogo dekle nosi pečat obsodbe na čelu! Groza bo kraljevala pod orehi, groza pod jagnedi — ona pa, nesrečna mati, bo stala kakor zla čarovnica sredi ugonobljene sreče in poslušala soseda, kako si ruje lase in terja:

„Dvoje hčera mi je vzela ljubezen do tvojih otrok! Vrne mi hčeri, prekleta!“

In zdajci se bridko zasmije ter položi dekletu roko na ramo:

„Le idi k njemu, Zina; zdaj je vse eno. Zidovi se rušijo, strop se podira... Idi, otrok; razumem te! Idi k njemu, Zina. Tvoje roke so mehkejše, in manj nesreče se jih drži... Ne, jaz ne. Sama pojdi!“

Tema je. Vdova užge sveči na pisalni mizi; nato odgrne papir, ki ga je prinesla popoldne, ter jame razpostavljati spominke po drugem sinu. Baš za Benamina je še prostora... Vse eno, je rekla dekletu; in vendar ji ni vse eno. Bolj ko se brani, bolj mora misliti nanj; kakorkoli zatiska oči, venomer vidi fantovsko sobo, v nji belo posteljo, v postelji gada, ki umira.

„Joža in Tone!“ mrmra iztezaje roke k njunim slikam, „kaj mi svetujeta, ljuba pokojnika? Vidva, ki vesta zdaj vse in poznata najgloblje skrivnosti — kaj pravita svoji materi, ubogi Kastelki?“

Toda mrtva molčita. Še ta jo zatajujeta, še ta ne vidita njene muke! Stara upihne sveči: pa ne! Saj je vse eno; če tukaj ne sme obdržati sinov, jih tudi na onem svetu ne potrebuje. Bliža se veliko zlo, ura sodbe drevi naproti kakor oblak, ki ga jaše nevihta. Nekaj strašnega leze nad njo; že je tu, že jo drži, odnaša jo Bog ve kam — še malo, in vse bo končano... Vse eno, vse eno. Da bi le brž bilo, kar misli biti!

In vendar ji ni vse eno. Sedemkrat vstane izza mize in leze po stopnicah; šestkrat se vrne, sedmič se splazi do vrat. V sobi je tiho. Svít bolniške lučke riše ozko črto na pragu. Ura v sobi tika, in kolikorkrat tikne, je gadovo življenje za sekundo krajše... Dolgo stoji gospa in ne sliši ničesar; mahoma pa ji razpara srce njegov bedni, slabotni glas, ki ječi:

„Zinka! Zinka! Nočem umreti!“

O Bog, o Bog! Stara kleči v sadovnjaku in tišči glavo v hladno zemljo. Kako je zbežala? Kod je dirjala? Ona ne ve, ne ve — in tam gori za jedva razsvetljenim oknom ji umira poslednji otrok in noče umreti...

Pri fari bije devet. Ne bo je konca, te strašne noči. Ura bo tekla za uro, in ena med njimi bo ura smrti. Katera? Kdaj bo prepozno? Prepozno — o Bog! Kaj more storiti zanj? S čim ga odkupi? Ni ga odgovora, ni je rešitve!

Koleselj se zapraši na dvorišče, ko da ga satan goni; to je Galjot z zdravili. Čemu zdravila, ko gada ne davi bolezen, Kastelka ve, da ne!

Misel ji blisne v glavi; že ji sledi, beži po vasi, pada, vstaja, teče brez sape, stoji pred župniščem... Okno v gornji sobi je svetlo, župnik ne spi. Pokliče ga, naj pride in ogrne štolo: uboga grešnica se izpove Bogu vsegamogočnemu svoje krivde... Izpokori se, v prah se poniža, s pepelom si posuje glavo, in vse stori, karkoli ji poreko; po golih kolenih pojde na Golgato, samo da reši otroka!

Toda roka ji omahne s kljuke hišnih vrat: ali utegne čakati milosti božje? In če je Bog ne usliši? Če je ne sliši — če ga sploh ni? Ona bo čakala usmiljenja, zaupala v čudež, in gad umre! Kje je svet? Kje pomoč? Ječe izgine v noči.

Mesec jo zvabi na polje; vsaka stezica leži jasno pred očmi, druga drsi v drugo kakor mlečni potočki. Na desno in levo se razgrinja zemlja v svojem snu, ljubosumna zver, ki se je polakomila njene sreče; tiho leži, v brazdah in debreh je rahlo dihanje kakor v kolkih dremajoče žene, ki sanja ljubimcu naproti:

„Pridi, skrivnostni moj ljubi, odeni me s svojimi krili, razžgi me v objemu, s sokom ljubezni me upijani! Glej, kako sem se nališpala, da bom lepa zate: v vroči krvi sem si okopala grudi, ledja sem si umila z materinskimi solzami . . .“

»O, zdaj kolne vdova to zemljo! Brezumno tepta po nji, pljuje in psuje in krili z rokami, kakor bi trosila zrnje prekletstva na sleherno ped:

„Gorje mi za vsako misel, ki sem ti jo dala, za vsako kapljo znoja, ki je pala nate z mojega čela! Preklet, preklet bodi dan, ki me je priklenil nate in me izročil tvoji oblasti! Mari bi vzela beraško palico v roko in malho čez rame ter prosila od hiše do hiše kruha za svoje uboge črviče, za svoje dobre tri gade; ne bila bi bogata in spoštovana, moja volja ne bi segala v sedem fara, ali moji sinovi bi bili živi in zdravi — tako pa si mi jih ugrabila ti, krvoločnejša od tigre, nehvaležnejša od vlačuge . . . Čemu, čemu se maščuješ za mojo dobroto in skrb? Oh, da ovne zadnja bilka na tebi! Da ti usahnejo lokave nedri tri milje globoko in rode sivo kamenje namestu rumenega žita — na vekomaj, na vekomaj!“

Ali sredi svojih kletev umolkne namah in pritisne roko na srce. Hudobna zemlja se je usmilila Kastelke; izpušča jo iz zakletja, odvezuje jo skrivne zaveze, z mrmranjem neštetihih tihih glasov preklicuje svoj čar. Vdova razume ta govor zemlje; čim delj ga posluša, tem laglje ji bije srce — in zdajci si vsa oddahne in se udari po čelu: rešilna misel je porojena . . .

Miruj, ubogo srce, in ve, stare oči, plakajte od veselja: ne bo vam treba gledati gadove smrti. Liži, plamen upanja v čudež, vzpni se visoko do srebrnih zvezd!

XIX.

Polnoč je. Kastelka sedi za pečjo in šteje udarce z zvonika; vse je pripravljeno za nepovratno pot. Zanka iz perilne vrvi leži s koščkom mila na njenem krilu, skrbno zavita v papir. Ako je ona kriva, mora žrtev njenega življenja rešiti otroka; in če je nedolžna, vsaj konca ne bo videla, ne bo štrlela na samem liki okleščena jelša, ki gleda ob svojem znožju poslednjo zeleno vejo na tleh.

Preveč je bilo tega; nebo in zemlja nista mogla streti njene sile drugače, pa sta jo strla z nesrečo sinov. Zdaj je vse zapečano. Zanka je trdna; pol ure jo je vezala ob svetilki, z naočniki na nosu, ter poizkušala in razdirala, dokler ni dobila zaupanja vanjo. Le kam bi šla, da je kdo ne zmoti? Ženščeta se kar ne spravijo spat in švigajo venomer, kakor bi nekaj slutile; kamorkoli stopi gospa, jih ima za petami. Nazaj grede s polja je zalotila Katro, da ji sledi; zdaj smuče Polona po veži, obstaja pred vrati in prisluškuje . . .

Vse to premišlja hladno in trezno; v svojih zadnjih trenutkih hoče biti spet Kastelka in dobro opraviti, kar stori. Oblekla se je praznično: kar tako naj jo polože na oder, je napisala v pismu, ki čaka pripravljeno na mizi ter sporoča vse njene želje do tega sveta. Po prstih stopi k oknu; še enkrat hoče pozdraviti bogato domačijo, ki se je vzdignila iz njenih žuljev in — gorje! — iz njene žive krvi. Mehkoba jo obhaja, ko leti z mislijo po vsej tej

lasti, katero je toliko let pripravljala svojim sinovom: koliko ljubezni je v nji zakopane, koliko dobrih sanj in prečutih noči! Zbogom dolina, zbogom domači svet; Kastelka s Kastelčevega te pozdravlja v svoji zadnji uri... Zbogom ti, draga deca na mejah, ki je tolikanj skrbela zate, da ne utoneš v tujem morju: tudi nazadnje te ni pozabila! Da kmalu zaplešeš nad njenim grobom na velikem prazniku stare pravde, težko pričakovane, v hrepenenju obverovane, v usodni borbi obnovljene!

Stara se obrne k mizi, privije luč, pomisli ter jo upihne; mesečina je zanj dovolj svetla. Mudi se, bela žena stoji ob gadovem zglavju; hiti, mati, preden zamahne s koso! Srce se ji krči ob misli, da se ne upa k njemu po slovo, ko ga tako dolgo ni videla in ga ne bo nikoli več; vsaj ozrla bi se nanj, skozi ključavnico bi pogledala, v duhu bi pokleknila k njegovi postelji... Toda mari ve, s čim ga pogubi? Ali ni že njena skrb nevarna blede lučki življenja, ki se bori z ledeno sapo smrti? Šele spomin ljubezni, ki je legla sama v dar, se bo smel nekoč smehljati v njegovo ubogo lice, sijati mu v dneh ozdravljenja... Na pot, Kastelka! Le kam?

Tedaj ji obstane oko na temni senci stenske ure. Kastelka položi prst na čelo in pokima; z neskončno opreznostjo sname uro, tiho jo položi na mizo, in gre potipat železni kavelj, če dobro drži. Zadovoljna je; previdno odviije zanko, da ne bi šelestel papir. Ali kdo posluša zunaj? V veži je tema in vse tiho. S pomirjenim srcem stisne milo in zanko v dlan ter vleče vrvico semintja, dokler ne drči kakor gladka belouška; nato si obriše roke in privezuje zanko, čudeč se skrivnostni lehkoti, ki jo malone vzdiguje od tal. Že si podstavlja stol, ko šepne tuj glas pri vratih:

„Kastelka!“

Toda vdovi se zdi, da je hušknil veter po brajdi.

„Zaklenila bi,“ mrmra sama pri sebi, „da vrag koga ne prinese o nepravem času.“

„Kastelka!“ ponovi glas od vrat.

Ona še vedno ne sliši; rahlo sname zanko z vratu in drsa zaklepat.

„Kastelka!“ ji dahne takrat naravnost v obraz.

Gospa se splaši. Ozre se.

Popoten človek stoji pri durih; ta trenutek je moral priti, roko drži še na kljuki. Mesečina se svetlo upira vanj in ga riše v črnem plašču do peta, z brado razčesano na dvoje, pokritega s širokim, ohlapnim klobukom, izpod katerega jo gleda dvoje dobrih, žalostnih oči. Zrak okoli njega je sladak, kakor bi nosil medna jabolka v žepu. Gleda jo in drži eno roko na kljuki, drugo na palici, pa ne reče ničesar.

„Tak kaj te je prineslo?“ se ujezi gospa. „Ne veš, da je čas spati za poštene ljudi? Saj mora biti zaklenjeno zunaj... Ti, čuj, menda nisi prišel iztezat prstov po tujem blagu, kaj?“

„Nocoj ti je vendar vse eno,“ de tujec z otožnim nasmehom. „Daj mi sesti, Kastelka; truden sem.“

„Sedi,“ mu reče vdova in se zavzame, kako krotak je njen glas; s tem gostom ne ume trdo govoriti. „Kaj bi rad?“

Mož sede za peč, kjer je ona sedela.

„Prisedi, gospa,“ ji pravi, „pomeniva se. Truden sem, ali vendar me je gnalo k tebi, da se pomeniva.“

„Mari ne vidiš, da sem trudna tudi jaz in se mi mudi na pot?“ reče vdova žalostno, toda prisede.

„Vidim; pa to še utegneš,“ de tujec mirno in položi svojo roko na njeno. Besede kapljajo Kastelki v srce kakor hladilna rosa; komaj je rekel, že se ji zdi v resnici, da se nikamor ne mudi. „Vidim in vem, Kastelka; zato sem jo mahnil k tebi.“

„Zato si prišel? Ti veš?“ ostrmi gospa in dih ji zastane.

„Kaj ne bi? Tamle imaš namazano vrv in stol podstavljen, da se obesiš.“ Mož kaže s prstom na zanko; njegove oči so skrivnostne kakor dve jezери v luninem svitu.

Kastelka plosne z dlanmi in ne ve česa reči.

„Tvoj sin leži zgoraj na smrt bolan; v jetništvu so ga izmučili. In ti se hočeš obesiti, da ne bi umrl kakor prva dva. Ti misliš, da ginejo zaradi tebe in tvoje ljubezni.“

Vdova se zdrzne ter dvigne roke pred obraz.

„Za pet ran božjih! Odkod imaš vse, kar veš? Pa ne da bi bil onga, ti, čuj!“

In jadrno stori križ nad njim.

„S križem me ne spodiš,“ se nasmehne popotni mož. „Če bi vedela, odklejš sem ga vaju . . .“

„Tak kako moreš znati?“

„Ker sem ti sam vdehnil to misel, da bi te izkušal.“

„Ti sam — vdehnil? . . . Da me izkušaš? . . . In nisi hudič, ne bojiš se križa? Kdo si?“

„To je dolga povest . . . Moja mati je bila visokega rodu pa revnih ljudi; in oče, so zapisali, je bil tesar, čeprav ljudje ne verjamejo. Še jaz ne vem, s kom bi potegnil . . . So, ki pravijo, da sem božji sin; drugi so me podteknili rimskemu stotniku. Ali je to vse eno. Karkoli se zgodi v materinem krilu, je sveto in blagoslovljeno — kaj, gospa?“

„Je, tujec . . . Kdo si, te vprašam?“

„Pravzaprav,“ nadaljuje mož, „se mi zdi, da sem mnogo starejši . . . Prva žena je bila moja mati, prva ljubezen moje rojstvo.“

„Kdo si?“ dreveni Kastelka. „Kdo si, neznanec? Kdo si?“

„Dobrota sem . . . Že skoro dvatisoč let mi pravijo Jezus.“

Stara odskoči.

„Jezus? . . . Beži, kdo naj ti verjame! Dolgo je temu, kar sta hodila Jezus in sveti Peter po zemlji.“

Ali tujec vzdigne in razprostre dlani; dve znamenji se žarita na njih kakor rdeče vino v solncu. Noge pokaže, svoje trudne noge v opankah; med jermeni sijeta rani, kakor bi bili speti z dvema rubinoma. Nazadnje odgrne plašč in srajco: na golih prsih mu zeva ko tulipan, blešči se ko jutranja zarja. Vsa soba, glej, je svetla od rešnjih pečatov in polna dišave po sladkih gavtrožah in zelenem rožmarinu. „Položi prste vanje, kakor Tomaž nejevernik!“ povzame neznani mož.

Toda Kastelka veruje! Z grozo in radostjo, strahom in upanjem zdrkne s klopi ter mu objame kolena:

„Nisem vredna, o Gospod, da sediš pod mojo streho; le besedo reci, in zdrava bo moja duša! Zakaj delj ko petindvajset let nisem šla k maši, niti k izpovedi, niti ne k obhajilu; tvojega služabnika nisem poslušala, zapovedi tvojih ne izpolnjevala . . .“

„Tiho bodi, mati,“ reče Gospod, „in vstani. Moj služabnik je dober človek, in vse, ampak — nu, kaj bi delal zdražbo! Jaz, Kastelka, ne pomnim, kolikokrat si bila v cerkvi; vsi žalostni in potrti so me vredni, in ti si prva med njimi. Ali nisi bila zmerom pri meni?“

Kaj nisem bil vedno s teboj? O, ljuba moja, ti nisi čutila v svojih skrbah, kadar sem počival v tvojem srcu... Zapisano imam vse: tisto zaradi Polone — in kar si zdajala za male otroke —“

„Tudi tisto, Gospod?“ se razveseli Kastelka. „Mari si z nami?“

„Z vsemi, ki so zatirani. Ali ne veš, da so me razpeli na križ, ker sem govoril zoper krivične oblastnike?... Prišel sem, da te izkušam, Kastelka; še s ceste sem videl skozi steno, kako si mazala vrv. Da nisem stopil hitreje, bi zdajle visela... Tak sin ti umira, gospa?“

„Moj zadnji,“ pokima stara turobno. „Najmlajši gad; tisti, ki je najbolj strupen.“

„In ti hočeš umreti, da bi ostal živ?“ jo bara Jezus. „Hočem, ker ni drugače.“

„Zveličanje svoje duše zavržeš, da gad ostane?“

„Zveličanje svoje duše zavržem. Pehni me, Gospod, na dno pekla, na vekomaj me prekolni, le njega ozdravi, ki mojih grehov ni kriv! Dovolj je umrlo pravičnih, Gospod; zdaj je čas, da pošlješ smrt nad razbojnike.“

„Jaz ne pošiljam smrti,“ de on resnobno. „Tak dušo zavržeš, Kastelka? Od mene se obrneš, premisli dobro?“

„Sina rešim, to mislim. Ne le, da se obrnem od tebe, Gospod, še borila se bom s teboj!“ plane gospa in iztegne roke. „Ti rečeš besedo, in moj sin bo živel; ne izpustim te, dokler ga ne ozdraviš!“

In seže, da bi zgrabila Jezusa, bori se z njim ter mu zastavlja pot; a kolikorkrat ga prime, se izpremeni Gospod v rožni grm z dolgimi, ostrimi trni. Kastelka grabi, trni jo bodejo v roke in prsi; drži ga, oni se zadirajo daleč v meso; vsa je pokrita z ranami, pa ne odneha, in kri, ki curlja iz njenih ran, se iskri kakor srage njegovih.

„Ne izpustim te, Gospod! Kje si bil, ko sta izdihnila Joža in Tone?“

„Odnehaj, Kastelka, saj ne uidem.“

„Kje si bil, Gospod?“

„Zraven sem bil.“

„In si dovolil! . . . O Dobrota, o Jezus!“ Slep srd jo popade. „In pravijo, da si poln ljubezni . . .“

„Roke mi daj, Kastelka.“ Gospod se dotakne vdovinih ran, in tisti mah so zaceljene. „Nič se ne jezi name; sedi. Vidiš, ljuba moja, vsak ima prosto voljo. Kdor leze tja, kjer svinec leti, je sam kriv svoje smrti, s tistimi vred, ki so ga poslali; kadar se človek vdaja zlemu, nimam do njega moči.“

„Potem tudi zdaj ne moreš pomoči?“

„Morem,“ se smehlja gospod Jezus. „Nič ni lažjega od tega.“

„Moreš, Gospod?“ vrisne mati.

„Samo vere je treba, Kastelka. Položi svojo vero v moje roke.“

„Verujem! Verujem! Verujem!“ ponavlja gospa goreče.

„V veri je odrešenje . . . Čuj me tedaj in vedi: tvoja ljubezen je predrzno zaupala vase. Naj bo še tolikšna, letečega svinca ne ustavi; niti Bog ga ne more, zakaj tudi v smrtonosnem zrnu je on sam. In prevzetna je bila tvoja ljubezen, jezna, polna grenkobe: eno si ljubila, drugo sovražila. Dobra ljubezen ne meče sence, Kastelka; svoje varuje, mrzi nikogar ne. V tvoji je bilo obilo suhega zlata, pa tudi mnogo nesnage, zato se je skalila v uri nesreče in zdvomila nad seboj. Vse tvoje črne misli, o mati, so zrasle v grenkobi srca . . . Zanko pa si zaman vezala: snemi jo in vrzi jo v peč, zakaj resnično ti povem, da nisi nikomur na poti!“

„O, bodi zahvaljen za to besedo, Gospod!“ ihti Kastelka in mu poljublja noge. „Zdaj je ozdravljena moja duša...“

„Ni zdrava, dokler kali seme zla,“ prigovarja on z mehkim glasom. „Odpovej se sovraštvu, takšna je moja cena.“

„Premisli, Gospod, kaj so počeli z menoj!“

„Vse vem; ali kdor ne želi obupavati, ne sme sovražiti.“

„Ni mi do lastne sreče! Vrzi mene v pekel, le gada mi reši!“

„Potrpi, vse pride na vrsto. Odpusti sovražnikom, kakor sem jaz odpustil svojim. Glej, Petschnig je umrl ob mojem srcu; jaz sam sem zatisnil njegove oči.“

„Gospod!“ se zgrozi Kastelka. „Tak z njimi držiš?“

„Vidiš, tega ne razumeš. Vsi pravični so moji, kdorkoli stoji zoper krivico, mi služi kakor ti, Kastelka. Ali tudi skesani grešnik je moj in deležen moje ljubezni: Judež tvojega sinu se je izpreobrnil v svoji smrtni uri. Usta niso mogla več govoriti, srce pa se je kesalo in klicalo k meni; prišel sem ter mu odpustil, kakor nekdanj lškarijotu.“

Toda žena se je splašila.

„Nemara si zoper našo pravico, Gospod? Potem ne glej name, ne glej na sina; potem ostanem in zdržim sama do poslednjega diha, čeprav zoper tebe. V nepravo hiše si stopil, Gospod, ako nisi za našo pravico!“

Oči se ji bliskajo, toda Jezus jo gleda smehljaje.

„Stara pravda je pravda zatiranih, in jaz sem jo prvi podpisal ter bom do zadnjega z njo; stara pravda je dobra pravda, zato ne sovraži v njenem imenu. Bojuj se, toda ne kolni; mrzi krivico, ki jo delajo — duše so moja last.“

„Tak njemu si odpustil!“ ponavlja gospa in skoraj nič več ne upa.

„Tudi ti odpustiš,“ veli Gospod, in jedva je izrekel besedo, že čuti vdova, da gasne črni plamen v njenem srcu. „Glej, kaj ti prinašam, in ti se braniš?“

„Sovraštvo me peče, Gospod, in tvoje besede so sladka rosa. Tedaj mi dovoliš stati za našo stvar? Pa z nami, praviš, da si?“

„Za pravico se stati ne boj; jaz sam sem z vami, do konca. Odpusti jim zdaj, saj ne vedo, kaj delajo.“

Kastelka je že odpustila; gora ji pada s srca in lahko se ji dela pri duši kakor pred davnimi, davnimi leti. On pa jo nežno pritegne k sebi ter položi njeno sivo glavo na svoje prsi.

„Blagoslovljena bodi,“ šepetaje nad njo. „Vsa moja si zdaj, Kastelka; prišel sem nocoj, da ozdravim tvojo dušo in ji pokažem pot. Ne boj se ljubiti, ne ljudi ne zemlje. Tudi v nji sem jaz, kakor povsodi. Zelo jo ljubiš, res, in marsikdaj si prikrajšala žive, da si nji bolj služila; toda koliko ljudi si nasitila z njo! In skrivaj si vendar ljubila svoj mali grunt radi velikega, peščico zemlje radi mnogih duš: vse to je zapisano v mojem srcu... Ti pa, uboga mati, si mislila, da je tvoja ljubezen prekleta, in si jo ves čas davila, tajila? Da, jokaj, uboga Kastelka! Ne veš, da je ljubezni zmerom premalo na svetu? Davila si jo, tajila pred njimi in pred seboj, in čim bolj si jo morila, tem lepša je bila. Ali je moči ljubiti sveteje od tebe, ki hočeš rada v smrt in pogubljenje? Zanja si pletla zanko, in vendar moreš ubiti le sebe: ljubezen bi te preživela, kakor sem jaz preživel telo razpetega Nazarenca... Ne boj se, Kastelka, tvoja velika ljubezen ga je rešila.“

„Mojega sina! Moje ubogo, izmučeno dete!“ kriči gospa. „O Gospod, kar svet stoji, nisi storil neizmernejše dobrote; še ti, ki poznaš vse skrivnosti, ne veš, kaj si vzel od mene!“

Jezus se milo smehlja, kakor bi bil srečnejši od matere same.

„Pojdi k svojemu gadu, Kastelka. Tvoj gad ne umre, ne boj se.“

Ali gospa mu leži pri nogah, umiva jih s solzami, briše jih s sivimi lasmi. Njegove sladke roke pa jo vzdigujejo in glas njegov ji veli:

„Ne kleči, mati; poglej!“

Kastelka gleda, kamor ji kaže, in vidi Janeza v postelji; bled je in beden, a mirno spi. Rahel smehlja mu blodi po ustnicah in odseva na Zinkinem licu, prva blede zarja nade in sreče...

„In še to ti povem,“ povzame Gospod, tiho in tiše, kakor bi plaval izpred nje. „Preden sem krenil k tebi, sem pogledal v knjigo življenja; videl sem zapisano, da boš kmalu sanjala v mojem naročju. Trudna si, ljuba moja, in konec tvoje poti se bliža. Rabi čas, Kastelka, raduj se za vsa svoja mrkla leta, in bodi dobra, kolikor te žene srce; rabi čas, zakaj skoro se vidiva...“

Ta hip izgine njegovo obličje, izgine postava, plašč in klobuk; le rešnja znamenja še gore, pet rdečih plamenčkov pred temnimi vrati. Zdajci ugasnejo tudi oni, kroginkrog se zgrinja polnočni mrak, Kastelka sedi sama za pečjo in ne ve, kaj je bilo, resnica ali sanje. Toda srčna lehkota ne mine, črv obupa ne gloje več, in beseda tolažbe zveni v tišini, kakor bi jo venomer nekdo ponavljal. Gospa ne pomišlja; v pijanosti svojega odrešenja leti k bolniku, ne čuteč

stopnic pod nogami, ne vedoč, kdaj prime za kljuko in vstopi.

Do pičice je vse podobno, kakor je kazal gost; še gube odeje so take. Zinka sedi pri spečem, in ko zagleda Kastelko, se razlije njen zamišljeni smehlaj v solnčno glorio nade. Janezovi lici sta votli, oči vdrte, v ustnicah skoraj ni krvi; toda zdi se, da ne umira.

„Gad se izliže!“ zapoje v starki.

Rahlo se mu približa, poklekne k postelji ter otrpne, šepetaje:

„Moja velika ljubezen ga bo rešila . . .“

Na tihih solzah plava zadnja senca iz njene duše. Vse je pozabljeno; v neizmernem blaženstvu, da sme tiščati obraz v odejo, ki krije gadove ude, beže ure kakor minute. Prva zarja se je spopala z medlo svetlobo oljne čuvajke; takrat začuti Kastelka rahel dotik na laseh, vrže obličje kvišku in vidi Janeza, ki se ji nežno smehlja in jo boža po glavi, ter sliši sinov radostni vzdih:

„Mama — mama!“

Toda ne da mu govoriti.

„Molči, zlati, počivaj; če si količkaj moj, ne govori! Bolan si, nesrečni gad, hudo si bolan; ali tvoje zdravje bo v hiši prva skrb. Tiho, mali, da brž okrevaš; tiho, Benjamin, tiho . . . Potem bova govorila noč in dan, o vsem, o vsem, za vsa ta leta, za vse življenje nazaj!“

Vsako besedo poudarja poljub na njegovo koščeno roko; kratka trenutja so naučila Kastelko vsega, kar ume najnežnejša mati na svetu.

Janez sluša in ne govori. Le njegove oči pripovedujejo stari dolgo povest o trpljenju Pravice-Resnice, ki ni mogla umreti na tujem in noče umreti doma.

„Živeti, živeti!“ kličejo te oči. „Pomagaj, mati, imej usmiljenje! Glej, premlad sem še, in svet je tako krasan, in moj delež še ni opravljen na tej ljubljeni zemlji . . .“

„Živel boš, gad, ne boj se!“ mrmra Kastelka v presrečnem zanosu. „Gospod sam mi je obljubil tvoje zdravje.“

Zinka je ihtela z materjo vred. Proti jutru je zadremala, trudna od solz in bedenja; domov ne gre, dokler plava temni angel nad hišo; s težavo jo spravi stara v svojo sobo, da se revišče spočije.

Tega ni pričakovala Galjotova mala, da jo Kastelka kedaj položi v svojo lastno posteljo ter jo prekriža, odene in poljubi na čelo!

Janez je spustil trepalnice; njegove prsi se dvigajo in padajo v mirnem sopenju. Zunaj se bliska jutro čez Sevški hrib; solnčni žrebci dreve visoko, visoko in stresajo zlate grive nad gadjim gnezdrom.

Vdova pa gleda z enim očesom spečo mladost, z drugim lepoto, ki se razgrinja pred oknom, in prosi dobro zemljo odpuščanja. Kako naj bo zemlja kriva njenih nesreč, ko je mati nji in njenemu rodu ter raste iz nje človek kakor žitni klas, in so kruh in gruda in človek enako polni Gospoda?

XX.

Visoko v Konjski rebri stoji hišica s tremi veselimi okni, ki je Kastelkina last. Do lani je imela najemnika, dva mlada brez otrok, ki sta živela ob njivici krompirja in črevljarski obrti; potem je moral mož na vojno, žena se je preselila k materi onkraj hriba, in hišica je osirotela, pajki so razpredli svoje mreže iz kota v kot. Pred štirimi tedni pa, ko se vrnil gad iz jetništva, je mahoma zaškripal v vratih ključ in ponižni domek je dobil prebivalce. Tihi so; kladivo ne drobi po zaplatah, žvižganje se ne razlega ko za čevljarjevih dni; zato pa cveto v izbi in čumnati, na solnčni ravnici pred pragom in pod borovci in smrekami pokraj hiše tako žarka hrepenenja in toli pisani upi, da si mojster kneftra še v sanjah ni mislil enakih.

Trški doktor, Kastelkin dober prijatelj, je prisopihal tisti dan po Janezovi vrnitvi že zgodaj dopoldne, pripravljen, da najde reveža s svečo v rokah; ni se mogel načuditi izpremembi. Pretipal in pretrkal je fanta od vseh strani, in čim delj ga je obračal, tem bolj se mu je vedril obraz. Ves srečen je hitel povedat gospe veselo novico.

„Korajžo, Kastelka,“ je vzkliknil v izbi, kjer je visela ura spet na svojem mestu. „Premotil me je snoči tvoj nepridiprav; nič ni zamujenega! S solncem, zrakom, svežim mlekom in krepilno jedjo ga popravimo, da bo lepši ko nov.“

Vdova je norela od radosti, ko je slišala potrdilo vseh svojih upov; le s težavo je izpustila zdravnikovo desnico, roteč ga, naj prihaja, kolikor le utegne, čeprav desetkrat na dan; kadar bo Janez zdrav, naj zahteva karkoli mu drago.

Stari bradač, ki tika vse vprek, si je popravil ščipalnik in bele ščetinice ob pleši:

„To, ljuba gospa, je v tvojih rokah, ne v mojih. Drži ga, da ne uide prezgodaj iz gnezda, krmi ga dobro in praži ga na solncu, ki ga je toliko pri vas; zahvali Boga, da imaš vsa čarobna sredstva v svoji oblasti.“

V kratkih besedah je razložil svoje nasvete; Kastelka je še tisti mah zasnovala načrt, ki je pripravil zdravnika v glasno navdušenje. Pičlo uro po njegovem odhodu je odrinil hlapec z visoko naloženim vozom v Konjsko reber, za njim Polona in Jera, šibeč se pod težkim tovorom. Hišica, ki jo je dala vdova zadnjo jesen prebeliti, je bila do večera izpremenjena v prijazen dom z belimi zavesami na oknih in slikami po stenah; še lonec s klinčki je mahal zeleno in rdeče s police ob vhodu. Vaški mizar je zbil lepo nosilnico; kakor hitro se je zjutraj razsijalo solnce, so položili Janeza nanjo. Kastelka je skrbno zavila gada v volneno odejo; Ivan in Prohor sta ga vzdignila na ramena, ona pa je krenila za njima v hrib.

Tu se zdaj leči bolnik. Mati se jedva še meni za dom, kjer vladata Katra in sosed Galjot; noč za nočjo prečuje ob sinovem zglavju. Ako leže dopoldne v čumnati spat, sedi pri njem Zina, ki prihaja s prvim jutranjim solncem in se poslavlja o mraku. Vsak utrip njegovih oči imata preštet, sleherni kašelj in vsak pregib rok na odeji. Zjutraj, ko se ogreje ravnica, primeta gada pod pazduho in ga odvedeta k robu gozda, nekaj sežnjev

od hiše, kjer je zrak smolnat od vonja smrek in vriskajo žarki prav do večera. Janez leži na nosilnici, katero mu predstavljata iz sence v solnce in narobe, ter srka dihanje gozda v bolna pluća in nastavlja prsi čudodelni luči, da izžiga iz njih vse zavratne kali. Rdečica se vrača v njegovi lici, jami v njih se polnita bolj in bolj, oči se dvigajo izpod obrvi, in temna obroča izginjata. Krehanje ga malokdaj še napade, moči se mu vidno množe, in glas mu zveni vsak dan krepkeje: nič več si ne da ubraniti, da ne bi govoril, čeprav uboga in se oglašá po pameti, da se preveč ne utruji. Doktor žvižga od veselja, kadar ga pride pogledat. In koliko hvaležnosti je v teh gadjih očeh, koliko sreče! Včasí molče vsi trije; on ju drži za roke in stiska, stiska, ničesar ne reče, le ustnice mu prebira smehlaj in pogled mu leti po mladem svetu kakor sokol z zlatimi prsi . . .

Kastelka se šali okrog njega kakor mlada mati ob prvem dojenčku in se ne more nabesedovati. Nekaj dekliško nežnega je prevzelo njene prej tako rezke gibe; vzlic sivim lasem se je razcvela, kakor cvete naokrog njena zemlja, osvobojena zimskih spon. Toda volja in opešala vdovi; neizprosno pita gada z dobrimi in krepilnimi stvarmi, zaliva ga z mlekom in trdi vsak dan iznova, da je „trikrat boljši kakor včeraj“. Jokala je od radosti, ko mu je doktor prvič dovolil vstati in ga je videla spet na nogah.

„Nisem se trudila zaman!“ vzklikne tolikrat. „Imam te, Janez, držim te, da mi zatisneš oči na smrtno uro in sprejmeš ključé moje ljube Kastelčevine. Ti boš gospodar po moji volji, in moja zlata zemljica ti bo vdana, kakor je bila meni. Poglej jo, gad, začudi se svojemu kraljestvu!“

In kakor kralj, ko reče dobremu vojskovodji: Vse to ti dam! obkroža gospa svoj grunt s širokim zamahom roke.

On pa, ki je pustil na Kastelčevem trdo vladarico, strmi nad živahno mehko tega sivolasega dekleta in jedva pozna v njem svojo mater. Glej jo, kako zamaknjeno posluša Zino, ki časih kaj čita iz knjig; ob pesmih se ji rosi oko, povestim sledi brez sape kakor v blaženih davnih dneh!

„Lasje so vam osiveli, mati, srce pa je pomlajeno za dvajset let,“ ji govori sin pogosto. „In kako da nič več ne kolnete, mati?“

„Treba mi ni,“ se smeje Kastelka. „Preveč sem srečna in pokojna; da bi bilo tebi vedno tako! Dobro mi je, ničesar si ne želim, za ničimer se ne poganjam in nič me več ne jezi. Dom stoji trdno, ti živiš, mržnji, napuhu in ničemurnosti sem se odrekla za zmerom; zdaj je čas moliti, ne preklinjati. Edino, česar mi manjka, sta Jože in Tone; a kaj, ko sem tebe tako vesela, da se jedva spomnim njiju dveh! Naj mi ne štejeta v zlo, saj pridem kmalu za njima.“

In ko se otroka upreta črni prerokbi, zmaje trdovratno z glavo in utihne; ona ve, kar ve. Kaj za to, če ugasne stara trpinka? Mladost bo cvela brez nje in oral, kjer ona prestane; tako majhna bo cena za toliko dobrot!

Kadar mati spi, se neredko spusti molčanje med gada in Zino. V teh letih izkušnje sta si povedala vso ljubezen iz dalje, spoznala jo v hrepenenju na vekomaj. Svet jima je neizmerna zelena roža; na nji ležita dve mladi rosni kaplji ter se bleščita druga drugi. Kako revni bi bili, če bi morali govoriti!

Včasí že kar ne verjameta, da besni vojna po zemlji; tako globoko in daleč sta jok in škripanje z zobmi . . .

„Kolika sreča je vendar živeti!“ šepne Janez pogosto sredi tega zamišljenega molčanja. „Vzlic vsemu je dobro na svetu — mi niti ne vemo kako!“

Prebito trpljenje kopni in bledi kakor gnusne sanje ob petelinjem klicu; čedalje redkejša trenutja mu dramijo v spominu sive obraze izza palisad. Takrat se zgrozi, senca mu zleti preko čela in strastno se obrne k Zini:

„Veš veliko resnico, ki sem jo tam spoznal: brez doma in svobode ni zdravja telesu ne duši, ni dobrote, ni plemenitosti . . . Zapisano je, da blagor tistim, ki zaradi pravice preganjanje trpe; in kdo bi se branil križa, kadar so vsi poklicani? Toda strašno je: brez doma, brez svobode . . . Ne daj ti Bog slutiti, kako podlo gnijo ljudje v takem življenju! Dom in svoboda sta izvor vsega dobrega; brez njiju ni zveličanja, ne enemu, ne vsem.“ Jasno povzame čez minuto: „Zina, kadar nam vzidejo dnevi svobode — kakšni ljudje bomo takrat, sami svoji na svojem! Le kdor ne hlapčuje, kdor si gospoduje sam, more biti velik, dober in čist; le on je vreden sedeti za mizo človeštva. O, kako bodo ljudstva strmela nad nami!“

Ob deževnih jutrih se Janez posebno razveseli dekleta. Otožnejši je takrat in slabejši; jedva obnovljene moči potrebujejo solnca. Ves obraz mu zasije, kadar vstopi Zinka, sveža in rdeča od nagle poti, z lasmi polnimi rosnih kapljic, in poboža mater po trudnem temenu:

„Naspite se, mati, varuška je prišla!“

Kastelka objame malo s pogledom tihe zahvale, poljubi gada na čelo in stava molče na ono stran; počasi

zaškripljejo vrata za njo. Vsako jutro je trudna do mrtvega, in vendar zdrži noč za nočjo v temi zraven sina in ne zaspi, če jo še tako prosi. Moči ji pešajo; nič več ni stara železna Kastelka . . .

Zdaj počiva. Sama sta ostala otroka v sobi, ki jo zaliva dež s sanjavo godbo; skozi okno dihata gozd in trata svoj aromatični hlad. Rahel vonj po dobrem milu in sveži obleki se širi od Zine, ki sedi na znožju postelje, z očmi svetlo uprtimi vanj. Luč ji prihaja izza hrbta; zlati oblak njenih las izpreminja svoj lesk od vsake meglice, ki plove mimo. Janez sloni napol oblečen in toplo zavit v volneno ruto na svojem ležišču ter v mehki hvaležnosti posluša deklinino kramljanje. Njeni ustnici sta podobni dvojici rdečih metuljev, ki trepečeta z razprostrtimi krili na cvetoči kitici zob. Zdi se kakor bi pela ptička o tisoč stvareh, žalostnih in veselih, resnih in razposajenih; zmerom jo je sladko poslušati, najbolj pa, kadar prerokuje bodočnost: tako modro ima vse preračunano v svoji lepi glavici! Janez strmi, kako se je razcvela v letih ločitve, in jedva verjame, da hoče biti njegova; v teh hipih ga polni misel na zdravje s šumečo neizmernostjo koprnjenj.

„Zinka,“ seže enkrat po njeni desnici, „kdaj bova spet plesala, kakor sva včasih na vaši verandi?“

„Kmalu, zlati,“ obljublja dekle. „Še letos, ako zdravnik dovoli. Cena ima novo harmoniko in je obljubil, da prvič nategne meh za naju dva.“

„On bo res čakal!“ se smeje gad. „To je predolgo, Zinka; jaz hočem takoj. Vsaj tebe naj vidim plesati.“

„Zaplešem ti,“ pravi ona. „Ne, mati bi se zbudila; ne smem.“ Pomisli, nasmehne se tiho, zardi ter ukaže gadu mežati. In Janez meži . . .

„Zdaj smeš!“ mu šepne dekle sredi sobe; vrti se na bosih nogah, iztezaje roke, prav kakor bi se lovila z njimi, ter si pripeva z rahlim, pritajenim glaskom. Medleč smehlja igra z njenih ust na fantova usta.

In spet mora Janez zapreti oči; pa tudi če bi goljufal, bi bilo zaman, ker se je skrila očem za končnico. Toda on ne ume goljufati, premlad je še!

Včasi pride Galjot pod večer, da se vrneti s hčerjo. On in zdravnik povesta, kaj je po svetu novic; ali Janez ju sam ne izprašuje. Gad ve, da pride, kar mora priti; danes ali jutri, svoboda jaše na rdečem konju s solncem vštric in vihti upajočim bandero izpolnitve. In kdor ima gadja ušesa in gadje oči, sliši v kamenju stok in v vetru vriskanje, on vidi v majskem nakitju gor in dolin lesketanje strasti, s katero se pne ta uboga, krasna zemlja svoji svobodi naproti.

XXI.

Mnogo sreče je prinesel zadnji mesec našim ljudem; toda ostala je temna senca, ki mori Galjotu dušo in skeli Zino v dno srca, dasi jo skriva Kastelki in njenemu sinu. Tej senci je ime sramota Galjotove Jele, in glas o nji gre od konca do konca doline.

Jela je divje krvi, pred zakonom spočeta hči prve ljubezni, otrok svoje matere, ki je v srajci ušla za očetom. Blagor Galjotu, da ji ni branil Kastelčevega Jože! Gad je bil poštenjak, čisto in nedotaknjeno je pustil nevesto, ko je odhajal v smrt; ali njegova kroglja je ubila tudi njo. Deviški zublji, ki so goreli zanj, so zrasli v razbrzdan požar in tuji ljudje so jih gasili. Prvi jo je vrgel drugemu, drugi tretjemu, kdor je hotel, jo je imel; njena blaznost ni poznala meja in ni iskala krinke. Kakor žival je sledila duhu po moških, žvenket* oficirskih ostrog jo je mamil z nepremagljivo, usodno silo. Ko je oče izpregledal, je bilo zdavnaj prepozno: zaman prošnje in očitki, zaman polom in tepež; izpod njegove palice je tekla na sestanek s pisano suknjo, iz zaklenjene sobe je skočila bosa na vrt... Škodoželjna slava njenih objemov je šla od ust do ust, vaščani so s prstom kazali za Jelo, in Kastelka je gledala proč, ako sta se srečali.

Galjot se je večkrat razjokal pri vdovi; nji edini se je upal potožiti svoje gorje. Sam ni vedel, ali naj ubije izgubljenega otroka, njo in prvega, s katerim jo vidi, ali naj jo pomiluje, zakaj predobro je vedel na tihem,

kaj je napravilo iz ponosne Jele to bedno igračo moških strasti.

Nazadnje so ljudje nehali pljuvati za njo, češ da ni zdravega uma in sama ne ve, kaj počenja. Oče je stisnil zobe in se napravil slepega; le po krajih, kjer je domneval njene sestanke, se je ogibal hoditi. S hčerjo ni več pregovoril besedice in kadar je slišal njeno ime, je zardel ter pobesil oči. Da ni imel Zine, kdaj bi že obupal!

Toda kmalu potem se je Jela poboljšala brez strahovanja in dobrih besed. Galjot in Zinka sta ugibala, da se je morda zaljubila v mladega poročnika Ogra, ki je bil pred meseci z baterijo v vasi na odpočitku, v mirnih časih pa je opravljal službo gimnazijskega učitelja. To je bila očetu nova skrb: tujcu ne bi dal hčere za nič na svetu. Hkrati pa mu je odleglo, zakaj Jela ni pogledala nikogar, čeprav so pisma z bojišča le redko padala v hišo. Prve dni maja so vsi opazili vzrok nenadne izpremembe, in danes je sirota sama priznala resnico.

Po kosilu je obsedela za mizo ter plašno uprla pogled v očeta. Bila sta sama. Galjot je molčal in čakal, ona se je drgetaje davila s prvo besedo.

„Govori,“ je dejal oče s trdim glasom, videč, da hči ne more začeti.

Izvlekla je list, položila ga predenj, zakrila si obraz in udarila s čelom ob mizo.

Lajoš je pisal, da vzame dopust in jo poroči, „ako je oče voljan zagotoviti njeno bodočnost.“

„Vzdigni glavo in poslušaj,“ je izpregovoril stari brez pomišljanja. „Kar sem rekel, sem rekel; Galjot nima dvojne besede za eno stvar. Z mojim blagoslovom,

z beličem mojega denarja ne boš tujčeva žena; kdor hoče roditi zaničevalce mojega jezika in sovražnike mojega rodu, nima doma pod mojo streho. To pomni in stori po svoji glavi!“

„Imejte usmiljenje, oče!“ stoka Jela, belejša od belega prta, in sklepa roke. „Moram ga vzeti, moram! Oh, dajte, da vam povem . . .“

„Kaj treba pripovedovati, ko vpije vsa vas? Sramuj se in molči . . . Saj misliš tisto, ne?“ In nehote pokaže s prstom na hčerin trdo prepasani život.

Dekle se zgrudi na kolena. Še njemu, jeznemu starcu, se lomi srce, ko posluša ta jok.

„Pustite me, oče, ki nisem vredna, da gledate name . . . O, saj mi ni zanj, ne mislite! Sovražim ga, črtim jih vse do zadnjega . . . Le to je — da to! Moram, oče, usmilite se!“ Objemlje mu kolena, njegovo roko lovi ter jo umiva s solzami. „Zaradi sramote! Doma mi ni več živeti; komu naj pogledam v oči s to sramoto na sebi?“ Krčevito ihtenje jo zvija na tleh.

„Da ti govoriš o sramoti!“ zabrusi Galjot s srdito grenkobo. „Pozno si našla pravo besedo! Otroka imeti je manjše zlo od tega, da si postala —“ Toda psovka mu obtiči na jeziku; tega ne poreče, zdaj ne!

„In vas, oče — kako vas osramotim! Za vse dobrote, za vso ljubezen . . .“

„Nu, hvala Bogu!“ se obupno zagrohoče stari. „Vendar se spomniš blata, ki si ga nasula na mojo pošteno glavo!“

Hči je zadeta v srce. Tako brezumno rada je vedno imela očeta, vzlic svoji nepokorščini, vzlic nesreči! Malikovala ga je, kakor oče njo . . . In ga je obsula z blatom! Šele zdaj občuti svoj greh; nikoli je ni slišal

Galjot tako žalobno zajokati kakor v tem trenutku. Toda on molči, neusmiljeno se obrača v stran. Jela se plazi za njim, poljublja mu prah na čevljih in čaka; dolgo čaka — nato se pobere in opoteče k vratom.

Tedaj se zdrzne oča Galjot; ostra misel mu prebode glavo in ves njegov trpki gnev se pogrezne Bog zna kam.

„Stoj,“ vikne za njo, „sem pojdi! Kam si hotela?“

Zdaj molči ona; pogleda ga in ne reče besede. Toda njene oči so dovolj zgovorne: mrtve so, brezupno temne kakor voda v mlinskem jezu.

In oče razume!

„Zato, ker te Ogru ne dam?“ jo vpraša zamolklo. Dekle odkima z glavo:

„Brez vašega blagoslova nikoli!“ šepne ubito.

„Zakaj potem? Ker te je sram?“

Tudi zato ne Ali Jela ne more več govoriti. Blazna bol jo davi, jemlje ji dih in vid; opoteka se kakor pijana. Vsa njena čuvstva so strasti, oče jo pozna od malega. V smrtni tesnobi se zdajci ozre v njegov obraz, s pogledom, ki prekipeva brezmejne žalosti in kesanja. To, to je glodalo v nji vse te mesece, ko je hodila kakor spokornica, s pobešenimi očmi: ona ne more živeti, ker ne sme upati očetovega odpuščanja...

In ta trenutek ju združi. Že je zgrabil Galjot svojo Magdaleno, kakor bi se bal, da mu siloma uide; že jo tišči na svoje široke prsi, mrmraje z raskavim glasom:

„Tak to si mi namenil, nesrečni otrok!... In dete v tebi se ti ne smili, da ga hočeš pogubiti s seboj?... Ne vprašaš rajša očeta, ali ti more verjeti, da ne bo več tako?“

„Še me hočete, oče? Odpuščate mi?“ vzklikne hči kakor grešna duša, ko vidi namesto pekla odprti

raj pred seboj. Tisti hip je spet na kolenih in joče glasneje ko prej; ali to niso solze obupa, marveč odrešenja.

„Kaj mi ostane drugega, Bog nebeški! Na cesto te ne morem pehniti, da bi poginila ob nji. Poslušaj me, Jela: še vedno te hočem, ker ne prenehaš biti moj otrok, če padeš še tako globoko. Toda ne odpustim ti danes, ne čisto, ne vsega; storila si mi, česar noben sovražnik ne more — premisli! Pozneje, da . . . Sama veš, kedaj . . . Imej usmiljenje z očetom in stori, da ti enkrat odpusti!“

„O, nikoli več, oče, verjemite že zdaj! Predramila sem se . . . Nikoli več! Saj nisem bila pri pameti, sama nisem vedela, kaj se godi z menoj; nekaj je sedelo za vratom in me je gnalo . . .“

„Vstani, sirota!“ jo vzdigne Galjot in se mahoma spomni rajnice, kako mirna in krotka je postala, kakor hitro je ležala prvorojenka v zibeli. „Bog nama daj pomoči, da izbriševa madež! Rajši bom nosil s teboj vred križ, kakor da bi te izgubil in ugonobil . . . Ti pa ne misli na sramoto; misli na to, kar hočeš biti poslej; dokaži ljudem in meni, da tisto ni bila Galjotova Jela! Glej, vsi so te radi imeli; še zdaj te marsikdo pomiluje . . . Kdo ve, nemara se vendar najde poštenjak, ki te vzame za ženo. Pa tudi ako ga ni — glavo pokoncu: ozri se na sosedo in postani Kastelka na Galjotovem!“

Jela ga drži za oba kraja suknje in mu tišči glavo v prsi, kakor bi jih hotela vlomiti. Potem vzdigne obraz, ki žari od sramu, hvaležnosti in ljubezni . . . In resno zmaje z glavo:

„Ne, oče, ne bom se možila . . . Ali imam po tem, kar ste zdaj storili, še kaj pravice do svojega življenja?“

Toda iz njenih solza se blešči vprašanje, ki ji ne more z jezika. Galjot ga prestreže:

„Vem, kaj misliš . . . Otrok bo naš: kjer mati, tam dete, o tem je škoda besed. Nihče ne bo vprašal, od kod je, in rad ga bom imel kakor tebe in Zino, — saj ne bo Oger, saj bo naš!“

To rekši prime hčer za obe lici ter ji poljubi skesano čelo. Odleglo mu je. Stoinstokrat še zajde solnce, preden bo madež nehal skeleti, ali vendar ga je laglje prenašati v odpuščanju in upanju boljših dni. Že dolgo ni stopal na Kastelčevo tako svobodno kakor danes. Sredi poti se ustavi, premeri z očmi obe domačiji ter zamrmra sam pri sebi:

„Soseda pravi tolikrat, da Kastelcev ni treba biti sram — Galjotov tudi ne, se mi vidi! Vsak je sam svoj sodnik; še z lučjo ga ne najdeš, ki bi smel pobrati kamen zoper bližnjega . . .“

XXII.

Prvi dan junija se počasi nagiblje k večeru. Pred hišico v Konjski rebri sedi gad med Kastelko in Zinko na novi klopici, katero je Prohor nalašč postavil zanj, da se udobneje solnči. Vsi trije so zamišljeni; gospa je prvič povedala zgodbo tiste noči po njegovi vrnitvi. Razložila je otrokoma strašni boj svoje duše ter ponovila vse, kar je govoril tuji mož.

„Sanjali ste,“ razsodi Janez po dolgem molčanju. „Vsak ve, da so sanje najbolj žive, kadar je duh izmučen od žalosti in skrbi; tudi meni se je prikazalo marsikaj, in ne le enkrat.“

„Mogoče,“ kima vdova, pa nič kaj ne verjame. „Naj bodo sanje ali resnica, povedala sem vama, ker slutim, da kmalu ne utegnem več.“

„Slutnje!“ vzklikne dekle karaje. „Sami pravite, da so za stare čarovnice!“

„Saj to sem zdaj postala! In marsikaj me je modrilo vmes; ne, slutnje niso zmerom prazne... Kar čutim, kako se napenja kladevce, da udari mojo uro. In čemu je ne bi? Mali grunt je oskrbljen; želela sem, da bi bila tudi na velikem še pri žetvi, ali zdaj kaže, da bosta slavila praznik vidva sama in drugi, ki so bolj spočiti od mene. Trudna sem, spanec me sili, tisti globoki, dolgi, ko zraste človeku trava iz srca... Da bi vsaj učakala znamenja prihodnjih časov!“ doda hrepeneče.

„Ne le znamenja, časov čakate,“ pravi sin, stiskaje starki roko. „Pred durmi stoje, čez vse hribe piha veter svobode; koliko boljše je že ko pred letom dni! Ali to so le prvi zvončki pomladi: bliža se dan, ko sama raztrga oblake in stopi med nas.“

In res se menda raduje vse na okoli nečesa posebnega. Dočim je Konjska reber odeta v pozno popoldansko senco, se širi pod njo dolina in kipi onkraj polja Sevški hrib v praznični zlati luči; še v temnih piramidah smrek na obzorju je nekaj svetlo hrepenečega. Polja in sela počivajo, zamišljena v veliko skrivnost, ki se zdajzdaj razreši; drobnim cerkvam, ki čepe na zelenih kopcih višin kakor beli golobje z navzgor obrnjenim kljunom, se nič ne pozna, da nimajo več zvonov in ne morejo pozdraviti aleluje, ki se bliža. Kastelčevina gine od daleč, se vtaplja med čredo vasi kakor velika ovca med mnogimi jagnjeti: bogata slika okolice srka vse podrobnosti v svojo živo, široko celoto. Izza hribov se dvigajo kupčki in višji grebeni svetleje višnjeve barve, in še odonkraj njih se zdi, kakor bi vpile daljave: tudi me smo tu, smo z vami, Kastelka, gad in dolina!

„Poslušaj, Zinka!“ vzklikne Janez nenadoma. „Kdo je rekel, da hrani godec novo harmoniko zame?“ In kaže s prstom nizdoli.

Bajta, kjer prebiva pijanček z materjo-starko, ždi tik pod rebrijo; na sadovnjaku za njo se vidi živa pika, manjša od črnega mravljinčka. Ta pika je Cena, ki v senci vleče harmoniko, in kolikorkrat pljusne sapa v breg, se razločno slišijo njeni glasovi.

„Novo izkuša,“ prisluhne Kastelka. „Nič kaj mu ne gre. Poslušajta!“

Res ubira godec nevajen napev; tipke se puntajo, melodija sili v poskočnico in vendar noče biti. Ali godec ne odneha; še parkrat spodrsne, pa jo ima. Vesela harmonika doni mogočno, kakor bi jo napihoval vihar; čuti se, s kakšno silo nateza mehove.

„Naprej zastava!“ vzklikne Zina. „Kaj ga je navdušilo? Kar ni za v pete, ni Cenova šega!“

„Nekaj se godi,“ pravi Janez pomembno. „Glej očeta in doktorja, kako dirjata gori!“

Izza ovinka gozdne steze sta se prikazala Galjot in zdravnik; očitno se jima mudi, kakor bi nesla veliko novico. Živahno se razgovarjata in mahata z rokami. Doktor vihti palico, Galjot klobuk, in toliko da ne poskakuje.

„Kaj vesta veselega?“ jima zakliče vdova naproti. „Pa niso sklenili miru?“

„Vse več prinašam, Kastelka! Še dosti več! Sosedov obraz je rdeč od razigranosti.“

„Potem je nekaj o stari pravdi...“ šepne Janez dekletu. „Govorite, oče govorite!“

Doktor je zinil, toda Galjot hiti oznanjati blagovestje.

„Mir ni sklenjen in tudi ne bo, dokler ne bo stala srbska vojska v Ljubljani! Toda naši poslanci na Dunaju so povedali pred Bogom, cesarjem in celim svetom, da hočemo biti na svoji zemlji sami gospodarji ter stojimo za svojo prostost od zdaj z naprej do konca, dokler nam je ne dajo...“

En vzklik iz treh grl je pozdravil visoko novico: to je bil glas, ki ga stoletja niso slišala!

Sosed bi rad povedal več, pa ne ve natanko. Toda zdravnik razvija časopis in govori o zgodovinski deklaraciji.

ciji tridesetega maja, kakor bi ga poslušala vsa dolina ob znožju rebri. Glas trepeče staremu gospodu, oči se mu rose od veselja; on je gredoč navdušil godca, da svira častitljivo bojno pesem.

Kastelka ga posluša. Ženske ne gledajo politike na globoko in široko, tem bolj pa jih omami, kadar za-
blisne velika gesta nad vrvežem njenih drobnjarij. Debele solze dero stari po licih, ko strmi v večerno zorenje vrhov in vidi v duhu svetlejšo zarjo, razlito na poldrugi milijon svobodnih ljudi, svojih na svojem in nedeljivo objetih z brati! Kralj Matjaž žvenkeče na plan, ilirska zvezda mu sveti nad glavo, trobojnice fofotajo belemu Orlu naproti, od Gospesvete vse doli do laškega Vidma . . .

Zina sloni ob njeni rami, vsa blede od sreče; ustnice ji drhte, zrenice so uprte vanj in kličejo:

„Raduj se, preljubi — dan, ki sva verovala vanj, nama vzhaja!“

Janez prvi podre molčanje.

„Če bi kdo vedel,“ govori kakor samemu sebi, „če bi kdo vedel, kolikrat sem mislil na to! Ti Zina veš, ti edina . . . Ves čas trpljenja sem nosil v sebi to misel: odkrito in pred vsemi moramo povedati, kdo smo in kaj je naša neomajna volja. Izbrati cilj ter iti za njim, ne oziraje se na desno, ne na levo; pokazati svojo karto in postaviti nanjo vse, kar je . . . Kdor ne tvega vsega za vse, je sodrga, ne narod; domovina, ki jo hkrati ljubimo in prodajamo, ni domovina. Ta beseda pomeni vse, ali pa ne pomeni ničesar! . . . In zdaj stojimo s svojo pravdo pred sodiščem sveta, zdaj smo zares! O, zahvaljeni vsi, ki mi niste dali umreti, da sem učakal tega dne!“

„Topot bo zmaga naša,“ pritrjuje Galjot in položi roko na gadovo glavo. „Našli smo se.“

„In naše muke niso bile zaman,“ se oglašča Zina. „Vse je poplačano, kar smo prebili.“

„In tvoj bolnik bo zdaj hitreje zdrav,“ se muza doktor, „kaj, ti politik v krilu? Glej ga, kako se mu bliskajo oči, sužnjiku babilonskemu! Da, mladi mož, vrnil si se v dobri uri.“

„Peklenska vrata nas ne premorejo,“ mrmra gospa kakor v snu, in besede nočnega gosta se dramijo v njenem spominu. „Narod govori z usti poklicanih in potrjuje nas vse, ki smo hranili zvestobo tej ljubi zemlji. Mi smo jo zaslanjali pred zimskimi viharji, vi mladi boste gledali njeno pomlad... Bodita ji dobra orača, gad in Zina, da zaslovi Kastelčevina po našem svetu; in kadar me več ne bo, vsadita pred domom zeleno lipo v spomin današnjega dne in v opomnjo stare Kastelke...“

Vsi se spogledujejo. Vdova govori čedalje tiše, čudna krotkost ji obliva obraz, shujšana postava leze v dve gubi. Nejasen strah je zavladal okoli nje.

„To je moje znamenje,“ povzame z usihajočim glasom. „Kadar umrem, ne žaluj za mano, Janez... in drži jo... svojo zemljo...“

V tem se je oprijela sinovega komolca in pala nanj, kakor bi mu hotela nasloniti glavo na ramo; noben vzdih, noben drhtljaj ne priča o bolečini.

„Mati! vzklikne fant ves prepaden in zdrkne pred njo na kolena. „Mati, ljuba, kaj vam je?“

Toda stara omahne po klopi, ne da bi se lovila. Galjot plane k nji, doktor priskoči z resnim obrazom.

„Naglo v hišo!“ veli zdravnik. „Pusti jo, fant, bolnik je odveč pri tem poslu, Zina, z njim ostani.“ Oprezno jo primeta in preneseta v sobo.

Dekle zajoče z drobnim, tesnobnim glasom. Janez toliko da se zaveda; ves svet se vrti okoli njega v mrkem, brezumnem plesu.

„Mati umira . . . K nji moram, k nji!“ si vikne z grozo in tava k vhodu, držeč se zidu. Kolena se mu šibe, v ušesih buči preteča godba. Med vrati ga zdajci mine slabost, bučanje utihne, le nekaj ponavlja v težkem taktu: „Mati umira, ubilo jo je veselje . . .“

Galjot ga prestreže na izbinem pragu:

„Drži se, fant, hudo je . . .“

Gad ne posluša in skoči naprej.

„Srce,“ pravi doktor, vstajaje od postelje. „Pogum, Kastelec, bodi mož.“

Kastelcev ni treba učiti moštva.

Mati leži, gleda sina z odkritimi zrenicami in ga ne vidi: žena s koso je opravila delo, preden sta jo položila. Gad ni zamudil ničesar.

Zinkin jok pretrga smrtno molčanje; Galjot stoji zadaj in čudno stoka. Veter je planil močnejše v reber; kakor bi sedel na dimniku ptič z ogromnimi krili ter prhotal, da odleti s svojim plenom . . .

Janez kleči pri Kastelki; ve, da je mrtva, in vendar ne more jokati. Dva vroča stebra tiščita iz prs v oči, neizmerna žalost se krči v srcu — ihtenje ne najde poti na dan. Narobe! Nekaj visokega stopa vanj kakor bog v svoje svetišče ter izpodriva slabost od hipa do hipa; čim polnejši je te svečane sile, tem bolj občuti, da mati ne diha več. On razume njen testament:

„Ne da mi žalovati, ki je svoje žive dni sovražila solze. Ona hoče spomina v tem, da varujem zemljo in hranim zvestobo, katero mi ostavlja; v to mi daruje svojo neupogljivo dušo. Sij vame, mati, vsa se naseli v meni! Že čutim objem tvoje zemlje, ki se polasča gadje krvi; ima me, ne izpusti me nikoli več, drži me, kakor je držala tebe. Držim jo tudi jaz, do smrti, do groba . . . Počivaj v miru, Kastelka s Kastelčevega!“

S to mislijo vstane, poboža mrtvo glavo, zapečati onemela usta z rahlim poljubom in nežno položi prste na ugasle oči. Ko se obrne, je v njegovem pogledu trdi lesket gospodarja.

Galjot je hitel z doktorjem v vas naznanit žalostno vest in poklicat ljudi, da sprejme hiša gospo na zadnje nočevanje; Zina in Janez varujeta mrliča. Vdovin obraz se je izpremenil tako malo, da človek ne ve, ali je bil že v življenju popisan s smrtjo, ali še v smrti živi. Nikdar spočiti možgani so ji zastali v širokem prividu svetlobe, poslednja misel je otrpnila v radostnem smehljaju; tako je podobna utrujeni ženi, ki spi in sanja, da je nedelja.

Dolgo sedita nemo drug zraven drugega in strmita v njen razorani profil. Zina sloni na Janezovih prsih, kakor bi mu hotela s svojo tesno bližino uspavati bol. Njiju misli so v teh minutah globlje od zemlje same in višje od neba; nobena beseda jih ne odkriva, noben gib jih ne kaže. Tako tiho se je storilo, da zveni tikanje rožaste ure kakor skrivnostni govor živega bitja.

Večerni pajek je zapredel sobo; ko je materina glava le še skrivnostna lisa v mraku, se Janez vzdigne in objame dekle čez pas.

„Stopiva na prag, da vidiva; zdaj morajo kmalu priti.“

Zunaj jo stisne k sebi, kakor bi hotel reči nekaj milega in otožnega, pa mu manjka besed.

Temni se; na Sevškem hribu ugaša zadnji rdeči odsvit. Indigasti zvon noči se spušča niže in niže, zvezde v njem se blešče ko žreblji od blede kovine, in veliko morje samote se zgrinja nad vsemi stvarmi.

„Tako dobro mi de, ker si z menoj!“ šepeče moška senca pred domkom v rebri. „Samo tebe imam še na svetu.“

„In njo, in njo!“ odgovarja senca device. „Ljubezen, katero je dala življenju, ne more umreti; v najmanjšem zrcu prsti, v sleherni travni bilki, v vseh dobrih in močnih mislih in delih je tvoja mati pri naju!“

Spodaj plaka mrtvaški zvon. Veter češe hribom temena, kakor bi zemlja orglala na svoje šume in pela črno mašo Kastelkini duši.

„Sladko počivaj, borilka!“ moli mladi gospodar. „Zvesto ob srcu tvoje grude bo gorela gadja vera, in gadje gnezdo bo stalo za dom in staro pravdo v tvoj spomin na vekomaj!“

KONEC.

Dela istega pisatelja:

Obsojenci (novele), v Ljubljani 1909,
L. Schwentner.

Zapiski Tine Gramontove, v Ljubljani 1919,
Omladina.

Višnjeva repatica (satiričen roman),
v Ljubljani 1921, Zvezna tiskarna.

Oddelek za razisk. dejavnost

VL

LEVSTIK V.

Gadje...

821.163.6-311.2

4200711562

OSREDNJA KNJ. CELJE

COBISS *